

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

БАЙРАМ

Татары на зямлі Беларусі

Выпуск № 49

Мінск

2023

“Байрам” – друкаванае выданне беларускіх татараў. Часопіс заснаваў выбітны беларускі энцыклапедыст Якуб Адамавіч Якубоўскі, вялікую ролю ў яго выданні адыгрываў сьлінны гісторык Ібрагім Барысавіч Канапацкі. З 1991 па 2023 г. свет пабачылі 49 нумароў, якія паднялі беларускае татаразнаўства на высокі ўзровень.

Тэматыка часопіса – гісторыя, культура і рэлігійнае жыццё татараў-мусульман на землях былога Вялікага Княства Літоўскага. Апошнія гады тэматыка пашыраецца, былі дададзены матэрыялы, якія тычацца розных аспектаў ісламскай культуры і этыкі. Разлічана на тых, хто цікавіцца жыццём татараў, а таксама рэлігіяй Іслам.

Рэдакцыйная рада: Максат Авезаў, Сяргей Міскевіч, Давуд Радкевіч.

Карэктурa: Аміна Хасяневіч, Бекір Мурзіч, Давуд Радкевіч.

Дызайн вокладкі: Максат Авезаў.

Змест

ПРАДМОВА.....	4
ПЕРАКЛАД КУР'АНА.....	5
СУРА 3. РОД ІМРАНА (ПРАЦЯГ).....	5
СЛОЎНІК БЕЛАРУСКІХ ТАТАРАЎ	12
НАВУКОВАЯ КАНФЕРЭНЦЫЯ ДА 625-ГОДДЗЯ ПАСЯЛЕННЯ ТАТАРАЎ НА БЕЛАРУСІ	31
ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ТУРЕЦКО-БЕЛОРУССКИХ ОТНОШЕНИЙ	31
«РИСАЛЕ-И ТАТАР-Ы ЛЕХ» И БЕЛОРУССКИЕ МУСУЛЬМАНЕ	35
ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭТНИЧЕСКОЙ ОБЩНОСТИ БЕЛОРУССКО-ЛИТОВСКИХ ТАТАР В XIV-XVIII ВВ. И РОЛЬ ИСЛАМА В СОХРАНЕНИИ ИХ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ В СЛАВЯНСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ СРЕДЕ	39
ЗАХОРОНЕНИЯ МУСУЛЬМАН Г. МИНСКА	46
БЕЛОРУССКИЕ ТАТАРЫ В СОСТАВЕ ПОДПОЛЬЯ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ	58
ОБ ЭТИМОЛОГИИ ЭТНОНИМА «ЛИПКА»	63
РЕЦЕНЗИЯ НА СТАТЬЮ О «ЛИПКАХ».....	66
ВЗГЛЯД ИМАМА НА СОВРЕМЕННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ИСЛАМА И МУСУЛЬМАН В БЕЛАРУСИ	68
ЛІТАРАТУРНАЯ СТАРОНКА	73
АЛІШЭР НАВАІ. УЛЮБЁНЫ СЭРЦАЎ	73
5. Аб цярплівасці	73
Аповяд аб цярпенні закаханага.....	73
6. Аб ветлівасці і прыязнасці	74
Аповяд пра ўзнагароду за ветлівасць.....	75
7. Аб праслаўленні Бога	75
Аповяд аб утоеным сэнсе	76
8. Аб уважлівасці	76
Аповяд пра лёс закаханага	77
9. Аб задаволенасці.....	77
Аповяд пра тое, што халіф Алі пісаў пра задаволенасць	78
10. Аб каханні.....	78
Аповяд пра каханне Маджнуна	80
Аповяд пра каханне да Ісціны	81
Аповяд аб вышэйшай ступені любові.....	81
ЯШАР КАНДЭМІР. СОРАК ХАДЗІСАЎ У АПАВЯДАННЯХ	82
СУСЕД Ё РАІ	82
ЗУБНЫ ЭЛІКСІР.....	83

ПРАДМОВА

Шаноўныя чытачы! Вітаем Вас на старонках чарговага нумара нашага часопіса “Байрам”!

У лістападзе мінулага года ў Мінскай Саборнай мячэці адбылася навуковая канферэнцыя, прысвечаная 625-годдзю пасялення татараў у Вялікім Княстве Літоўскім. Сабраліся ўдзельнікі і госці з Беларусі, Турцыі і Расіі (Казань, Масква, Санкт-Пецярбург, Махачкала і інш.), якія распавялі прысутным пра свае даследаванні на татарскую тэматыку. У гэтым нумары “Байрама” мы друкуем частку матэрыялаў гэтай канферэнцыі.

Таксама працягваем публікацыю слоўніка татараў ВКЛ, які пачынаў складаць яшчэ наш першы рэдактар Якуб Адамавіч Якубоўскі. У гэтым нумары – словы на літару “Б”.

Традыцыйнай рубрыкай у “Байраме” сталі пераклады Кур’ана ад імама Давуда Радкевіча і літаратурная старонка.

Спадзяемся, што Вы, нашыя чытачы, паспрыяеце распаўсюду часопіса і пашырэнню яго тэматыкі. Таксама чакаем Вашы артыкулы для публікацыі.

Муфціят Мусульманскага рэлігійнага аб’яднання ў Рэспубліцы Беларусь не толькі выходзіць і навучае новае пакаленне мусульман на занятках нядзельных школ, на занятках для студэнтаў і ў летніку-мухайеме, але і адкрывае новыя накірункі работы: вучоба кадраў для актыва суполак, відэа- і аўдыя-ўрокі. Працягваецца надзвычай важны праект масавай асветы – выпуск тэлеперадачы “Салям алейкум, Беларусь!” на 8-м канале і інтэрнет-радыё “На волне веры” (volnaver1.by), пачаў больш актыўна развівацца канал нашага муфціята на платформе “You Tube” – [minsk mosque](http://minsk.mosque). А яшчэ ў нас абнавіўся сайт: цяпер нас можна знайсці па адрасе islambel.by.

За мінулы час адбылося выданне шэрагу цікавых прац. Гэта кнігі імамаў і настаўнікаў Мінскай Саборнай мячэці: «Хариджиты», напісаная М. Авезавым, «Женский ильмихаль. Религиозные знания об особых положениях мусульманских женщин» перакладзеная К. Парэцкай і А. Габасавай, «Водар Ісціны. Выбраныя старонкі з татарскіх кітабаў», падрыхтаваная Д. Радкевічам.

Нарэшце пабачыў свет шматмоўны пераклад вядомага трактату пра татараў Вялікага Княства Літоўскага “Рысале-і татар-і лех”, кніг “Што такое Іслам?” і “Чаму я веру?”. Гэтыя праекты рэалізуцца пры падтрымцы Упраўлення па справах рэлігіі Турэцкай Рэспублікі.

Просім Аллага Усемагутнага садзейнічаць у нашых добрых справах і задумах і прыняць ад нас нашыя высілкі.

Рэдакалегія

ПЕРАКЛАД КУР'АНА

СУРА 3. РОД ІМРАНА (ПРАЦЯГ)

- 98.** Скажы (*Мухаммад*): “О людзі Пісання! Чаму вы не верыце ў азнакі Божыя, тады як Аллаг з’яўляецца сведкам вашых учынкаў [*і можа пакараць за нявер’е*]?”
- 99.** Скажы: “О людзі Пісання! Чамы вы зводзіце са шляху Богага вернікаў, намагаючыся сказаць [*Божы шлях*]”? Вы ж самі – сведкі [*таго, што Іслам – ісціна*]”. Аллаг не абмінае ўвагаю тое, што вы чыніце!
- 100.** О, вернікі! Калі вы паслухаецеся некаторых з людзей Пісання (*якія распальваюць міжусобную варажнечу, прапагандуюць нянавіць, як гэта было, калі адзін іўдзея у часы Прарока ﷺ пачаў нагадваць пра былую варажнечу паміж плямёнамі Аўс і Хазрадж, ледзь не давеўшы іх ізноў да вайны*¹), то яны могуць абярнуць вас пасля таго, як была ў вас вера, на нявернікаў.
- 101.** Як жа вы можаце не верыць, калі чытаюць вам аяты Аллага, і сярод вас – Пасланец Яго? Хто моцна трымаецца за [*рэлігію*] Аллага, той сапраўды настаўлены на прамы шлях.
- 102.** О вернікі! Асцерагайцеся Аллага належным чынам, і не памірайце інакш, як мусульманамі (*трымайцеся Ісламу так, каб быць да самага канца жыцця толькі вернікамі*).
- 103.** Трымайцеся моцна за павязь Аллага (*Кур’ан, Іслам, завет Божы*) і не разлучайцеся [*адасобіўшыся ад грамады вернікаў*]! Памятайце ласку Аллага да вас, калі вы былі ворагамі, а Ён аб’яднаў сэрцы вашы, і з Яго ласкі сталі вы братамі адно аднаму. Стаялі вы на краі вогненнай бездані, а Аллаг выбавіў вас ад яе [*надзяліўшы верай і зрабіўшы адной грамадой*]. Такім чынам тлумачыць вам Аллаг Свае азнакі – каб вы ішлі шляхам прамым.
- 104.** Хай будзе сярод вас грамада, якая будзе заклікаць да добрага (*да Ісламу*), заахвочваць да ўхвальнага і забараняць заганнае. Менавіта яны і прыдбаюць плён (*дасягнуць поспеху ў вечнасці*).
- 105.** І не прыпадабняйцеся да тых, якія раздзяліліся (*на варагуючыя секты і плыні*) і загразілі ў спрэчках (*наддаўшыся сваім прыхамацям*) пасля таго, як прыйшлі да іх відавочныя азнакі; менавіта такіх чакае вялікая кара
- 106.** у той Дзень, калі [*адны*] абліччы пасвятлеюць, а іншыя – счарнеюць (*у залежнасці ад іх учынкаў*). Тым, чые абліччы счарнелі, [*будзе сказана*]: “Хіба вы сталі нявернікамі пасля таго, як была ў вас вера? Пакаштуйце ж пакуты (*накаранне*) за тое, што вы не верылі!”
- 107.** А тыя, чые абліччы будуць убеленыя, – будуць у ласцы Божай (*у Rai*), – і быць ім там давеку.
- 108.** Такія аяты Божыя, якія Мы чытаем табе, [*якія змяшчаюць*] ісціну. Аллаг не зычыць несправядлівасці [*насельнікам*] сусветаў.
- 109.** Аллагу належыць і тое, што на нябёсах, і тое, што на зямлі, і да Аллага вяртаюцца ўсе справы.
- 110.** Вы – найлепшая супольнасць, створаная для [*усяго*] чалавецтва: вы заахвочваеце да ўхвальнага, забараняеце заганнае і верыце ў Аллага. Каб людзі Пісання таксама

¹ Тафсір аль-Байда’ї, 2/30-31

сталі вернікамі, то было б лепш для іх жа. Ёсць вернікі і сярод іх (*некаторыя з іх прымаюць Іслам*), але большасць з іх – распуснікі.

111. Яны не нашкодзяць вам анічым, акрамя дробязей (*нанёшы абразы або нязначную шкоду*). А калі яны пачнуць змагацца супраць вас, то павернуцца да вас спінаю (*пацярпяць паразу*), пасля чаго ніхто ім не дапаможа (*і яны будуць пакараны ў вечнасці*).
112. Дзе б вы з імі не сутыкнуліся, іх чакае прыніжэнне, – хіба толькі атрымаюць прытулак ў Аллага (*Які забараняе забіваць мірных жыхароў нават падчас вайны*) і ў людзей (*вернікаў, з якімі ў іх будзе мірная дамова*). Яны наклікалі на сябе гнеў Божы і ўразіла іх нястача. Гэта ім за тое, што не верылі ў азнакі Божыя і забівалі прарокаў без аніякага права на тое. Гэта – за непаслушэнства іх і за парушэнне [*межаў дазволенага*].
113. Не ўсе яны аднолькавыя. Ёсць сярод людзей Пісання нязломная грамада (*людзі, прыняўшыя Іслам. – паводле Ібн Кясіра*), якая чытае азнакі Божыя, уначы кладучы паклоны.
114. Яны вераць у Аллага і ў Апошні Дзень, заахвочваюць да ўхвальнага і забараняюць заганнае, спаборнічаючы адно з адным у добрых справах. Яны – з ліку праведнікаў.
115. Што б добрага ні зрабілі яны, не будзе яно адрынута (*Аллаг прымае зробленае шчыра і правільна*). Аллаг ведае Сваіх баязнікаў.
116. Папраўдзе, нявернікам аніяк не выбавяць ні маёмасць іх, ні дзеці, ад [*пакарання*] Аллага. Яны – насельнікі Агню і быць ім там давеку.
117. Тое, што яны выдаткуюць у сегасветным жыцці, падобна на пякучы (*марозны ці спякотны*) вецер, які, наляцеўшы, знішчыў ніву ў людзей: яны пакрыўдзілі самі сябе і былі пагублены. Гэта не Аллаг абышоўся з імі несправядліва, а яны пакрыўдзілі сябе самі (*сваімі рукамі*).
118. О вернікі! Не атачайце сябе тымі, хто не з вашага ліку (*не шукайце збліжэння з нядобразычліўцамі Ісламу*). Яны не ўпусцяць магчымасці нашкодзіць вам і пазлараднічаць з вашых турбот. Нянавісць выяўляецца на вуснах іх, ды ў іх сэрцах яе яшчэ больш. Мы ўжо растлумачылі вам аяты, абы вы толькі ўразумелі.
119. Бывае, вы любіце іх, а яны вас не любяць. Вы верыце ва ўсе Пісанні. Калі яны сустракаюць вас, дык кажуць: “Мы паверылі!”. А калі застаюцца сам-насам з сабою, то кусаюць пальцы ад [*бяссільнай*] злосці. Скажы: “Хоць памрыце ад нянавісці (*пагубіць вас нянавісць ваша*)!”. Аллаг ведае пра змесціва сэрцаў!”
120. Ледзь кране вас штось добрае, як гэта засмучае іх (*з-за іх нянавісці і зайздрасці*). Калі ж вас напаткае ліха, дык яны радуюцца (*злараднічаюць*). Але калі вы будзеце цярдлівыя і богабаязныя, іх шкодныя задумы (*падступствы*) аніяк не нашкодзяць вам (*таму рабіце сваё як мае быць*). Папраўдзе, Аллаг ахоплівае [*Сваім веданнем*] тое, што яны робяць.
121. [*Прыгадай, Мухаммад, як*] ты ўранні пакінуў сваю сям’ю, каб расставіць вернікаў па месцах для бітвы (*пры Ухудзе*). А Аллаг чуе і ведае ўсё.
122. Калі два атрады з вашага ліку былі гатовы ўпасці духам, то Аллаг стаўся Апякуном іх (*утрымаў іх ад уцёкаў з поля бою*). І хай на Аллага ўскладаюць спадзевы вернікі.
123. Аллаг дапамог вам [*у бітве*] пры Бадры, калі вы былі слабымі (*тады вы былі малалікім войскам, а цяпер вас больш*). Бойцеся Аллага! [*Ён даў вам перамогу*], каб вы былі ўдзячнымі [*Яму за ўсё*].

124. І ты (*Мухаммад*) мовіў вернікам: “Няўжо мала вам таго, што Аллаг дапамагае вам трыма тысячамі пасланных анёлаў?”
125. Пэўна! Калі вы будзеце цярплівымі і богабязнымі, а ворагі раптам нападуць на вас, то Госпад ваш дапаможа вам пяццю тысячамі асобна вылучаных (*якіх можна пазнаць па пэўных прыметах*) анёлаў.
126. Аллаг зробіў гэта толькі дабравесцем для вас (*вернікаў*) – дзеля таго, каб заспакоіць вашы сэрцы, бо няма дапамогі, акрамя як ад Аллага Усемагутнага, Мудрага,
127. а таксама [*Аллаг дапамог вам*] дзеля таго, каб аддзяліць частку нявернікаў, альбо прынізіць іх так, каб вярнуліся яны назад з паразай.
128. Ад цябе (*Мухаммад*) гэта не залежыць. Аллаг або прыме іх каяту (*калі яны апомняцца і пакаюцца*), або пакарае іх (*калі застануцца ў нявер’і*), бо яны, папраўдзе, беззаконнікі.
129. Аллагу належыць усё, што на нябёсах, і ўсё, што на зямлі. Ён прабачыць, каго захоча, і пакарае, каго захоча. Але Аллаг – Прабачлівы, Літасцівы (*да вернікаў*).
130. О вернікі! Не жывіце на ліхву (*забаронены прыбытак*), павялічаную шматкроць (*беручы і даючы пазыку пад працэнты*), і асцерагайцеся Аллага, каб прыдбаць плён.
131. Сцеражыцеся Агню, падрыхтаванага нявернікам
132. і слухайцеся Аллага і пасланца, каб прыдбаць ласку.
133. Імкніцеся [*усімі сваімі справамі*] да даравання ад Госпада вашага і да Раю, шырыня якога роўная нябёсам і зямлі, падрыхтаванага для пабожных,
134. якія ахвяруюць [*сваю маёмасць на добрыя мэты*] у радасці і бядзе, якія стрымліваюць гнеў і прабачаюць людзям, бо Аллаг любіць дабрачынцаў.
135. А тым, хто, учыніўшы дрэнны ўчынак або пакрыўдзіўшы самі сябе, успамінаюць Аллага і просяць у Яго адпушчэння грахоў сваіх, – а хто адпусціць грахі, апроч Аллага? – і тым, хто не ўпарціцца [*у граху*] свядома,
136. узнагародай стане дараванне ад Госпада іх і [*райскія*] сады, дзе цякуць рэкі. Яны будуць там давеку. Выдатная ўзнагарода для рупліўцаў (*стараных працаўнікоў*)!
137. Бывала такое і перш за вас². Ды прайдзіцеся па зямлі і паглядзіце, якім быў канец шэльмаў³, (*якія лічылі прарокаў падманшчыкамі*).
138. Гэта – тлумачэнне для людзей, кіраўніцтва (*да прамога шляху*) і настаўленне для баязнікаў Божых.
139. Не слабніце (*не пераставайце змагацца*) і не журыцеся, бо вы [*у свой час абавязкова*] возьмеце верх над іншымі (*нават калі не пераможце зараз*), калі вы вернікі.
140. Калі вам была нанесена рана, дык і тыя людзі паранены. Мы чаргуем дні [*шчасця і нядолі, перамог і параз*] для людзей, каб Аллаг выявіў (*выпрабаваў*) вернікаў і каб Ён абраў сярод вас пакутнікаў (*за веру, узнагародзіўшы іх Раем*). Аллаг не любіць несправядлівых.
141. І [*такое чаргаванне радасцей і нягод патрэбна,*] каб Аллаг ачысціў вернікаў і знішчыў нявернікаў.
142. Ці вы думалі, што ўвойдзеце ў Рай [*без выпрабаванняў*], і Аллаг не выявіць барацьбітоў і не выпрабуе цярпліўцаў?

² Спасцігала людзей тое ж, што адбылося з мусульманамі пры Ухудзе.

³ *Муяззіб* – той, хто шальмуе праўдзівага, называючы ісціну брахнёй.

143. Вы прагнулі смерці [*у бай*], пакуль не спаткаліся з ёю. Цяпер жа вы бачыце яе ўвачавідкі (*дык не скардзьцеся*)!
144. Мухаммад – толькі Пасланец. Былі пасланцы і перш за яго. Дык хіба калі ён памрэ ці будзе забіты, вы адступіцеся (*адмовіцеся ад Ісламу*)? А калі хто і адступіцца, той аніяк не нашкодзіць Аллагу. Аллаг жа ўзнагародзіць удзячных.
145. Ніводная душа не памірае інакш, акрамя як з дазволу Богага і ў вызначаны час. Хто хоча сегасветнае платы, таму Мы дадзім яе. А хто хоча ўзнагароды вечнага жыцця, таго Мы надзелім ёй. Мы ўзнагародзім удзячных.
146. Колькі ж было прарокаў, поплич з якімі змагалася мноства набожных вернікаў! Яны не падалі духам ад таго, што напаткала іх на шляху Божым і не выявілі слабасці (*не далі слабіну, не паддаліся ворагу*). Аллаг любіць цярплівых.
147. Яны не казалі нічога, акрамя: “Пане Божа наш! Адпусці нам грахі нашы і марнатраўства (*празмернасць*) у справе нашай! Умацуй нашы стопы і дапамажы супраць нявернікаў”.
148. Аллаг надзяліў іх узнагародай у сегасветным жыцці і лепшай узнагародай у вечнасці. А Аллаг любіць дабрачынцаў.
149. О, вернікі! Калі вы паслухаецеся нявернікаў, то яны прымусяць вас адступіцца (*вярнуўшы ў нявер’е*), і вы вернецеся, пацярпеўшы ўрон.
150. А Аллаг – ваш Абаронца і Ён лепшы з памочнікаў.
151. Мы пасеем у сэрцах нявернікаў жах за тое, што яны прыпісвалі раўню Аллагу, тады як Аллаг не паслаў на тое ніводнага доказу. Прытулкам іх стане Агонь. Але ж і паганае прыстанне беззаконнікаў!
152. Аллаг выканаў абяцанае Ім, калі вы выдалялі іх з Яго дазволу, пакуль вы не ўпалі духам і не пачалі спрачацца пра загад. Вы ўчынілі непаслушэнства [*Прарока*] пасля таго, як Ён паказаў мілае вам (*перамога была блізкай*). Ёсць сярод вас тыя, хто прагне сегасветнага, і тыя, хто прагне вечнасці. Потым Ён прымусіць вас да ўцёкаў, каб выпрабаваць вас. Ды Ён ужо прабачыў вас, бо Аллаг – Уладальнік ласкі да вернікаў.
153. [*Прыгадайце, як*] вы кінуліся наўцёкі, не аглядаючыся ні на каго, а Пасланец клікаў вас, застаўшыся ззаду. Аллаг адплаціў вам засмучэннем за смутак [*Прарока*], каб вы не бедавалі ні па страчаным вамі (*трафейх*), ні па тым, што напаткала вас (*пра паразу*). Аллаг ведае, што вы робіце.
154. Пасля засмучэння Ён паслаў вам супакой – сон, які ахапіў частку вас. Астатнія ж былі засмучаны думкамі пра сябе (*сваімі думкамі*), думаючы пра Аллага несправядлівыя рэчы – думкі часоў невуцтва. Яны казалі: “Дык ці можам мы што-кольвек вырашаць у гэтай справе?” Скажы: “Справа цалкам належыць Аллагу. Яны хаваюць у думках сваіх тое, што не хочуць адкрыць табе. Яны кажуць: “Каб мы насамрэч штось вырашалі, то нас тут не забівалі б”. Скажы: “Нават каб вы засталіся дома, то тыя, каму наканавана загінуць, абавязкова апынуліся б на месцы сваёй пагібелі, і Аллаг бы выпрабаваў тое, што ў грудзях у вас, каб ачысціць тое, што ў сэрцах вашых”. Аллаг ведае пра змесціва сэрцаў.
155. Папраўдзе, тых, сярод вас, якія адступілі (*пакінуўшы поле бою*) у дзень сутыкнення двух войскаў [*ля Ухуда*], шайтан прымусіў збіцца з-за пэўных учынкаў іх. Але Аллаг дараваў ім. Папраўдзе, Аллаг – Адпусклівы, Спагадлівы (Рахманы).
156. О, вернікі! Не прыпадабняйцеся да [*крывадушных*] нявернікаў, якія казалі пра братоў сваіх, калі тыя былі ў дарозе ці ўдзельнічалі ў паходзе (*і загінулі*): “Каб яны былі пры нас, дык не памерлі б і не былі забітыя”. [*Яны гаварылі так*] і Аллаг зробіць

гэта прычынаю скрухі ў сэрцах іх. Аллаг дае жыццё і смерць, і Аллаг бачыць, што вы робіце.

- 157.** Далібог, калі будзеце вы забітыя ці памраце на шляху Божым, то дараванне ад Аллага і ласка [*Яго*] лепш за тое, што яны назапашваюць (*лепш за сегасветныя даброты*).
- 158.** Дальбог, калі вы памраце ці будзеце забіты, то абавязкова будзеце сабраны перад Аллагам.
- 159.** З ласкі ад Аллага ты (*о Мухаммад*) быў мяккі да іх. А калі б ты быў грубы ці неміласэрны, яны б напэўна пакінулі цябе. Прабач ім [*іх мінулыя правіны*], папрасі аб дараванні для іх і радзься з імі ў справах. А калі штосьці вырашыш, то [*выконвай задуманае*] і ўскладзі спадзевы на Аллага. Аллаг любіць тых, хто спадзяецца на Яго.
- 160.** Калі Аллаг дасць вам дапамогу, то ніхто не адолее вас. А калі Ён пазбавіць вас яе, то хто тады дапаможа вам замест Яго? Дык няхай жа вернікі ўскладаюць свае спадзевы на Аллага.
- 161.** Не можа быць, каб Прарок падзяліў трафеі несправядліва, прысвоіўшы штосьці сабе. Бо хто прысвоіць сабе трафеі не па праве, прыдзе з прысвоеным у Дзень Уваскрасення (*навешаным на шыю у якасці пакарання*); і пасля кожная душа спаўна атрымае тое, што зарабіла. З імі не абыдуцца несправядліва.
- 162.** Няўжо той, хто абраў шлях задавальнення Аллага (*удзячнасці Богу*) падобны да таго, хто ўгнавіў Аллага і чым прытулкам стане апраметная? Але ж і пагане гэта месца вяртання!
- 163.** Яны зоймуць розныя ступені перад Аллагам, бо Аллаг бачыць, што яны робяць.
- 164.** Аллаг ужо надзяліў ласкай вернікаў, адправіўшы ім пасланца з іх асяроддзя. Ён чытае ім аяты Яго і ачышчае іх [*ад заганных перакананняў, якасцей і наводзін*], навучае іх Пісанню і мудрасці (*Кур'ану і Сунне*), хоць яны і былі раней у відавочнай аблудзе.
- 165.** І калі напаткала бяда, – а перш і вы нашкодзілі камусьці ўдвая больш, – дык спыталіся вы: “З чаго б гэта?” Скажы: “З-за вас саміх”. Папраўдзе, Аллаг можа ўсё.
- 166.** Тое, што напаткала вас у дзень сутыкнення двух войскаў [*ля Ухуда*], адбылося з дазволу Аллага, каб Ён выявіў вернікаў
- 167.** і каб выявіў крывадушнікаў. Было ім сказана: “Прыдзіце і змагайцеся на Божай дарозе, альбо хаця б бараніцеся!” Яны адказалі: “Каб мы ведалі, што адбудзецца бітва, мы напэўна пайшлі б з вамі (*але гэта чыстае самагубства*⁴)”. Але ў той дзень яны былі бліжэй да нявер'я, чым да веры. Яны прамаўляюць вуснамі сваімі тое, чаго няма ў іх сэрцах. Аллаг ведае, што яны тояць.
- 168.** Яны казалі братам сваім, седзячы дома: “Каб вы паслухаліся нас, то вас не забівалі б”. Скажы [*ім, Мухаммад*]: “Адвядзіце смерць ад саміх сябе, калі вы кажаце праўду!”
- 169.** Нізавошта не лічыце мёртвымі тых, хто загінуў на шляху Божым. Не, яны жывыя і ад Госпада свайго надзеленыя доляй.
- 170.** І яны радуюцца ўсяму, што даў ім Аллаг з ласкі Сваёй, і цешацца, што над іх паслядоўнікамі не будзе аніякага страху і не будуць яны засмучоныя.
- 171.** Яны цешацца дабротам Аллага, ласцы Яго і таму, што не загубіць Пан Бог узнагароды вернікаў,

⁴ Паводле аль-Байда'і, 2/47.

172. якія адгукнуліся *[на заклік]* Аллага і Пасланца нават пасля таго, як былі паранены. Тых з іх, якія здзяйснялі дабро і былі богабаязнымі, чакае вялікая ўзнагарода.
173. Казалі ім людзі: “Папраўдзе, народ сабраўся супраць вас. Пабойцеся іх!” Але гэта толькі дадало ім веры (*узмацніла іх рашучасць*). Таму яны адказалі: “Даволі нам Аллага! Які ж гэта выдатны Апякун!” (*г.зн., мы не баімся нявернікаў і спадзаёмся толькі на Бога*)
174. Яны вярнуліся з дабротамі ад Аллага і ласкаю *[Яго]*. Не зачাপіла іх зло, бо яны пайшлі за задавальненнем Аллага. А Аллаг – валадар найвялікшае ласкі.
175. Гэта ўсяго толькі шайтан страшыць вас сваімі халуямі. Ды не бойцеся іх, а бойцеся Мяне, калі вы з’яўляецеся вернікамі.
176. Хай жа не засмучаюць цябе тыя, хто спяшаецца да нявер’я. Яны ніяк не нашкодзяць Аллагу. Аллаг хоча пазбавіць іх долі ў жыцці вечным. І чакае іх вялікая кара.
177. Папраўдзе, тыя, хто набыў нявер’е за веру (*абраў нявер’е, прадаўшы веру і вечнае шчасце*), аніяк не нашкодзяць Аллагу. Іх чакае пакутная кара.
178. Няхай жа не думаюць нявернікі, што Мы падаўжаем *[іх век]* на дабро ім. Папраўдзе, падаўжаем Мы *[век іх]* толькі для таго, каб яны як мага больш награсылі. Іх чакае ганебная кара.
179. Аллаг не пакіне вернікаў (*вас*) у тым стане, у якім вы знаходзіцеся, пакуль не аддзеліць паганае ад добрага. Аллаг не дае вам таемныя веды (*напрыклад, што схавана ў душах людзей*), але Аллаг абірае сярод пасланцаў Сваіх таго, каго хоча *[і ім можа паведаміць некаторыя таямніцы праз Боскае Адкрыццё]*. Дык паверце ж у Аллага і Яго пасланцаў! Бо калі вы паверыце і будзеце богабаязнымі, то атрымаеце вялікую ўзнагароду.
180. Хай жа не думаюць тыя, якія скупяцца ахвяраваць дадзенае ім Аллагам з ласкі Яго, што гэтак лепш для іх! Наадварот, гэта для іх горш. Тое, што скупіліся яны аддаць, павісне на іх шыі ў Дзень Уваскрасення. Аллагу належыць спадчына нябёсаў і зямлі. І Аллагу вядома *[усё]*, што вы чыніце.
181. Аллаг пачуў словы тых, хто казаў: “Папраўдзе, Аллаг бедны, а мы – багатыя”. Мы запішам і тое, што казалі яны, і тое, што яны забівалі прарокаў без аніякага права *[на тое]*, і скажам: “Паспытайце кару ад пякучага Агню,
182. за тое, што падрыхтавалі вы ўласнымі рукамі! Бо Аллаг не абыходзіцца несправядліва з рабамі”.
183. І якія гаварылі: “Папраўдзе, Аллаг запавёў вам нам не верыць ніводнам пасланцу, пакуль ён не прыдзе да нас з ахвяраю, якую паглыне агонь!” Скажы: “І перш з мяне да вас прыходзілі пасланцы з яснымі знакамі (*цудамі*) і з тым, пра што вы казалі. Дык чаму тады вы (*вашыя продкі*) забілі іх, калі вы праўдзівыя (*думаеце, што вы такія шчырыя*)?”
184. І калі яны абшальмуюць цябе, *[то не засмучайся]*, бо гэтак жа яны абшальмавалі і іншых пасланцоў, тваіх папярэднікаў, якія прыходзілі з яснымі азнакамі, кнігамі ды Ззяючым Пісаннем.
185. Кожная душа паспытае смерць на смак. А спаўна будзе адплочана вам толькі ў Дзень Уваскрасення. Хто будзе аддалены ад Агню і ўведзены ў Рай, той і прыдбае поспех. А сегасветнае жыццё – нішто іншае, як падманлівая асалода.
186. Вы непазбежна будзеце выпрабаваны сваёй маёмасцю і самімі сабою. І вы непазбежна пачуеце ад тых, каму Пісанне было дадзены перш за вас, і ад паганцаў

багата абразаў (з-за іх зайздрасці і невуцтва). Але калі вы будзеце цярдлівыя і богабаязныя, то гэта і будзе справай, у якой належыць выяўляць рашучасць.

- 187.** Вось Аллаг заключыў заповіт з тымі, каму было дадзена Пісанне: “Абавязкова тлумачце яго людзям і не ўтойвайце яго!” Але яны закінулі яго за спіну (*парушылі гэты заповіт*) ды прадалі за мізэрны кошт⁵. Але ж і пагана тое, што яны прыдбалі!
- 188.** Ні ў якім разе не мяркуй, што тыя, хто задаволены сваімі [*нядобрымі*] учынкамі ды любіць пахвалу за тое, чаго яны не рабілі, – не думай, што яны выбавяцца ад пакут (*гэта датычыцца і вернікаў!*). Іх чакае пакутная кара.
- 189.** Аллагу належыць улада над нябёсамі і зямлёй. І Аллаг валадарыць над ўсім існым (*робіць усё, што заўгодна Яму*).
- 190.** Папраўдзе, у стварэнні нябёсаў і зямлі, у змене ночы і дня – знакі для надзеленых розумам,
- 191.** тых, якія згадваюць Аллага стоячы, седзячы і лежачы на баку, якія разважаюць пра стварэнне нябёсаў і зямлі [*кажучы*]: “Пане Божа наш! Не стварыў жа Ты гэта ўсё (*сусвет*) марна! Прачысты Ты [*ад любых недахопаў*]! То выбаві ж нас ад вогненнай кары!”
- 192.** Пане Божа наш! Папраўдзе, каго Ты асудзіш на Агонь пякельны, тому ўжо даволі ганьбы! І хай не будзе ў прыгнятальнікаў (*у несправядлівых*) ніякіх памочнікаў!
- 193.** Пане Божа наш! Папраўдзе, пачулі мы таго, хто заклікаў да веры, [*кажучы*]: “Паверце ж у Госпада вашага!”, – і сталі мы вернікамі. Пане наш! Адпусці нам грахі нашыя і даруй нядобрыя ўчынкі нашыя! І забяры нас у вечнасць разам з набожнымі.
- 194.** Пане Божа наш! Дай нам тое, што абяцаў Ты нам праз пасланцаў Сваіх, і не зганьбі нас ў Дзень Уваскрасення! Папраўдзе, Ты не парушаеш абяцанага!”
- 195.** І адказаў ім Госпад іх: “Я не зраблю марнымі справы рупліўцаў – ні ўчынкі мужчын, ні жанок. Адны з вас паходзяць ад іншых [*у нараджэнні чалавека ўдзельнічаюць і бацька, і маці*]. А тым, якія перасяліліся, былі выгнаны са сваіх жытлаў, цярдліва і цяжкасці на Маім шляху, змагаліся і ахвяравалі жыццём – тым Я абавязкова дарую іх дрэнныя ўчынкі і ўвяду ў райскія сады, дзе цякуць рэкі. Такая ўзнагарода ад Аллага, а ў Аллага – найлепшая ўзнагарода!”
- 196.** Няхай не звабіць цябе свавольства нявернікаў на зямлі,
- 197.** бо гэтая асалода – недаўгавечная. А потым прыстанкам іх стане апраметная, а гэта – паганы прытулак.
- 198.** Але тых, хто баяўся Госпада свайго, чакаюць [*райскія*] сады, дзе цякуць рэкі. Яны будуць там давеку. Гэта ўзнагарода [*ім*] ад Аллага. Тое, што ў Аллага, лепш для набожных, [*чым сегасветныя даброты*].
- 199.** Папраўдзе, сярод людзей Пісання ёсць тыя, якія паверылі ў Аллага і ў пасланае вам, а таксама ў тое, што паслана ім. Яны баяцца Аллага і не продаюць знакі Божыя мізэрным коштам. Іх чакае ўзнагарода ад Госпада іх. Папраўдзе, Аллаг – скоры на разлік.
- 200.** О вернікі! Будзьце цярдлівымі, настойлівымі (*цярдлівей за нявернікаў*), пільнымі (*словам і справай ахоўвайце Іслам ад злога*) і бойцеся Аллага, каб вы прыдбалі поспех.

⁵ Ісціна настолькі каштоўная, што для гандляроў ёю любы кошт будзе мізэрным: грошы скончацца, асалоды і ўцехі перастануць радаваць, нават час (нават хвіліна, прысвечанае не ісціне!) ужо ніколі не вернецца назад. Таму належыць берегчы ісціну, аддаючы ўсе сілы і сродкі служэнню ёй. А ісціна заўжды нясе святло сваім прыхільнікам і носьбітам.

СЛОЎНІК БЕЛАРУСКІХ ТАТАРАЎ

Працягваем публікацыю слоўніка татараў ВКЛ. У гэтым нумары – словы на літару “Б”.

Ба – другая літара арабскага алфавіту. У рукапісах беларускіх татараў выкарыстоўвалася для перадачы гукаў “Б”, а ў сярэднявечнай арабскай мове – таксама для “П”.

Баал – эпітэт розных міфалагічных персанажаў, якія лічыліся божствамі сярод семіцкіх народаў Блізкага Усходу, пераважна ў старажытным Ханаане (Фінікіі). Ва Угарыце божства Баал мела імя Балу і лічылася сынам іншага божства, Дагона (імя “Дагон” пазней з’явіцца ў беларускататарскім перакладзе Кур’ана XVII ст. пад уплывам перакладаў Бібліі XVI ст., гл. *Біблія*). Сярод іпастасей Баала – Вельзевул (Баал-Зевув, літ. ‘валадар мух’, князь дэманаў у Новым Запавеце), Бэл у вавілонскім і старажытнаармянскім пантэоне, Хубал (Губаль), які лічыўся галоўным божствам у пантэоне даісламскіх арабаў і інш.

Баб – араб. “брама, дзверы; глава, раздзел”. У хамаілах, кітабах гэтым словам пазначалі новы тэматычны блок і г.д. (“Баб аб шанаванні суседзяў”, “Баб а згадлівай прыязні”).

Бабічы – вёска, зараз частка м. Крулеўшчына. Тут жывуць Якубоўскія.

Бабка – смажаная стравя з цёртай бульбы і парэзанага кавалачкамі мяса.

Бабруйск – горад, цэнтр раёна. У 1874 г. у Бабруйску ў паліцыі служыў Хасень Ібрагімавіч Раецкі, калегіяльны сакратар, меў узнагароды за службу. Мустафа Захаравіч Рафаловіч там жа, у 1914 г. Леон Давыдавіч Сулькевіч, апошні ўладальнік м. Ластая, вучыўся ў Бабруйску ў школе артылерыі. Якуб Сюляйманавіч Якубоўскі ў 1900 г. сакратар паліцыі. Магамет Амуратавіч Багдановіч, калегіяльны асэсар, з 1870 г. у павятовай радзе, потым паліцыі. Адам Захаравіч Ільясевіч у 1900 – 1907 гг. – у фінансавай службе.

Бабуз – прозвішча турэцкага паходжання. Хасан Алеевіч Бабуз жыў у Мінску, быў пекар. Меў краму, дзе гандляваў кандытарскімі вырабамі. Жонка Мяр’ема з Александровічаў, дзеці Аўгіня, Адам, Алей, Галіна, Тамара, Фаціма, Аміня, Асман, Хота, Ліма, Айша. Пахаваны на Паўночных могілках.

Багардзін – татарын, які, паводле некаторых гістарычных звестак, забіў падчас Грунвальдскай бітвы вялікага магістра Тэўтонскага ордэну Ульрых фон Юнгінгена.

Багатэлькі – фальварак татараў Александровічаў. Знаходзіўся недалёка ад Мінска. Падчас ПСВ татары выехалі ў эвакуацыю, а вярнуліся ўжо ў Мінск і Узду. Браніслаў Якубавіч Александровіч (1904 – 1996) з ф. Багатэлькі жыў у Уздзе, ветэран, меў

узнагароды. Жонка Галіна Якубаўна Александровіч з Узды, дзеці Сцяпан, Айша і Ліма. Айша – вядомая мастачка, выкладчыца і дызайнер народных строяў.

Багдан – мужчынскае імя, мае шэраг адпаведнікаў у мусульманскай анамастыцы (*Аллахберды, Танрывердзі* і інш.).

Багданава – паселішча ў Валожынскім раёне Мінскай вобл. Першапачаткова быў маёнтка, што належаў татарам, побач знаходзілася вёска Багданава. Пасля пабудовы чыгункі Ліда – Маладзечна з’явілася станцыя Багданава каля в. Дзясятнікі. Сярод уладальнікаў м. Багданава – татарскі род Шагуневічаў, які бярэ пачатак ад уланаў Асанчуковічаў. Апошнім уладальнікам маёнтка быў вядомы мастак Фердынанд Рушчыц. На Ст. Багданава на сённяшні дзень жывуць сем’і Шабановіч, Хасяневіч, Гямбіцкі,

Багдановіч – прозвішча. Тэрыторыя распаўсюду – Ляхавічы, Іўе, Наваградка, Мір, Мінск, Гарадзішча, Крушыняны, Вільня, Смілавічы.

Багдановіч Алан Якубавіч (1933 – 2015) – старшыня мусульманскай суполкі ў Нью-Ёрку. Карані з Наваградка.

Багдановіч Алей Асманавіч (1812 – ?), імам у Наваградку з 1838. Вучыўся ў Мінску. Паводле іншых крыніц – Іосіфавіч.

Багдановіч Ібрагім Саліхавіч (1910 – 1990), муэдзін і в.а. імама ў Глыбокім у міжваенны час. Пасля вайны жыў у Іўі. Жонка Сафія Хасенеўна, дзеці Вальдэмар, Мяр’ема, Ліля.

Багдановіч Ібрагім Самуілавіч (1806 – 1870), імам у Вінкшнупях з 1846 па 1870 гг. Нарадзіўся ў Крушынянах. Харунжы. Жонка Аніфа Самуілаўна Тупальская, дзеці Алей і Іосіф.

Багдановіч Леон Сюляйманавіч (1900 – 1959) – пасол Польшчы ў Алжыры. Карані з Наваградка.

Багдановіч Мустафа Амуратавіч (1826 – 1893), імам у Вільні з 1854. У 1866 г. скардзіўся, што вымушаны набываць дошкі для пахавання жаўнераў-мусульман.

Багдановіч Мустафа Ібрагімавіч (1831 – 1917) – імам у Іўі. Паходзіў з Наваградка. Выконваў абавязкі імама ў Іўі да пабудовы мячэці і з 1884 па 1889 пры мячэці. Меў 24 дзесяціны зямлі на пачатку ХХ ст. Нашчадкі імама – большая частка жыхароў Іўя. Жонка Фаціма, дзеці Якуб і Халіль. Унук Ях’я – муэдзін у Іўі. Унук Мустафа выехаў у ЗША.

Багдановіч Якуб Ібрагімавіч (1910 – 1984) – старшыня мусульманскай суполкі ў Нью-Ёрку. У 1932 стаў кантралёрам парафіі на некалькі гадоў. Пасля вайны – старшыня. Жонка Мяр’ема Камілеўна Рафаловіч, дзеці Алан, Ганна, Ібрагім.

Багдановіч Ях’я (“Багдан”) Халілевіч (1901 – 1982) – муэдзін у Іўі. Жонка Аміна Магаметаўна Шабановіч, дзеці Мяр’ема, Мустафа, Халіль, Хадзя, Магамет, Якуб, Бякір, Фаціма, Айша.

Багонікі – вёска ў Сакольскім павеце, Польшча. З 1794 па 1814 уваходзіла ў склад Прусіі, потым у Гродзенскую губерню. Мячэць, два мізары. Пасля вайны – адзін з 2 галоўных рэлігійных цэтраў татараў Польшчы. На сённяшні дзень турыстычны цэнтр, некалькі аграсядзібаў.

Багоніцкая мячэць – драўляная мячэць у в. Багонікі каля Саколкі. Імамы – Якуб Іосіфавіч Лебедзь (з 1796 па 1802), Ібрагім Халілевіч Шумскі, Давыд Аляксандравіч Ясінскі, Самуіл Муха, Самуіл Якубавіч Аліевіч, Магамет Захаравіч Аляйкевіч, Мустафа Іванавіч Ясінскі, Сюляйман Аляксандравіч Сафарэвіч (з 1968 па 1989), Хасень Раманавіч Шчансавіч (з 1998 па 2012), Аляксандр Якубавіч Базарэвіч.

Багоніцкі мізар (1) – нядзейны мізар у в. Багонікі. Знаходзіцца з левага боку вуліцы. Захаваліся сляды камянёў.

Багоніцкі мізар (2) – дзейны мізар у в. Багонікі. Знаходзіцца за 300 м на поўнач ад вёскі. Абгароджаны каменным валам. Да 1945 г. выкарыстоўваўся як месца для пахаванняў татараў з паселішчаў Багонікі, Малевічы, Драхлі, Саколка, Сухаволя, Дуброва, Ясенаўка, Каменка, Панятовічы, Дзямідкава, Мішкенікі, Сідра, Круглае, Грабяні, Гродна, Скідзель, Беласток. Пасля ПСВ – як адзін з 2 агульных мізараў для ўсёй Польшчы.

Багушаўка – маёнтак. Лакалізацыя не ўсталяваная. Уладальнікі – татары Багушэвічы. Першым вядомым уладальнікам, заснавальнікам роду, быў Шабан (Багушавіч Шабанавіч Улан). У 1752 апошнія ўладальнікі браты Адам, Асман, Ібрагім, Алей і Іосіф, сыны Шабана Адамавіча Багушэвіча, прадалі маёнтак Свентаржэцкаму за 40000 злотых. Пасля гэтага Башушэвічы перасяліліся ў Ляхавічы.

Багушэвіч – прозвішча. Магчыма, паходзіць ад імя Богуш альбо маёнтка Багушаўка, якім валодалі. Жылі Слонім, Ляхавічы, Клецк, Мінск.

Багушэвіч Алей. Годжы ў в. Арда. Жонкі Фаціма і Сафія Аляксандраўна Казакевіч, дзеці Адам і Ева.

Багушэвіч Алей Асманавіч – начальнік станцыі Сызрань-Вяземскай чыгункі.

Багушэвіч Алей Асманавіч (1777 – ?). Пачаў службу ў татарскім уланскім полку з 1797. Удзельнік паходаў у Прусію, Аўстрыю, Францыю. Меў узнагароды. Скончыў службу ў 1815. Паходзіў з Ляхавічаў.

Багушэвіч Амурат Мустафавіч (1918 – 2004) – старшыня мусульманскай суполкі ў Нью-Ёрку. Нарадзіўся ў ЗША, карані з Клецка. Жонка Алена Ібрагімаўна Радкевіч, дзеці Алена і Тэя.

Багушэвіч Бякір Ібрагімавіч (1912 – ?), падпалкоўнік. Удзельнік II сусветнай вайны, меў шмат узнагародаў.

Багушэвіч Мустафа Сюляйманавіч (1811 – 1901), імам у Слоніме з 1869. Увахаодзіў у клад кватэрнай камісіі. Пахаваны ў Слоніме на мізары. Жонка Асэя Байрашэўская, дзеці Алей, Ібрагім, Танзіля.

Базар – слова цюрскага паходжання. Месца продажу тавараў. Таксама мужчынскае імя.

Базары – маёнтак, зараз вёска каля Рэйжаў. Уладанне Базарэўскіх, Янушэўскіх. Захаваўся дзейны мізар. Да XVIII ст. тут была мячэць, згарэла. Мінбар з Базараў быў перанесены ў в. Рэйжы ў мячэць.

Базарэвіч – прозвішча. Паляны, Уланаўшчына, Станелевічы, Докшыцы, Якавішкі, Зарубін, Смілавічы, Віленшчына.

Базарэвіч Алей Якубавіч. Імам у Багоніках на 2022 год. Карані з Віленшчыны і Іўя.

Базарэвіч Ібрагім Амуратавіч (1901 – ?) – падпалкоўнік. Нарадзіўся на Сморгоншчыне (магчыма в. Капланы). Падчас I сусветнай вайны ў эвакуацыі, не вярнуўся. Служба з 1920 у авіяцыі. Удзельнік II сусветнай вайны, меў узнагароды.

Базарэвіч Магамет Самуілавіч (1785 – ?) – паручнік. Уладальнік м. Уланаўшчына і Войцеры каля Маладзечна. Служыў ва Уланскім полку. Меў Ордэн Св. Ганны за ўдзел у паходзе 1812 супраць Напалеона. Дзеці Мяр’ема, Самуіл і Міхал, карнэт.

Базарэвіч Мустафа Ібрагімавіч (1916 – 1945) – ветэран вайны. Старэйшы лейтэнант. Жыў у м. Койданава (Дзяржынск). На службе з 1937. Удзельнік II сусветнай вайны. Загінуў, пахаваны ў Прусіі.

Базарэвіч Сафія Самуілаўна (нар. у 1949) – старшыня мусульманскай суполкі Докшыцы. Нарадзілася ў м. Порплішча ў сям’і Самуіла Хасеневіча Базарэвіча і Азымы Ібрагімаўны з Лебедзяў. Муж Ісмаіл Якубавіч Базарэвіч са Станелевічаў.

Базарэвіч (Ахрэм) Эльміра Мустафаўна (нар. у 1933) – старшыня мусульманскай суполкі ў Маладзечне. Нарадзілася ў родавым фальварку Зарубін. Пасля вайны жылі ў

Докшыцах. Старшыня мусульманскай суполкі з 2000 года. У 2002 пабудаваў малітоўны дом.

Базарэўскі – прозвішча. Валодаў маёнткамі Базары, Дзяляцічы, Баніфацава і інш.

Базарэўскі Алей Халілевіч (1884 – 1938), палкоўнік. Нарадзіўся ў сям’і ўладальніка м. Базары Халіля Мустафавіча Базарэўскага і Айшы Іосіфаўны Ёлан. Удзельнік I сусветнай вайны. У перыяд 1918 – 1922 змагаўся супраць бальшавікоў. З 1922 у Грэцыі. Вярнуўся ў Маскву, выкладаў у ваеннай акадэміі. Арыштаваны ў 1930, расстраляны.

Базарэўскі Давыд Іванавіч (1819 – 1914), адвакат. Уладальнік маёнтка ў Дзяляціцах. Сакратар Віленскага губернатара. Меў узнагароды за службу. У 1869 набыў маёнтка Баніфацава (больш за 2000 дзесяцінаў) каля Смаргоні. Палкоўнік, інжынер. Жонкі Аміна Талькоўская і Алена, дзеці Ян, Жанна, Іосіф, Фаціма, Мустафа, Алена.

Базарэўскі Іосіф Давыдавіч (1871 – 1936), палкоўнік. Набыў маёнтка Бячканы каля Кашадараў на Літве.

Базарэўскі Магамет (1854 – 1929), імам у Коўне з 1919 па 1929. Нарадзіўся ў Рэйжах. Працаваў на пошце.

Базарэўскі Мустафа Давыдавіч (1871 – 1949), прафесар Віленскага ўніверсітэта. Уладальнік маёнтка Баніфацава. Старшыня мусульманскай суполкі Вільні. Да 1939 валодаў больш за 2000 га зямлі каля Смаргоні ў складзе маёнткаў Баніфацава, Васюкі, Варакумшчына, млыном на р. Кернаўка і г.д.

Базарэўскі Мустафа Рафалавіч (1755 – ?), імам у Базарах. Харунжы, служыў у 5 полку пярэдняй варты ВКЛ. Уладальнік м. Базары.

Базарэўскі Халіль Мустафавіч (1851 – 1927), генерал. Нарадзіўся ў Базарах. Удзельнік Японскай кампаніі, I сусветнай вайны. Меў узнагароды. У міжваенны час жыў у Маскве. Пахаваны на мізары ў Маскве.

Базарэўскі Ян Іосіфавіч (1771 – 1850), паручнік. Нарадзіўся ў Хоціме. Змагаўся на баку Напалеона. Пахаваны на мізары ў Студзянцы.

Байрам – цюркск. “свята”. У ісламе кананічна ўсталяваны два святы – Курбан-Байрам і Ураза-Байрам. Святкаванне пачынаюць перадсвяточныя ночы, у якія пажадана выконваць дадатковае пакланенне. Пасля ўзыходу сонца з’яўляецца *ваджыбам* (абавязковым) удзельнічаць у байрам-намазе, святочным набажэнстве, які складаецца непасрэдна з намаза (рытуальнай малітвы) і святочнай казані (хутбы). Пажадана: напярэдадні зрабіць поўнае ўмыванне (“узязь гусль”), апрануць новае прыгожае адзенне, ісці ў мячэць і з мячэці рознымі дарогамі, раздаваць міласціну (садагу), пасля

мячэці – наведваць мізар, хадзіць у госці. Забаронена: ужываць алкагольныя напоі, харамную ежу, празмернічаць у ежы і пітве, чыніць несправядлівасці.

“Байрам” – часопіс Беларускага згуртавання татараў-мусульман “Зікр уль-Кітаб”. Заснаваны ў 1991 годзе Якубам Адамавічам Якубоўскім, вядомым эццыклапедыстам. Пасля смерці Якубаўскага справу працягваў Ібрагім Канапацкі. З 1991 па 2002 выйшлі 42 нумары (пад рознымі назвамі). Адноўлены Сяргеем Міскевічам (пад псеўданімам Іосіф Якубоўскі) у 2013 годзе (№43). №44 – 49 выпусціла рэдакцыйная рада ў складзе Сяргея Міскевіча, Максата Авезава і Давуда Радкевіча. Тэматыка часопіса – пераклады Кур’ана, рэлігійныя апавяданні, гісторыя і культура татараў, паэзія і г.д.

Байраш – мужчынскае імя, магчыма, паходзіць ад слова “Байрам” (свята).

Байрашаўскайтэ Тамара Менсаідаўна – даследчыца татарскай гісторыі і публіцыстка з Літвы. Аўтарка кніг і артыкулаў па гісторыі татараў.

Байрашэўскі – прозвішча. Тэрыторыя пашырэння: Слонім, Ляхавічы, Новая Мыш, Баранавічы, Арда, Асмолава, Іванава, Клецк, Мінск, Смілавічы, Капыль, Мір.

Байрашэўскі Адам Аляксандравіч (1909 – 1998), ветэран. Паходзіў з Валыні, парафія Юўкаўцы. Служыў у Пінску на флоце. Трапіў у палон у 1939, вызвалены. Падчас вайны жыў у Вільні і Бутрыманцах. У 1944 у дывізіі Касцюшкі. Пасля вайны ў Польшчы. Меў узнагароды.

Байрашэўскі Адам Аляксандравіч (1860 – 1936), палкоўнік. Паходзіў са Слоніма. Служыў у крэпасці Асавец. Пахаваны на мізары ў Слоніме.

Байрашэўскі Алей Адамавіч (1884 – 1976), імам у Асмолаве з 1937 па 1945. Жыў у в. Іванава. Пасля вайны ў Крушынянах, дзе таксама быў імамам. Жонка Сафія Самуілаўна Карыцкая, дзеці Адам, Самуіл.

Байрашэўскі Аляксандр Раманавіч, майстар вырабу скрыпак. Жыве ў Капылі.

Байрашэўскі Давыд Давыдавіч (1906 – 1931). Нарадзіўся ў Слоніме. Ажаніўся ў Сорак Татар з Земфірай Алееўнай Лебедзь. Служыў ува Ўзбекістане на чыгунцы.

Байрашэўскі Іосіф Багданавіч (1803 – ?), імам у Асмолаве ў сярэдзіне XIX ст. Жонка Айша Шагідэвіч, дзеці Мустафа, Адам, Магамет, Якуб.

Байрашэўскі Іосіф Давыдавіч (1868 – 1917), знахар. Жыў у в. Арда каля Клецка. Лячыў людзей паводле хамаіла. Быў высланы ў Сібір, дзе адмарозіў нос. Жонка Ева Мустафаўна Абрагімовіч, дзеці Галіна, Алей, Танзіля, Мустафа

Байрашэўскі Іосіф Іванавіч (1782 – 1847), ротмістр. Уладальнік маёнтка Казаклары на левым беразе р. Вака на Віленшчыне. Служыў у татарскім полку, удзельнічаў у паходах

супраць Напалеона. Пахаваны на мізары ў Казакларах (мізар разбураны пасля II сусветнай вайны). Дзеці Ян, Эльміра, Роза.

Байрашэўскі Іосіф Мустафавіч (1759 – ?). Уладальнік м. Гамзічы каля Крэва. Служыў у татарскім полку ВКЛ да 1791. Ён альбо ягоныя нашчадкі прадалі Гамзічы і выехалі.

Байрашэўскі Магамет Ісмаілавіч (1866 – 1941), палкоўнік. Паходзіў са Слоніма. Набыў м. Мар’ямпаль. Уваходзіў у склад Варшаўскага таварыства дапамогі мусульманам. Удзельнік I сусветнай вайны, служыў у Брэсцкай крэпасці, Бранску. У 1919 у Войску Польскім, “ахвотнік”. У 1940 высланы, памёр пад Волагдай. Жонка Зюгра Хасенеўна Кутлюярава з Казані памерла ў Сібіры. Дзеці Самуіл, Дзіляра, Эльміра, Фаціма, Сафія (у арміі Андэрса, памерла падчас эвакуацыі), Фуад, Амар (Слонім, Уроцлаў), Лейла, Айша, Джанура (у арміі Андэрса), Энвер, Зуля.

Байрашэўскі Рашыд Іванавіч, старшыня мусульманскай суполкі ў Ляхавічах.

Байрашэўскі Сцяпан Ібрагімавіч, старшыня мусульманскай суполкі ў Клецку. Хаджы.

Байрашэўскі Сулейман Мацвеевіч (1944), старшыня парафіі ў Слоніме. Афіцэр, мае ўзнагароды. Аднавіў будынак мячэці (на новым месцы) і ўпарадкаваў занябанае пахаванне жаўнераў-мусульман на мізары ў Слоніме. Зрабіў перапіс пахаванняў на мізары ў Слоніме. Займаецца рэстаўрацыяй мусхафаў Кур’ана і іншых кніг, друкаваннем хамаілаў (малітоўнікаў) і інш.

Байрашэўскі Эльяш Раманавіч (1745 – ?), імам у м. Вака, паселішчы на рацэ Вака на Віленшчыне.

Байрашэўскі Эмір Сюляйманавіч (1913 – 1996), імам. Паходзіў са Слоніма, жыў у Наваградку. Арыштаваны ў 1939, высланы. У арміі Андэрса – імам-капелан. Пасля вайны ў Англіі. З 1952 у ЗША, прыняты ў мусульманскую парафію Нью-Ёрка. Атрымаў грамадзянства ў 1960. Працаваў аператарам на заводзе.

Байрашэўскі Якуб, імам. Паходзіў са Слоніма. Быў у Слоніме муэдзін. З 1871 па 1872 выконваў абавязкі імама ў Студзянцы.

Байрашэўскі Ях’я Ібрагімавіч (1895 – 1938), выкладчык. Паходзіў са Слоніма. З 1917 у Сімферопалі на службе ў Мількоўскага. Паручнік 1-га Каўказскага палка. У 1928 скончыў педагагічны інстытут у Сімферопалі, стаў выкладаць. Мовазнаўца. Арыштаваны ў 1937, расстраляны. Жонка Сафія Ібрагімаўна Александровіч з Гарадзішча, дзеці Арслан і Заіра, высланыя.

Байрашэўскі Ях’я Мустафавіч (1874 – 1938), муэдзін у Клецку. Годжы. Пахаваны на мізары ў Асмолава. Дачка Ліма.

Байрулевіч – прозвішча. Лакалізуецца ў Польшчы (Студзянка) і Літве (Сорак Татар).

Байрулевіч Магамет Іосіфавіч (1863 – 1921) – імам у Студзянцы з 1898 па 1915. З 1884 па 1898 муэдзін у Студзянцы. Паходзіў з Віленшчыны. Палкоўнік. У I сусветнай вайны капелан, лекар. Служыў у Брэсцкай крэпасці. У 1920 быў абраны імамам мячэці на Лукішках, але на пасаду не трапіў. Жонка – Эльміра Іосіфаўна Чымбаевіч.

Байтасаў – прозвішча казахскага паходжання. Роза Ібрагімаўна Радлінская (1938 – 2019) з Іўя пасля вайны выехала на цаліну ў Казахстан, дзе выйшла замуж за Рахімджана Байтасава. Вярнуліся ў Іўе, дзе і пахаваныя. Дзеці Рахметала, Ібрагім, Якуб, Мустафа, Аміна.

Бакачы – вёска ў Мядзельскім раёне. Жылі татары Ільясевічы і Якубоўскія. Перасяліліся ў Крывічы, Мядзель.

Бактыш – мужчынскае імя.

Бактышэвіч – прозвішча.

Баку – сталіца Азербайджана. Шмат татараў былога ВКЛ зрабіла ўнёсак у развіццё горада і краіны. Падчас I сусветнай вайны сюды трапілі Варановічы, Александровічы, Мількамановічы, Мухарскія, Шагідэвічы, Сулькевічы, Гямбіцкія, Байрашэўскія і інш. Першы ўрад у 1918 г. узначаліў Сулькевіч.

Бакульчык – Байрашэўскі Алей Давыдавіч (? – 1921). Паходзіў з в. Арда каля Клецка. Любіў падарожжы. Быў у Крыме, Самаркандзе, Ташкенце, Баку. У 1908 выехаў у Турцыю, там заснаваў кавярню. Вярнуўся ў в. Іванава. Выў навучоны, пісаў хамаілы, граматы, далавары. Нашчадкі жывуць у Ляхавічах, Польшчы, Наваградку, Міры, Клецку, Мінску.

Бакшты – вёска каля Іўя. З літоўскай мовы перакладаецца як “вежа”. Татары Ждановічы з Зафінова жылі тут у канцы XIX – пачатку XX ст. Трапляюцца ў метрыках Мураўшчызны.

Балота – урочышча на захад ад Іўя. Балотістая нізіна, дзе быў сенакос. За балотам знаходзілася ўрочышча “За балотам”, дзе падчас хутарызацыі 1930-х гг. пабудаваліся татары з Мураўшчызны (пасля вайны 6 гаспадарак).

Балота Копанае – маёнтак за 3 км на ўсход ад Даўбуцішак. Уладальнікі на пачатку 19 ст. – татары Даўгялы.

Баль – у татараў урачыстасці пасля байрамаў, пераважна пасля Ураза-Байраму. Найбольш значныя балі да II сусветнай вайны праходзілі ў Наваградку, Слоніме, Вільні, Нью-Ёрку. Пасля вайны на тэрыторыі ЛССР і БССР балі адбываліся нефармальна (Іўе, Навагрудак, Гродна). Напрыклад, з 1956 г. да канца 2000-х балі ладзіліся ў

Сандыкаўшчызне (Шчучынскі р-н), звычайна ў жніўні. На сённяшні дзень ладзяцца толькі ў Беластоку.

Баніфацава – маёнтак каля Смаргоні. Давыд Іванавіч Базарэўскі набыў у 1869. Больш за 2000 дзесяцінаў зямлі. Ягоня сыны і ўнукі валодалі маёнткам да 1939. У склад уваходзілі: Васюкі, Варакумшчына, Заазёрцы, Коўпры, Лесава, Мохайка, Пераходы, Пяскі, Ратаголь, Сінгяны, Троснікі, Уполь.

Банюціч – прозвішча. Першапачаткова жылі ў в. Арда каля Клецка. На сённяшні дзень згаслі. У Слоніме існавала мясцовая легенда пра нейкага Банюта, які пасароміў на дуэлі аднаго польскага пана. На думку Дж. Александровіча, легенда гэтая параўнальна новая, бо Банюта або Банэт – гістарычная асоба XIX ст., і імя яго часта ўжываецца пры параўнаннях⁶.

Бараат – святая ноч.

Баран – дробнай рагатая жывёла. Назва цюрскага паходжання. Найбольш папулярная ахвярная жывёла падчас Курбан-Байраму.

Баранавічы – горад у Брэсцкай вобласці. Першапачаткова станцыя на скрыжаванні чыгунак Мінск – Брэст, Пінск – Ліда і Асіповічы – Слонім. У міжваенны час тут жылі Шагідэвічы, Байрашэўскія, пазней – Варановічы з Ляхавіч, Ждановічы з Клецка, Чымбаевічы і Смольскія з Новай Мышы. На сённяшні дзень каля 20 татараў. Побач мізары ў Новай Мышы, Ляхавічах і Гарадзішчы.

Бараніха – маёнтак каля м. Астрыно. Татары тут згадваюцца ў сярэднявеччы.

Бараноўскі (Туган-Бараноўскі) – прозвішча.

Барташуны – маёнтак за 10 км на ўсход ад Воранава. У 1871 маёнтак набыў Якуб Мустафавіч Хазбіевіч з Рэйжаў. На пачатку XX ст. належаў сыну Мустафе (больш за 300 дзесяцінаў зямлі). Мустафа вядомы як ветэрынар, служыў у Троках, Вільні, Эстоніі, Наваградку.

Барыеў – прозвішча. Тамара Хусэйнаўна Якубоўская з Клецка выйшла за Барыева, сын Энвер (1964) – міністр НС, дыпламат.

Барын – Барыны (крымскатат. Barın), цюркскі род, адзін з чатырох наймацнейшых бейскіх родаў Крымскага ханства – карачы-бекаў, якія маглі пацвярджаць крымскіх ханаў на пасадзе і знаходзіліся ў дзяржаўным савеце, на якім вырашалася знешняя палітыка ханства.

⁶ Александрович (Насыфи) Дж. Литовские татары. Краткий историко-этнографический очерк // Известия Общества обследования и изучения Азербайджана, № 2. Баку, 1926. С. 77-95.

Барынскі – прозвішча. Згадваецца ў XVI ст. Уладальнікі м. Усяінаўскае і Лядзінкі на Наваградчыне.

Барысаў – горад, цэнтр раёна. У XIX ст – цэнтр павета. У Барысаўскім павеце служылі: Амар Мустафавіч Александровіч лекарам у 1903, Сюляйман Ібрагімавіч Міскевіч пісарам з 1897 па 1913, Міхал Мустафавіч Паўтаржыцкі памочнікам скарбніка ў 1895 і інш. У Барысаўскім павеце было мястэчка Докшыцы, Бягомль, Мсціж, іншыя татарскія паселішчы.

Басман – назва шэрагу пячор Крымскага паўвострава; гара ў Крыме, хрыбет у Крымскіх гарах; назва сярэднявечнага ўмацавання ў горным Крыме. Таксама *басман* – палацавы або казённы хлеб.

Басманаўка – вёска ў Уздзенскім раёне на шляху Мінск – Слуцк. Мясцовыя жыхары згадваюць, што мекалі ў ваколіцах вёскі быў мізар.

Бастурма – вяндрліна з ялавічы, страва цюрскага паходжання.

Басурман – скажоная назва “мусульманін”. Адна з прычын – асаблівасці маўлення саміх мусульман, прадстаўнікоў розных народаў. Змяненне магло абывацца так: арабск. *muslim* ‘той, хто вызнае іслам’ → фарсі *musliman* ‘мусульманін’ → турэцк. *musluman* ‘тое самае’ → кіргізск. *bisurman* ‘тое самае’. Слова “басурман” вядома з XIV-XV стст., сустракаецца ў афіцыйных дакументах ВКЛ, (напр., у Статуце ВКЛ 1566 г.: *татаринь и кождый бесурмянинь...; князи и мурзы татарове закону бесурмянского*).

Бату (Батый) – хан Залатой Арды. Сын Джучы, унук Чынгізхана, брат Тук-Цімура. Падчас кіравання Залатой Ардой прапраўнука Бату, хана Узбека, у краіне быў прыняты Іслам як афіцыйная рэлігія.

Батчы – маёнтак татараў Уланаў.

Батыр – мужчынскае імя.

Баурсак – выпечка, страва цюрскага паходжання.

Баш – шматзначны тэрмін і прозвішча (цюрк. “галава”, адсюль – кіраўнік, начальнік) – частка многіх вытворных слоў (*баш-чавуш*, афіцэрск. званне, турэцк. *башкан* – кіраўнік, *башыбузук* літ. ‘сапсаваная/шалёная галава’ – ваяўнік нерэгулярных атрадаў у Асманскай імперыі, які займаўся разбоем, і г.д.). У турэцкай мове *буюк-баш* абазначае быка, якога ахвяруюць на Курбан-байрам (“курбан” у беларускататарскім этналекце).

Баяры – вёска ў Мядзельскім раёне. Татары Смольскія, Ясінскія, Асановічы.

Бек (бег, бэг, бей) – ‘валадар, спадар’; у цюркскіх народаў – тытул землеўладальніка.

Беларусь – краіна. Татары на тэрыторыі сучаснай Беларусі з XIV ст. Найстарэйшыя паселішчы – Засулле, Калдычава, Раготна, Ласосна, Некрашунцы, Лоўчыцы, Даўбуцішкі і г.д. На 1914 г. мячэці ў Лоўчыцах, Наваградку, Даўбуцішках, Некрашунцах, Асмолаве, Міры, Відзах, Мядзелі, Уздзе, Клецку, Капылі, Ляхавічах, Слоніме, Мінску, Смілавічах, Мураўшчызне. На сённяшні дзень колькасць татараў каля 2 тыс. чалавек. 6 мячэцей (Мінск, Іўе, Лоўчыцы, Навагрудак, Смілавічы, Слонім) і 3 малітоўныя дамы (Ашмяны, Клецк, Маладзечна), памяшканні для малітвы ў розных гарадах. На стадыі рэгістрацыі малітоўны дом у Брэсце.

Беласток – горад, цэнтр ваяводства. Да II сусветнай вайны ў Беластоку татараў было няшмат. Падчас пасляваеннай рэпатрыяцыі ў Беластоку некалькі дзясяткаў сем’яў. Цэнтр татарскай культуры, малітоўны дом. Штогод праводзяцца балі.

Белая – вёска ў Лагойскім раёне. Падчас калектывізацыі сюды перасялілі татараў з хутароў Урупава – Якубоўскіх і Паўтаржыцкіх.

Беліца – вёска ў Лідскім раёне. Маёнтак Адамовічаў. Захаваўся стары мізар. У XX ст. Гямбіцкія.

Беліцкі мізар – мізар у в. Беліца Лідскага раёна. Знаходзіцца на паўднёва-заходнім ускрайку вёскі. Не абгароджаны, парослы дрэвамі. Некалькі дзясяткаў пахаванняў XIX ст. Пераважна Адамовічаў.

Бельгія – краіна ў Заходняй Еўропе, амываецца на паўночным захадзе Паўночным морам. У Бельгіі пасля вайны апынуліся Сулькевічы, Паўтаржыцкія, Крычынскія, Байрашэўскія.

Бельск – горад, цэнтр павета. У XIX – пач. XX ст. татары ў Бельску на службе – Мількамановічы, Мухарскія, Александровіч і інш.

Беляк – прозвішча. Валодалі маёнткамі Лоўчыцы, Студзянка, Палоскі, Траянова, Касцяневічы і г.д. Займалі высокія пасады ў войску ВКЛ.

Беляк Іосіф Самуілавіч (у іншых крыніцах Асманавіч) (1741 – 1794), генерал. Нарадзіўся ў Лоўчыцах. Удзельнік вайны Аўстрыі супраць Прусіі (1756 – 1763). Меў Ордэн ад каралевы Аўстрыі. З 1764 узначаліў Першы полк пярэдняй варты ВКЛ. Уладальнік м. Кашолы, Касцяневічы. Меў шмат узнагародаў. Жонкі Фурша Лось, Раня Ахматовіч, Гульсіна Ібрагімаўна Юзэфовіч, шмат дзяцей. Удзельнік абароны Канстытуцыі 1792. Генерал у войску Т. Касцюшкі. Памёр у палоне каля Іўя. Прымаў актыўны удзел у рэлігійным жыцці татараў Наваградка, быў спонсарам.

“Бераг вандраванняў” – кніга Аляксандра Іванавіча Лакоткі пра мячэці у Беларусі. Выдадзена ў 1994 годзе. 143 старонкі. Нягледзячы на некаторыя фактычныя

недакладнасці, адна з першых у гісторыі незалежнай Беларусі кніг пра культуравую архітэктурную татараў былога ВКЛ.

Беразіно – горад, цэнтр раёна. Татары з XIX ст. Часткова захаваўся мізар. Прадстаўнікі родаў Ждановіч, Хасяневіч, Байрашэўскі.

Бешбармак – страва з мяса, цюрскага паходжання. Перакладаецца як “пяць пальцаў”, паколькі звычайна ўжываецца без сталовых прыбораў.

Біблія – святая кніга іўдзеяў і хрысціян, напісаная на старажытнагабрэйскай і старажытнагрэчаскай мовах. Мусульмане прызнаюць святымі некалькі асобных кніг Бібліі: Таўрат (Тора, або Пяцікніжжа Майсеева), пасланы прароку Мусе, мір над ім; Забур (Псалтыр, Псалмы), пасланы прароку Давуду, мір над ім і Інджыль (Евангелле), пасланы прароку Ісе, мір над ім. Аднак, паводле ісламскага веравучэння, усе гэтыя першапачатковыя святыя Пісанні былі скажоныя і вартыя веры толькі тыя фрагменты тэксту, якія адпавядаюць вучэнню Кур’ана. Цікава, што пратэстанцкія пераклады Бібліі на польскую мову, зробленыя з мовы арыгінала ў XVI ст. (Нясвіжская Біблія 1572 г., Брэсцкая Біблія 1563 г. і інш.), прыцягнулі ўвагу мясцовых татараў-мусульман, якія сталі актыўна выкарыстоўваць іх для палемікі з хрысціянамі, выпісваць з іх карысныя фрагменты у свае кітабы, рабіць паметы на старонках Бібліі (адзін з такіх экзэмпляраў захоўваецца ў Варшаве). Таксама ўплывам перакладаў Бібліі можа тлумачыцца шэраг асаблівасцей пераклада Кур’ана мінскім імамам Ур’яшам ібн Ісмаілам (1686 г.): перадача імя *Аллаг* у форме *Пан Бог, Ібліс* – формай *звядзіцель* (ужываецца ў Новым Запавеце), назвы ілжэбстваў *тагут* – словам *дагоны-ідалы* (гл. Баал), *шайтан* – словам *шатан* і інш.

Бікмулін – прозвішча. Роза Азюлеўна Мількамановіч выйшла замуж за Насарціна Бікмуліна з Паволжа падчас I СВ. Жылі ў в. Нябышына Бягомльскага раёна. Дзеці Аніфа і Наіль. Аніфа пасля вайны выйшла замуж за Браніслава Хасеневіча Радкевіча з в. Мрай каля Мсціжа, жылі каля Смаргоні. Аніфа загінула ад маланкі, пахаваная ў Даўбуцішках. Наіль – на мізары ў Докшыцах.

Більдакевіч – прозвішча. З такім прозвішчам вядома адна сям’я з-пад Еўя на Віленшчыне. Жылі ў в. Сорак Татар. Адзін прадстаўнік роду выехаў у ЗША. Сын Якуб ветэран, застаўся ў Польшчы пасля вайны.

Біляль – мужчынскае імя. Імя чарнаскурага паплечніка і аднаго з муаззінаў прарока Мухаммада, мір над ім.

“Біскіч” – тур. ‘лесвіца’, вучня, які скончыў пачатковыя курсы рэлігійнай адукацыі ў годжага і чытаў Кур’ан на арабскай мове. Затым дзеці асвойвалі *сюрэем* (ад турэцкага «сюратле» – вельмі хутка, жыва), гэта значыць чыталі гладка, без прыпынку. Нарэшце пачыналі “пець” Кур’ан у адпаведнасці з пэўнымі правіламі. Той, хто прачытаў і

“выпеў” яго да суры «Я–Сін», атрымліваў арабскае прозвішча *шахір* (знакаміты). Вучань, які, такім чынам, ужо добра пазнаёміўся са Святой Кнігай ісламу, называўся *куранджэем*. Ён павінен быў прачытаць увесь Кур’ан тры разы з пачатку да канца і наадварот. Той, хто вывучыў Кур’ан на памяць і вытрымаў належны іспыт на веданне гэтай Кнігі – *хáfіз*.

Біцютка – прозвішча. Жылі пераважна ў Мінску. Адна сям’я – ў Наваградку, адна – ў м. Узда.

Біцютка (Смольская) Аміна Сюляйманаўна (1853 – ?), тапограф. У 1878 згадваецца ў маёнтку Пілатавічы.

Біцютка Адам Сюляйманавіч (1853 – ?), калегіяльны асэсар. Нарадзіўся ў Мінску. Служыў у Міністэрстве юстыцыяў. У 1895 у Мазыры ў паліцыі, пазней у судзе. У Наваградку ў судзе. Уваходзіў у склад Думы ў 1907.

Біцютка Алей Магамевіч (1836 – ?), стацкі саветнік. Скарбовая палата, Міністэрства фінансаў ў Мінску, падатковы інспектар. Потым жыў у Маскве. Жонка Фаціма Якубаўна Мурзіч, дзеці Мяр’ема, Магамет, Эмілія, Эльвіра, Ева, Сафія, Ліма, Айша, Роза, Хасень.

Біцютка Алей Сюляйманавіч (1841 – 1910), тытуловы дарадца. У 1866 землямер, потым тапограф. У 1878 набыў маёнтак Пілатавічы (707 дзесяцінаў) каля Новай Мышы ў Сакаловічаў. Жонка Аміна Сюляйманаўна Смольская, дзеці Мухарам, Сюляйман, Зіна, Мяр’ема.

Біцютка Бякір Якубавіч (1872 – 1934), Калегіяльны дарадца. Палкоўнік. Служыў 3 Уральскае казацкае войска. Ветэрынар. Паранены ў 1915. У міжваенны час у Беластоку, лячыў коняў. Сын Генрых.

Біцютка Ібрагім Мустафавіч (1906 – 1986). Нарадзіўся ў м. Узда, вул. Ленінская 5. У 1944 трапіў у шахты пад Тулай. Пасля вайны жыў у в. Тычынкі, дзе і пахаваны. Дзяцей не меў. Меў сваякоў Мількаманоўчаў і Смольскіх у Слоніме, Паўтаржыцкіх.

Біцютка Іосіф Сюляйманавіч (1907 – 1943), падпалкоўнік. Вайсковую службу пачаў у 1929, кіраўнік штаба 131 дарожнага батальёна. На фронт з 1941. Меў Ордэн Чырвонай Зоркі. Загінуў на вайне.

Біцютка Магамет Аляксандравіч (1865 – ?), калегіяльны рэгістратар. У 1895 Мінская акцызная ўправа, малодшы кантралёр. У 1903 – 1915 на той жа пасадзе ў Наваградку. Жонка Ева Хасенеўна Якубоўская, дзеці Хасень, Фаціма, Мяр’ема.

Біцютка Сюляйман Аляксандравіч (1812 – ?), імам у Мінску з 1853. Жонка Азыма, дзеці Якуб, Аміна, Адам.

Біцютка Сюляйман Якубавіч (1871 – 1941), палкоўнік. Удзельнік ПСВ, меў узнагароды. Перахаваны на Паўночных могілках. Жонка Мяр’ема Іосіфаўна Рызвановіч, дзеці Якуб, Іосіф, Фаціма.

Біцютка Хасень Аляксандравіч (1882 – ?), падпаручнік. Удзельнік Японскай кампаніі, І СВ. Жонка Фаціма Сюляйманаўна Сафарэвіч.

Біцютка Хасень Якубавіч (1866 – 1916), генерал. Загінуў каля Свянцяннаў падчас бою. Меў шмат узнагародаў. Жонка Фаціма Давыдаўна Якубоўская, дачка Зіна.

Біцютка Якуб Магаметавіч (1829 – 1899), надворны дарадца. Уладальнік маёнтка Сула. Меў узнагароды за службу. Жонка Фаціма Адамаўна Смольская, дзеці Хасень, Сюляйман, Бякір, Магамет, Міхал.

Біцютка Якуб Сюляйманавіч (1904 – 1982), капітан. Удзельнік II сусветнай вайны, меў узнагароды. Пахаваны на Паўночных могілках. Дзеці Іосіф і Галіна.

Біцютка Якуб Сюляйманавіч (1845 – ?), калегіяльны асэсар. Скарбовая палата. Уваходзіў у склад камітэта клопату аб параненых жаўнерах. Жонка Айша, дзеці Фаціма і Галіна.

Бобаш – прозвішча. Ляхавічы, Гарадзішча. Першапачаткова валодаў маёнткам Клевіца каля Гальшанаў.

Бобаш Асман Саліхавіч (1853 – ?), губернска сакратар. Паходзіў з Гарадзішча. У 1887 – 1897 сакратар паліцыі ў Рэчыцы. У 1903 узначалваў Ігуменскую вязніцу.

Бобраўка – вёска каля Трокаў. Тут у XIX ст. жылі татары Маеўскія. Згадваюцца ў метрыках в. Сорак Татар.

Бог – аб’ект для пакланення ў розных рэлігіях. З пункту гледжання ісламу Богам можа быць толькі Аллаг, паколькі на гэта ёсць рацыянальныя (разумовыя) і традыцыйныя (багаслоўскія) доказы (Кур’ан і Сунна). Метады доказаў існавання Бога, прапанаваныя мутакаллімамі, прадстаўнікамі вядучых сунніцкіх школ каляма (ашарызм і матурыдзізм), былі звязаны з іх пошукамі лагічнага абгрунтавання сцвярджэнню Кур’ана пра Бога як адзінага Стваральніка свету. Сярод асноўных рацыянальных аргументаў на карысць існавання Бога найбольш важкім з’яўляецца касмалагічны аргумент: з’яўленне і зменлівасць Сусвету даказвае яго створанасць (“аргумент калама”). Іншыя аргументы – тэлеалагічны (ідэя наяўнасці мэты стварэння ўсяго існага) і анталагічны (пра ідэальнасць Бога з пункту гледжання розума) – у ісламе ўжываюцца радзей. Неабходна звярнуць увагу на асаблівасці ісламскага моўнага этыкету, якія маюць аснову ў веравучэнні: іншыя аб’екты пакланення неабходна ўказваць у форме “лічыўся/лічыцца богам” у той ці іншай рэлігіі або міфалогіі, у рускай мове пазбягаць ужывання дзеяслова “обожать” (літ. “рабіць богам”) у адносінах да любых стварэнняў.

Богуш – мужчынскае імя.

Бораўшчына – маёнтак на Сувальшчыне. Уладальнікі – Уланы, потым Ахматовічы, Бучацкія.

Боснія – славянская краіна, частка былой Югаславіі. Большасць насельніцтва Босніі складаюць мусульмане-сунніты. Кантакты паміж татарамі былога ВКЛ і мусульманамі Босніі былі моцныя ў міжваенны час. У Сараеве ў 1935 г. (1354 г.х.) была выдадзена кніга “Wersety z Koranu” з выбранымі аятамі і сурамі Кур’ана і перакладам на польскую мову.

Бостан – горад, сталіца штата Масачусетс у ЗША. Тут жылі татары з тэрыторыі ВКЛ – нашчадкі Ахматовічаў, Радлінскіх, Багушэвічы, Паўтаржыцкія.

Боўдыры – маёнтак каля в. Куты Смаргонскага раёна. Мустафа Абрамовіч, што служыў у татарскім полку, набыў Боўдыры ў Крычынскіх у 1707. Ягоны сын Давыд прадаў у 1777 Іосіфу Крычынскаму. У 1834 уладальніца м. Боўдыры – Мяр’ема Ахметаўна Крычынская (Сабалеўская), жонка паручніка. У 1870 – Ібрагім Сабалеўскі, які меў там 90 дзесяцінаў зямлі. Пэўны час маёнткам валодалі Абрамовічы. На сённяшні дзень на месцы маёнтка ніякіх слядоў не захавалася.

Бразілія – найбуйнейшая краіна ў Паўднёвай Амерыцы. Эміграцыя татараў у Бразілію пасля II сусветнай вайны. Выехалі: Мустафа Браніслававіч Александровіч з Рэйжаў, Мустафа Іванавіч Александровіч з Трыпляў, які стаў консулам, Ян Давыдавіч Аліевіч з ЗША жыві там часова, дзеці Рамазана Багдановіча з Наваградка і г.д.

Браніслаў – мужчынскае імя. Славянізаваная форма ад уласных імёнаў *Ібрагім* альбо *Бякір*. Напрыклад, заснавальнік мусульманскай суполкі ў Ашмянах, Браніслаў Іванавіч Шагідзевіч, быў азанены як Ібрагім.

Браслаў – горад, цэнтр раёна. Татары Гямбіцкія, Якубоўскія, Асановічы, Мейшутавічы, Паўтаржыцкія, Радкевічы, Рызвановічы, Шчуцкія і інш. У Браслаўскім раёне Відзы – цэнтр мусульманскай суполкі з мячэцю і мізарам, Опса – паселішча, дзе жывуць татары. У Браславе на гарадскіх могілках ёсць участак для пахавання татараў.

Брэмен – горад і порт у Германіі. У перыяд з 1904 па 1920 гг. з Брэмена ў ЗША накіравалася больш за 90 татараў з тэрыторыі былога ВКЛ, у асноўным з Іўя, Наваградка, Дзяляцічаў, Некрашунцаў, Рэйжаў. Адзін з трох найбольш папулярных партоў у татараў. Пасля II сусветнай вайны татары карысталіся портам Брэмерхафен недалёка ад Брэмена.

Брэст – горад, цэнтр вобласці. Татары ў Брэсце з XIX ст. як службовыя асобы. У ваколіцах – татарскія цэнтры ў Студзянцы, Застаўку, Малашэвічах, Касцяневічах і г.д. (Зараз тэрыторыя Польшчы). Татары служылі таксама ў Брэсцкай крэпасці. На

вайсковых могiлках каля Брэста (знішчаныя) быў пахаваны Мустафа Аляксандравіч Багдановіч у 1923 годзе. На сённяшні дзень у Брэсце каля 20 татараў, у суполку не ўваходзяць. Мусульманская суполка, на гарадскіх могiлках ёсць участак для пахаванняў мусульман. Парафію заснаваў у 1994 г. Раман Ільіч Смольскі са Слоніма, доўгі час суполку ўзначальваў Зілфар Вазіевіч Багаутдзінаў. На сённяшні дзень суполку ўзначальвае прадпрымальнік Айдын-хаджы Беджанаў.

Брэцкая вобласць. На тэрыторыі сучаснай Брэцкай вобласці знаходзяцца былыя татарскія паселішчы Гарадзішча, Баранавічы, Новая Мыш, Ляхавічы, Ружаны, Быцень, Лапеніца, Крывашын, Лунінец, Крошын, Лебязаны, Пілатавічы, Сухараўшчына, Калдычава, Пачапава.

Брэцкая крэпасць – каменны абарончы комплекс на рэках Буг і Мухавец каля Брэста. У перыяд Расійскай імперыі тут служылі: Магамет Іосіфавіч Байрулевіч (1863 – 1921), імам, лекар, Алі-Рашыд Мустафавіч Шчанснвіч (1875 – 1922), капітан артылерыі. У 1939 у абароне крэпасці была Мяр’ема Мустафаўна Багдановіч (1921 – 2019). На пачатку Вялікай Айчыннай вайны ў Брэцкай крэпасці і Брэсце служыла багата мусульман: чачэнцы Магамет і Вісаіт Узуевы (загінулі падчас абароны), казахі Кенжалы Айманаў (будучы вучоны-фізік і палітык) і Габбас Жуматаў (будучы прафесар Казахскага нацыянальнага ўніверсітэта), кыргызстанскі ўзбек Абдурашыд Абдукадыраў (будучы Герой Сацыялістычнай Працы) і інш. У музеі пры Брэцкай крэпасці ёсць матэрыялы на 20 чачэнскіх абаронцаў, а ў кнізе «Брест – орешек огненный» пісьменніка Халіда Ашаева сцвярджаецца, што ў гераічнай абароне крэпасці ўдзельнічала 275 чачэнцаў. Скаладана аддаць перавагу той ці іншай колькасці, паколькі на сённяшні дзень вядомы імёны толькі 222 чалавек з 850 яе абаронцаў, пахаваных пад стэлай у цэнтры Брэцкай крэпасці.

Будслаў – мястэчка ў Мядзельскім раёне. Тут жылі татары Гямбіцкія, Базарэвічы. Памерлых хавалі на мізарах у Мядзелі, Караліне, Докшыцах, Амбросавічах.

Булат – мужчынскае імя. Булат (метал) – старадаўняя ўзорыстая сталь асобай трываласці, якая звычайна выкарыстоўвалася для вырабу халоднай зброі.

Бура́к – у ісламе звышнатуральная жывёла, на якой Мухаммад здзейсніў начное перанясенне з Меккі ў Ерусалім. Бура́ка звычайна малююць у выглядзе каня з чалавечай галавой. Мусульмане Індыі малююць Бурака з крыламі і хвостом паўліна. У Каране няма прамой згадкі пра яго, але першы аят 17-й суры Карана звычайна звязваюць з Буракам.

Бургамістр – кіраўнік гарадской адміністрацыі ў міжваеннай Польшчы. Бургамістрам Слоніма з 1921 быў Фуад Іванавіч Александровіч (1867 – 1937), палкоўнік, удзельнік I сусветнай вайны, “ахвотнік”. Быў жанаты з Дзінай Мустафаўнай Крычынскай

(Александровіч), якая пасля смерці першага мужа атрымала маёнтак Папялевічы каля Крэва.

Бурдзюк – частка страўніка каровы. Выкарыстоўваўся для гатавання страваў і як посуд рознымі народамі.

Бурундук – дробны грызун, назва цюркскаяй этымалогіі.

Бур-Эмет (Бура-Ахмет) – мужчынскае імя. Сярод татараў такое імя меў толькі адзін. Бур-Эмет Мустафавіч Багдановіч (1839 – ?) з Наваградка, палкоўнік. У міжваенны час жыў у Вільні. Меў жонку Алію Давыдаўну Туган-Бараноўскую, дзяцей Тамерлана і Галіму.

Бутава – сумна вядомае ўрочышча каля Масквы. Тут у перыяд 1930-ых гадоў было расстраляна шмат людзей з палітычных прычын, у тым ліку і татараў. Сярод іх: Якуб Адамавіч Байрашэўскі (1894 – 1938) са Слоніма, Роза Мустафаўна Джэнаевіч (Паўтаржыцкая) (1905 – 1938) з Мінска, Ібрагім Саліхавіч Якубоўскі (1891 – 1937) з Відзаў, Адам Алеевіч Ахматовіч (1884 – 1937) з Сувальшчыны і інш.

Бут-Гусаім – састаўное прозвішча, магчыма, цюркскага паходжання. Першая частка прозвішча можа ўзыходзіць да старажытнацюркскага слова “бут” са значэннем “нага” (напрыклад, хуткаму ў хадзе чалавеку). Па іншай версіі, словам “бут” называлі воінаў, якіх прымушалі прымаць іслам (што няўхвальна з пункту гледжання ісламу). Трэцяя версія лічыць першаснай формай Бут “Будаг” (цюркск. “галіна”). Другая частка прозвішча, Гусаім, на думку большасці даследчыкаў паходзіць ад арабскага імя Хусаін (Хусейн, літ. “прыгожы, добры” у памяншальна-ласкальнай форме).

Бутлер – прозвішча. Уладальнікі м. Меляховічы, Казаклары, Арда. На сённяшні дзень прадстаўнікоў прозвішча не засталася.

Бутлер Іосіф Іванавіч (? – ?). Служыў у войску. У 1683 набыў маёнткі Меляховічы і Казаклары. Жонка Рэгіна Яблонская, сын Самуіл. Нашчадкі ў Ардзе.

Бутлер Ян Самуілавіч (1817 – 1866), апошні прадстаўнік роду Бутлер. Жыў у в. Арда, там і пахаваны. Меў жонку Мяр’ему, дачок Ліму Курмановіч і Айшу Халямбек.

Бутрыманы – горад. Тут жылі татары Якубоўскія, Раецкія, Янушэўскія, Александровічы, Асановічы, Байрашэўскія, Багдановічы, Вільчынскія, Гямбіцкія і г.д. Мячэць і мізары ў в. Рэйжы.

Бучацкі – прозвішча. Студзянка, Вільня, Малашэвічы, Лоўчыцы.

Бучацкі Якуб Іосіфавіч (1774 – 1838), суддзя. Паручнік. У 1790 выехаў у Турцыю, потым у Аравію. Хаджы. Вярнуўся ў Студзянку (на той час Аўстрыя).

Бучацкі Магамет Якубавіч (1795 – 1844) – удзельнік перакладу Кур’ана на польскую мову разам з братам Сялімам. Жылі ў ваколіцах Студзянкі. На думку польскіх даследчыкаў, гэты пераклад Кур’ана насамрэч мог быць зроблены філаматамі – ксяндзам Д. Хлявінскім і вядомым ураджэнцам Беларусі, геолагам, будучым рэктарам Чылійскага ўніверсітэта І. Дамейкам. Татары, у тым ліку Бучацкія, унеслі невялікія праўкі. Магчыма, з-за царскай цэнзуры пераклад на польскую быў прыпісаны мусульманіну Бучацкаму (замест апальных у той час каталікоў). Публікацыя перавыдавалася некалькі разоў, у т.л. у 1985 і 1988 гг., апошнім жа было аднатомнае перавыданне уласна перакладу Карана 2015 г., зробленае ў Вялікабрытаніі.

Бучынскі – прозвішча. Нягледзячы на сцверджанні, што былі татары з такім прозвішчам, ніякіх дакладных звестак пакуль не знойдзена. Жылі каля Друскенікаў. Адзін з прадстаўнікоў Караль Бучынскі жыў у ЗША, змяніў імя на Чарльз Бронсан. Меў “мангольскі” тып твару. Акцёр, здымаўся ў вестэрнах.

Быдгошч – горад у Польшчы. Тут жыў Гасан Амуратавіч Канапацкі (1879 – 1953), падпалкоўнік, стваральнік арміі Беларусі. Валодаў маёнткам Марцыбелішкі. Пасля вайны тут таксама жылі Талькоўскія, Хазбіевічы, Паўтаржыцкія, Сабалеўскія.

Бык – ахвярная жывёла падчас Курбан-Байраму. Дапускаецца ахвяраваць не толькі самцоў, але і самак буйной і дробнай рагатай жывёлы (карову, авечку, казу).

Быцень – мястэчка ў Івацэвіцкім раёне Брэсцкай вобласці. У 19-20 ст. тут пасяліліся татары Міскевічы са Слоніма, Смольскія, Мухлі.

Бяганскі – прозвішча. Відзы, Вільня, Крывічы.

Бяганскі Азюль Сюляйманавіч (1776 – ?) – імам у Відзах. Выконваў абавязкі імама ў Даўбуцішках у 1819. У 1816 жыў у м. Крывічы Вілейскага павету. Выконваў абавязкі імама Вілейшчыны. У 1822 ужо выехаў на Свянцяншчыну.

Бяганскі Алей Іскандэравіч (1978) – імам, муфцій. Карані па бацьку з Відзаў, па маці – з в. Нябышына Докшыцкага раёна (Мількамановічы). Вучыўся ў Турцыі. Будаўнічая фірма. Старшыня мусульманскай суполкі Вільні. Жонка Марына Сцяпанаўна Якубоўская, дзеці Эльдар і Аміна.

Бяганскі Ісмаіл Ібрагімавіч (1894 – 1938). Паходзіў з Даўгелішак каля Свянцянаў. Падчас ПСВ эвакуацыя ў Казань, там застаўся. Народны камісар аховы здароўя ў Казані. Расстраляны.

Бяганскі Хасень Азюлевіч (1820 – ?), губернскі сакратар. Сын імама. Служыў пісарам у Свянцянах, намеснікам справавода ў Троках, справаводам у Лідзе і Вільні, скарбнікам, жыў у Вілейцы і Мінску. Жонка Роза Хасенеўна Гямбіцкая, дзеці Алена, Ібрагім, Эльміра, Мяр’ема, Алей, Айша, Юлія, Самуіл.

Бягомль – мястэчка ў Докшыцкім раёне. З 1921 па 1939 цэнтр аднайменнага раёна БССР. Татары ў м. Бягомль з пачатку XX ст. Тут жылі Александровічы, Гямбіцкія, Шчуцкія, пасля вайны Ільясевічы. З 1921 па 1939 быў дзейны мізар, захаваўся да сённяшняга дня. Жывуць нашчадкі Гямбіцкіх, Ільясевічаў. У ваколіцах Бягомля татары жылі ў в. Вітунічы, Нябышына, Мрай, Рэпішча, Пятрова.

Бягомльскі мізар – заснаваны пасля 1921 года, калі Бягомль апынуўся на тэрыторыі БССР, а ўсе бліжэйшыя мізары ў Караліне і Докшыцах – у Польшчы. Знаходзіцца на паўночна-ўсходнім ускрайку агульных могілак, у лесе. Аточаны ровам, не абгароджаны. Некалькі дзясяткаў пахаванняў, з надпісамі – Шчуцкай і Мейшутовічаў. Тут хавалі жыхароў Бягомля, Мсціжа, Нябышына і іншых паселішчаў. Вольнага месца няма. З 1939 нядзейны, бо сталі вазіць хаваць у Докшыцы.

Бякір (Абу-Бякір) – мужчынскае імя. Паходзіць ад імені першага праведнага халіфа Абу Бакра.

Бяляш, бялюш (тат. пэрэмэч, вак бэлеш и башк. вак бэлеш) – пірог з мясам, у паволжскіх татараў – з мясам і бульбай, выпечка цюрскага паходжання.

Бянюны – маёнтак на Ластаі. Уладальнікі – татары Сабалеўскія, Асановічы. У склад маёнтка ўваходзіў таксама фальварак Ровы, Гарэцкаўшчына. Сабалеўскія набылі Бянюны ў 1748 г. у татараў Фурсаў, прадалі ў 1809. Фурсы частку Бянюнаў прадавалі яшчэ ў 1618 г. Лапінскім.

Бяргалішкі – маёнтак Ахматовічаў. Зараз частка в. Ардашы. Згадваецца мізар, не захаваўся. Частка маёнка Б. – м. Асманаўка Асмана Ахматовіча.

Бярэзінскі мізар – знаходзіцца за 100 м на поўнач ад гарадскіх могілак. Часткова разбураны. На тэрыторыі аўтабазы. Захавалася каля дзясятка помнікаў XX ст. Хасяневічы, Ждановічы.

НАВУКОВАЯ КАНФЕРЭНЦЫЯ ДА 625-ГОДДЗЯ ПАСЯЛЕННЯ ТАТАРАЎ НА БЕЛАРУСІ

25 лістапада ў Мінскай мячэці адбылася міжнародная канферэнцыя, прымеркаваная да 625-годдзя пасялення татараў на землях ВКЛ. У ёй прынялі ўдзел навукоўцы з Беларусі, Турцыі, Расіі.

Ніжэй друкуем матэрыялы канферэнцыі.

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ТУРЕЦКО-БЕЛОРУССКИХ ОТНОШЕНИЙ

Айдын Озджан,

Советник по делам религии при

Посольстве Турецкой Республики в Минске

На протяжении всей своей истории Беларусь всегда была открыта для диалога со странами как Запада, так и Востока. В период палеолита земли нынешней Беларуси были уже заселены, а в эпоху бронзы (III-II вв. до н.э.) Беларусь приняла новое население кочевых племен, разводящих животных, затем земледельцев-потомков ранних индоевропейцев. С первых лет нашей эры на белорусских землях стали расселяться новые племена. Некоторые ученые полагают, что эти племена могут иметь славянское происхождение. К концу I тысячелетия н.э. большая часть нынешних белорусских земель была заселена славянами, стали формироваться княжества. Самым могущественным из этих княжеств было Полоцкое княжество, контролировавшее торговые пути в центральной, северной и отчасти восточной Беларуси.

В XIII в. местные княжества сыграли важную роль в формировании Великого Княжества Литовского – крупнейшего государства в Восточной Европе. Беларуси принадлежало ключевое значение. Белорусский язык и культура занимали господствующее место. В 1569 г., после присоединения Великого княжества Литовского к Королевству Польскому, возникло новое федеративное государство: Речь Посполитая. Возникшая в результате раздела Речи Посполитой соседями Беларусь в конце XVIII века вошла в состав Российской империи. В 1918 г. была провозглашена Белорусская Народная Республика. Западная Беларусь была включена в состав Польши по Рижскому мирному договору, но в начале Второй мировой войны вся Беларусь объединилась с Союзом Советских Социалистических Республик. 27 июля 1990 г. белорусский парламент принял Декларацию о суверенитете БССР, и, в связи с распадом СССР в 1991 г., Беларусь наконец стала независимым государством. Первые президентские выборы в Республике Беларусь состоялись в 1994 г., а первым президентом стал Александр Лукашенко.

Стоит отметить, что отношения между Турцией и Беларусью имеют очень давнюю историю благодаря этническим, культурным и религиозным связям с белорусскими (литовскими, польскими, западными) татарами, которые издавна проживали на территории Беларуси. В печатных источниках (документах и летописях) и архивах Беларуси, России, Польши, Литвы и Украины имеются сведения об особенностях социально-экономического и правового положения татарского населения, о религии, культуре, а также о том, когда и по каким причинам татары поселились на территории Великого княжества Литовского. Исходя

из данной информации, следует провести анализ и оценку участия татар в отношениях с Турцией.

Польский историк Ян Длугош пишет об успешных походах князя Витовта на Дон и в Крым после принятия в состав Великого княжества Литовского свергнутого хана Золотой Орды Тохтамыш в 1397-1398 гг. В то время и началось поселение татар на литовских землях. [1] Кроме того, в описании Грюнвальдской битвы также упоминается участие в войне татарской конницы под предводительством старшего сына Тохтамыш – Джелаледдина. [2].

Среди источников, дающих общие сведения о взаимоотношениях татар, проживающих на белорусской территории, имеется исторический труд широко известного в Европе XVII века польского историка и географа Матея Меховита (настоящее имя Матей Карпиг, 1457-1523) под названием «Tractatus de duabus Sarmatus» (Трактат о двух Сарматиях). Изданный 18 раз в XVI веке, этот труд является основным источником информации для западноевропейских читателей о политических и социальных отношениях, географическом положении, религии и населении Великого княжества Литовского. [3]

Труды М. Меховита находят поддержку в произведении «De moribus Tartarorum, Litvanorum et Moschorum» («О нравах татар, литвинов и московитов») [4], написанном литовским гуманистом, секретарем короля Польши Сигмунта Августа II и дипломатом Вацлавом Миколаевичем (псевдоним Михалон Литвин). Беспокоясь о судьбе ВКЛ, автор предлагает многочисленные реформы в области права, культуры и быта из идеализированной им модели порядка в Русском государстве и Крымском ханстве.

В упомянутых выше исторических документах И. Бельского, М. Кромера, М. Стрийковского можно также найти доказательства поселений татар на землях Великого княжества Литовского. [5] Среди важных произведений того времени стоит выделить антитатарское произведение «Альфуркан Татарский» (1616 г.), в котором радикально настроенный автор в оскорбительной форме рассказывает о жизни и правовом положении татар. Выводы автора «Альфуркана» оспорены в сохранившейся лишь частично полемической работе «Апология татар» [6] (1630 г.) Я. Азулевича. А задолго до этих споров, как считается, неизвестным татарским автором была написана «Рисале-и татар-и лех» («Трактат о польских татарах»). Это были голоса в защиту татарского населения, проживающего на территориях Беларуси, Литвы и Польши. Спустя два столетия после переселения белорусско-литовские татары сумели, хоть и частично, сохранить свою самобытность и, главное, собственную религию, не смотря на интеграцию в другую культуру, смешение с местным населением, пережив различные исторические изменения. Пребывание вдали от мусульманского Востока и длительное нахождение среди христиан, естественно, сказалось на их традициях и обычаях, а также на литературе. Однако указанное внешнее воздействие не коснулось основных положений исламского учения, сохранявшихся веками. Среди татар были и те, кто познал свою религию в Казани и Крыму, вернулся и научил ей свой народ.

В сталинскую эпоху вся религиозная деятельность была приостановлена. Людей наказывали даже за то, что в их домах были священные книги.

Белорусские татары уже 625 лет отмечают религиозные праздники в соответствии со своими традициями и религиозными правилами. Особое внимание уделяется захоронению на мусульманских кладбищах. Кладбищам также придается большое значение белорусскими

татарами. Раз в год в день поминовения усопших люди в разных уголках страны посещают кладбища, чтобы навестить места захоронения усопших и поддержать чистоту могил.

Республика Беларусь и Турецкая Республика давно находятся в тесном взаимодействии не только в экономической и политической, но и в сфере культуры. С момента возрождения татарской общины в Беларуси Турция оказывает большую поддержку белорусским татарам в возрождении их религиозных традиций, организации культурных мероприятий, научных форумов и мусульманских праздников.

Впервые Турция направила своих религиозных служащих в Республику Беларусь в 2003 г., основной целью которых было содействие возрождению религиозной жизни и обретение верных религиозных знаний татарами-мусульманами, проживающими в Беларуси. С 2003 г. при Минской мечети на постоянной основе находится сотрудник, направленный Турецкой Республикой, задачей которого является способствовать религиозным потребностям мусульман, проживающих на территории Беларуси. До 2016 г. в Минске молитвы проводились в небольшой мечети (пристройке). В 2016 г. произошло торжественное открытие Минской Соборной мечети, архитектурно сходной с ранее разрушенным историческим зданием, но в пять раз большей по размеру. Управление по делам религий и турецкий фонд «Диянет» активно участвовали в строительстве мечети.

Стоит отметить, что в Беларуси большое значение придается подготовке, а также получению правильных религиозных знаний местными священнослужителями. В связи с этим религиозному служащему из Минской мечети была предоставлена возможность прохождения 9-ти месячного религиозного обучения в городе Стамбул, Турция. С начала осуществления проекта в октябре 2022 года начали обучение 15 человек, которые в дальнейшем смогут стать священнослужителями в разных частях Беларуси, проходят долгосрочное обучение в Минской мечети по выходным. Обучение проводит назначенный турецкой стороной религиозный служащий Минской мечети. Те, кто пройдет обучение в Беларуси, будут продолжать обучение в Турции в течение трех месяцев и по окончании учебы, которое продлится примерно два года, получают свидетельство о завершении обучения.

Со дня открытия Минской мечети в 2016 году Турецкая Республика стремится донести верную религиозную информацию до мусульман разных национальностей, проживающих в Беларуси. В связи с этим по выходным для девочек и мальчиков проводятся воскресные курсы, где используется и литература, предоставленная турецкой стороной.

Материалы на русском языке в широком ассортименте, подготовленные Управлением по делам религии Турецкой Республики предоставлены в свободном доступе широкой аудитории: как молодежи, так и всем желающим. Таким образом, делается все возможное, чтобы донести до общественности правильную религиозную информацию. Кроме того, в целях защиты и содействия развитию белорусского языка в 2022 г. все желающие иметь доступ к материалам на белорусском языке, будут иметь такую возможность.

Трактат «Рисале-и Татар-и Лех», написанный в Стамбуле в 1557-ом г. по пути в Мекку группой паломников из села Довбучки, что находится на территории сегодняшней Беларуси, совершавшими по обычаю мусульман паломничество к святым местам, был опубликован на османском, турецком, русском, английском, арабском, белорусском и польском языках и представлен в свободном доступе как научному сообществу, так и всем заинтересованным.

В целях обеспечения календарного единства мусульман, проживающих в Беларуси, религиозные дни и время молитв в виде религиозных календарей, подготовленных для Беларуси специалистами в Турции, ежегодно доводятся до населения Беларуси. Таким образом, мы стремимся четко определить точное время намаза в каждом регионе Беларуси.

Для того, чтобы подчеркнуть культурное сходство татар-мусульман Беларуси и белорусов с Турцией, в Турции был специально сшит и подарен белорусскому народу для экспонирования в Белорусском исламском музее традиционный костюм османского периода, который по стилю близок к форме белорусских солдат того же периода, проживающих на территории современной Беларуси, а также было сшито облачение для имамов, совмещающее восточный и белорусский национальные стили.

Факсимиле Мусхафа (рукописи Корана), который считается древнейшей рукописью, дошедшей до наших дней в истории ислама и который в настоящее время хранится и экспонируется во Дворце-музее Топкапы в Стамбуле, было передано в дар Мусульманскому религиозному объединению в Республике Беларусь. Таким образом, у каждого проживающего в Беларуси будет возможность познакомиться с упомянутым Мусхафом, посетив музей Ислама в Минской Соборной мечети.

Турция также оказывает свою поддержку проектам социальной помощи. Ежегодно, особенно в священный для мусульман месяц Рамадан, мы раздаем нуждающимся и многодетным семьям продуктовые наборы, чтобы таким образом не только иметь возможность подействовать этим семьям, но и испытать чувство солидарности месяца Рамадана вместе. Мы также оказываем содействие в проведении бесплатных коллективных ифтаров в Минской Соборной мечети, таким образом оказывая поддержку прихожанам и особенно студентам со сложным финансовым положением.

Ежегодно в праздник Курбан-байрам, который является религиозным праздником мусульман, совершаются обряды жертвоприношения по всей Беларуси, после чего мясо принесенных в жертву животных (бараны, козы, коровы) бесплатно раздается мусульманам, проживающим по всей территории Беларуси, что способствует установлению братских уз между мусульманами Турции и Беларуси, а также продолжению традиции дарения подарков.

Летом при поддержке Турецкой Республики организуется лагерь для детей из разных уголков Беларуси. Целью этого лагеря является предоставить возможность ребятам хорошо провести каникулы, находясь на свежем воздухе в лесопарковой зоне, внести вклад в укрепление их здоровья, а также оказать содействие в приобретении знаний о религии, обращаясь к их сердцу. В лагере ребята накапливают незабываемые впечатления, которые будут хранить еще долгое время.

Турция направляет своих религиозных служащих в период важных мусульманских религиозных праздников, а именно в месяц Рамадан и мероприятия Мавлид-и-Неби, что, несомненно, способствует более активной и интересной жизни мусульман, проживающих в этой местности.

Благодаря деятельности, проводимой при поддержке наших стран, мы стремимся внести весомый вклад в сохранение своей культуры и традиций то, чтобы мусульмане, проживающие в Беларуси, могли сохранять свою культуру и традиции и жить в гармонии с современным миром, обладая правильными религиозными знаниями.

Добрые отношения Беларуси и Турции, как до сегодняшнего дня, так и впредь будут и далее успешно продолжать развиваться в социальном, культурном и экономическом плане.

Список использованных источников

1. Długosz J. Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Ks. 1-11. – Warszawa, 1961-85, с. 320.
2. Длугош Я. Грюнвальдская битва. – Варшава, 1985, с. 107.
3. Miechowita M. Cronika Polon. K. 1521. – Krakow, 1857.
4. Michalonis Litvani De moribus Tartarorum, Litvanorum et Moschorum fragmina X multiplici Historia referata Johan. Lasicii Poloni De diis Samogitarum..., Basileae 1615 // Научное издание под ред. Калачова Н. – М., 1854 и Литовская Академия наук, Вильнюс, 1966.
5. Bielski I. Dalszy ciąg kroniki Polskiej, zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r. – Warszawa, 1851; Kromer M. Polska, czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urządach i sprawach publicznych królestwa Polskiego księgi dwie. – Olsztyn, 1977; Strykowski M. Kronika polska, Litewska, Zmódzka I wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – Т. XI.
6. Muchlinski A. Zdanie sprawy o tatarach litewskich przez jednego z tych tatarow zlozone sultanowi Sulejmanowi w 1558 r. // Teka Wilenska. – Wilno, 1858. – № 4. – s. 241-272; Czyzewski M. Alkoran tatarski... 1616 // Brückner. Pamietnik litewski. – Warszawa, 1904 – Т. III; Bandtkie J.W. O tatarach, mieszkancach Krolewstwa Polskiego // Album Literackie. – Warszawa, 1848 – Т. I.

«РИСАЛЕ-И ТАТАР-Ы ЛЕХ» И БЕЛОРУССКИЕ МУСУЛЬМАНЕ

*Фатих Челик, магистр теологии,
начальник Отдела турецкого исламского искусства,
научный редактор перевода
«Рисале-и Татар-ы Лех» на современный турецкий*

Одна из наиболее важных возможностей Управления по делам религии Турции в выполнении своей обязанности по просвещению общества о религии – это работы по издательству. Управление по делам религии и Главный отдел изданий религиозной литературы, просвещает, прививая солидарность и единство нации и общества на основе надежных источников и проверенных знаний о религии; готовит и издает печатные, аудио и визуальные произведения на твердых и электронных носителях, а также издает периодические издания. В то же время, на ряду с произведениями на турецком языке, оно готовит и публикует произведения на иностранных языках и разных диалектах для своих граждан, родственнных сообществ и мусульманских общин, проживающих за рубежом.

Управление по делам религии взяло на себя важную задачу по ознокомлению ученых и исследователей с тюркскими произведениями письменности ислама, по сохранению общего наследия исламской территории и мусульманских общин, по защите их произведений с целью ознакомления мира с ними. В этом контексте, в рамках служб, оказанных Отделом Изданий на иностранных языках и диалектах, мне была доставлена османская рукопись под названием «Рисале-и татар-и-лех (Сочинение о татарах Польши)», относящаяся к периоду Сулеймана Великолепного, чтобы выполнить двухэтапное исследование. Трактат был сперва, транскрибирован, затем, со

вторым исследованием, он был упрощен и был завершён его перевод на современный турецкий язык. Таким образом, наше Управление по делам религии облегчило перевод данной брошюры на разные языки и её публикацию.

Эта рукопись под названием «Рисале-и татар-и-лех» является трактатом, в которой содержится история татарского народа в Польше, их культура и цивилизация, их процесс исламизации, их тяжёлые условия жизни, их героизм, следы их поселений на территории страны, их социальное взаимоотношение с различными немусульманскими народами, законы и обычаи христиан и иудеев, с которыми они жили в то время; также является драгоценным документом, рассказывающий о трудах наших славных предков для мусульманских общин, это – реликвия, дошедшая до нашего времени. Работа также включает в себя историю тюркских государств и их войны, историю Османской империи 16 века и ее произведений, а также отношения мусульман Османской империи и Польши друг с другом. В частности, в этом трактате передается, что в тот период, когда автор брошюры и двое его друзей приехали в Стамбул по приглашению тогдашнего султана Сулеймана Великолепного и пробыли там несколько месяцев, они были очевидцами правления Османской династии, некоторых произведений искусства и учреждений, славы и великолепия государства, а также дарений для всех полонников и мусульман, которые проезжали через столицу во время благословенного паломничества и путешествия.

Рукопись, хранящаяся в библиотеке Ягеллонского университета, одного из старейших университетов Центральной Европы в Польше⁷, состоит из 23 страниц. Она была написана в 965 г. по хиджре (1557 г.) для вручения тогдашнему османскому султану Сулейману Великолепному. Автор работы неизвестен. Автор прямо не назвал свое имя. Где-то он себя обозначил как «аль-абд аль-хакир» – «ваш покорный слуга, презренный и ничтожный раб Аллаха», в другом месте – «аль-абд аль-аджиз», то есть «беспомощный раб Аллаха». Имя автора трактата не упоминается. При рассмотрении работы становится ясно, что источником информации о королевстве Польша и татарах является автор и также его наблюдения в столице (Стамбуле). С другой стороны, в работе говорится, что они получили поддержку со стороны великих писателей и ораторов во время их пребывания в Стамбуле в отношении языка и стиля, используемых при написании трактата.

В своей книге, в которой автор описывает польских татар и их переживания и наблюдения в Стамбуле перед их паломничеством, он, прежде всего, начинает с восхваления Всевышнего Аллаха, Который почтил их религией ислам и одарил все человечество милостью этой религии. Затем, автор приносит благословения и славословия господину творений, самому добродетельному, милостью к мирам Мухаммаду Мустафе (мир ему и благословение). Продолжает писать свою работу, помолившись за *ахли-бейт* (членов семьи Пророка, мир ему), почтенных сподвижников и за Сулеймана Великолепного, султана того времени, который является халифом Аллаха на земле.

Автор делится тем, что побудило его написать рисале. Автор, который отправился в паломничество из Польши с двумя своими друзьями, описывает, как государственные деятели, особенно великий визирь того времени Рустем-паша, одарили их милостями и угощениями. Он упоминает, что Рустем-паша и другие государственные деятели

⁷ M. Tayyib GÖKBİLGİN, “Lehistan Tatarları Hakkında Bir Risale ‘Risale-i Tatar-ı Leh’”, Tarih Enstitüsü Dergisi (TED), sy. 2 (1971), s. 121-131.

попросили описать положение и условие жизни мусульман в той местности, в которой они живут. Татар-мусульман также просят написать, что они видели, наблюдали и испытали во время своего пребывания в Стамбуле. Автор указывает на то, что от самого султана, к которому они были допущены несколько раз во время своего путешествия, исходила просьба поведать о дарениях, которые были им предоставлены, также об удивительных и интересных вещах в тех краях, где они будут пребывать. Это было нужно, чтобы увеличить интерес как к посещению Стамбула, так и к паломничеству.

Автор рассказывает о том, когда, откуда, при каких условиях и по каким причинам татары поселились в Польше, также о их численности в регионе, об условиях общественной жизни, о браках, традициях, местах для поклонения, об особенностях их мечетей, а также о количестве и названиях регионов и городов, в которых они расположены.

Автор заявляет, что время прибытия мусульман в регион и оставленные им работы относятся к более ранним временам, чем их прибытие [в Стамбул]. Он пишет об отношениях Королевства Польского с Османской империей, Россией и Крымом. Также упоминает о великих войнах, которые происходили в регионе, и о некоторых их последствиях. Он передает, что, поскольку татары проявили великий героизм в войнах, королевство предоставило им некоторые привилегии и возможности.

Татары, почтительно относившиеся к польскому королю, обычно хорошо жили в Польше. Однако время от времени они подвергались притеснениям и мучениям, испытывали финансовые затруднения из-за своей идентичности и религии.

С восхищением описывая дни, которые он провел со своими друзьями в Стамбуле, автор говорит о великолепии и красоте мечетей столицы империи и о том, что их число достигло около 1000. Он сравнивает их состояние с условиями в Польше и высказывает свои пожелания. Он обращает внимание на щедрость и гостеприимство султана к паломникам, а также на то, какую помощь он оказывал святым землям. Он рассказывает о строительстве мечети Сулеймание и ее удивительных особенностях. Свой трактат, начатый с *хамдала* (восхваление Аллаха), *сальвала* (благословения Пророку) и мольбами (дуа), автор завершает мольбой [дуа] Всевышнему Аллаху за Сулеймана Великолепного и за Османскую империю.

Хотелось бы выразить свое мнение о произведении следующим образом. Во время наших визитов и поездок по случаю 625-летия возникновения ислама на территории Беларуси в регион компактного расселения татар-мусульман, а также по случаю участия в мероприятиях, приуроченных данному событию, следует отметить, что «Новый Город» и «Тёрк/Турек», упомянутые в тексте оригинала «Трактата о польских татарах», на сегодняшний день могут быть городом Новогрудком и деревней Турец, расположенной недалеко от г. Новогрудка⁸ (в Кореличском районе). Весьма вероятно, что местностью, откуда началось паломничество, могла быть деревня Довбучки (Довбутишки) Сморгонского района Гродненской области. Информация о вышеупомянутых местностях территориально соответствует описанному в произведении.

Работая над этим драгоценным трактатом, мы можем поделиться методом, который мы применяли, и некоторыми источниками, которыми мы воспользовались.

⁸ Обычно местность «Турок» из «Рисале...» принято ассоциировать с Троками (Тракай) в Литве. – Прим.ред.

Весь текст рукописной копии работы был расшифрован в удобочитаемом виде и переведен на современный турецкий язык. В скобках указаны значения аятов, хадисов и молитв на арабском языке трактата. Пояснительная информация время от времени включается в круглые скобки, чтобы не нарушить целостность текста. На первом этапе, когда трактат, оригинальный экземпляр которого состоит из 23 страниц, был переведен на турецкий язык, последнее слово было окрашено, а номер страницы был дан в виде знака в конце каждой страницы османского текста.

Хотя при переводе работы на турецкий язык были использованы многие старые и новые османские, арабские, персидские и турецкие словари, использовались также многие письменные, визуальные и аудио источники о некоторых исторических событиях, личностях, традициях, культурах, городах и местах в трактате. Научная экспертиза и интерпретация содержания работы в свете исторических данных оставлена на ценное усмотрение знатока. Также мы можем поделиться некоторыми ресурсами, чтобы они стали источником вдохновения для исследователей:

- M. Tayyib GÖKBİLGİN, “Lehistan Tatarları Hakkında Bir Risale ‘Risale-i Tatar-ı Leh’”, Tarih Enstitüsü Dergisi (TED), sy. 2 (1971), s. 121-131.
- Özalp GÖKBİLGİN, (1973). “1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı’nın Siyasi Durumu” Erzurum, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.
- CENGİZ ORHONLU (Osmanlı Tarihçisi) “Lipkalar” (Türkiyat Mecmûası, XVI [1971], s. 57-87)
- Faruk SÜMER, DİA, “Tatarlar” Maddesi, C.40.; MEB İslam Ansiklopedisi, “Tatar” Maddesi, C.12/1, MEB yay., s.57-61.
- Hacer TOPAKTAŞ, DİA, “Lipkalar” Maddesi. EK-2.Cilt.
- Mehmet MAKSUDOĞLU, “Tatarlar Kimdir?”, Emel Dergisi, S.214, Mayıs-Haziran, s.22-29 (1996); “Tatarlar Türk Mü Değil Mi” M.Ü.İ.F. DERGİSİ 1993-94.
- Ahmet TAŞAĞIL, DİA, “Sakâlibe” Maddesi, C.36.
- Şemseddin Sâmî, Kâmûs-i Türkî, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1317; Enderun Kitapevi, İstanbul, 1989.
- Mehmed Salâhi, Kâmûs-i Osmânî, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1313.
- Ferit DEVELLIOĞLU, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, Aydın Kitabevi, 2013.
- Mehmet KANAR, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Akçağ Yayınları, 2011; Arap Harfli Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Say Yayınları, 2012; Büyük Farsça-Türkçe Sözlük, Say Yayınları, 2016.
- Serhat DEMİREL, Türkçe Telaffuz Sözlüğü, RTÜK, İstanbul, 2019.

Я молю Всевышнего Аллаха, чтобы эти исследования, которые я пытался завершить с позволения и благодати моего Господа, привели ко множеству благ и привели исследователей к новым горизонтам и плодотворным трудам.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЭТНИЧЕСКОЙ ОБЩНОСТИ БЕЛОРУССКО-ЛИТОВСКИХ ТАТАР В XIV-XVIII ВВ. И РОЛЬ ИСЛАМА В СОХРАНЕНИИ ИХ НАЦИОНАЛЬНОГО САМОСОЗНАНИЯ В СЛАВЯНСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ СРЕДЕ

Станислав Думин (Москва)

История литовских татар уже давно привлекает внимание исследователей. В той или иной степени, этот вопрос затрагивали все историки Великого княжества Литовского. Однако в истории этой группы есть немало слабо изученных страниц. Это относится, прежде всего, к их положению в начальный период поселения, когда данная группа сформировалась, когда определилось её место в феодальной структуре литовско-русского общества, сложились и закрепились права и обязанности литовских татар.

Предпосылки для массового поселения татар на землях ВКЛ возникли в конце XIV в. в результате начавшегося распада Золотой Орды (встречающиеся в литературе упоминания о существовании там татарских поселений уже при великом князе Гедимине, в первой половине XIV в., носят апокрифический характер).

В 1395 г. хан Тохтамыш после разгрома его войск войсками среднеазиатского правителя Тимура бежал сначала в западные улусы Орды, а затем укрылся во владениях литовского великого князя Витовта.

Тохтамыш был поселён в Лиде. Витовт радушно принял свергнутого хана, надеясь использовать его в борьбе за дальнейшее объединение русских земель вокруг Вильно. По словам летописи, Витовт говорил: *«посадим во Орде на царствие его царя Тохтамыша [...] и то всё будет наше, и царь наш, и мы не толико Литовскую землю и Польскую владети... но и всеми великими княжени рускими»*.

Как сообщает хроника Яна Длугоша, в 1397 г. Витовт *«предпринял первый поход против татар [...] перешёл Дон [...] и в окрестностях Волги разгромил кочевье татар, именуемое Орда, и много тысяч татар с жёнами, детьми и стадами скота взял в плен и привёл в Литву. Половину их он отослал в знак победы королю Владиславу, польским прелатам и панам, а половину оставил себе»*.

В Польше пленные татары были крещены и в результате смешанных браков, по словам Длугоша, *«стали одним народом с поляками»*. Иначе было в Литве; Витовт разместил татар в сёлах, где (как писал в конце XV в. тот же Длугош), они *«своим обычаем живут и сохраняют свою безбожную веру»*.

Хроника Мартина Бельского добавляет, что Витовт роздал татарам *«некоторые сёла около реки Ваки, сделал их свободными от всех податей, они должны только ездить на войну. Но они отрицают, что были пленниками Витовта, и говорят, что по доброй воле пришли к нему на помощь против Пруссии»*. О том же упоминают и другие хронисты: Меховский, Кромер, М. Стрыйковский. Последний подтверждает, что сами татары считали, будто бы Витовт не привёл их силой, а пригласил воевать против крестоносцев. О своём «приходе» в Литву сами татары упоминали в одном из прошений на имя короля Сигизмунда Августа в 1563 г. О том же писал один из них – анонимный паломник в Мекку, составивший в 1559 г. в Стамбуле для султана Сулеймана мемориал о литовских татарах («Рисале татары лех»). По его словам, татары поселились в Литве сравнительно недавно, и его отец знал старика, прибывшего вместе с другими переселенцами. В этом сочинении также отвергается версия о происхождении литовских татар от пленных. Аналогичную позицию татар отмечают и источники XVII в.

Вряд ли есть основания сомневаться, что первоначальным ядром группы служилых татар стали пленные, приведённые Витовтом в Литву в 1397 г. и поселённые, как свидетельствуют Стрыйковский и другие хронисты, над рекой Вакой, поблизости от Трок. Но, по всей

вероятности, во главе их были поставлены не прежние мурзы, а ордынские феодалы из окружения Тохтамыша, которые пользовались доверием Витовта, т.е. в составе группы изначально оказались и добровольные переселенцы. В дальнейшем, вплоть до начала XVI в., эта группа пополнялась преимущественно за счёт эмигрантов из Орды. В конечном итоге добровольные переселенцы должны были составить значительную часть (если не большинство) литовских татар. Это, видимо, и способствовало утрате ими памяти о происхождении первых поселений (хотя версия о приходе в Литву в качестве союзников, а не пленных, имела и вполне определённое политическое значение, в частности, в борьбе за расширение привилегий служилых татар). Наиболее ярким событием, запечатлевшимся в историческом сознании многих поколений литовских татар, стала помощь Литве татарских отрядов во главе с сыном Тохтамыша запечатлевшийся в историческом сознании многих поколений литовских татар, стала помощь Литве татарских отрядов во главе с сыном Тохтамыша царевичем Желал-эд-Дином во время войны с Тевтонским орденом. Как известно, эти отряды отличились в 1410 г. под Грюнвальдом. Живучесть среди этой группы предания об участии татар в войне с крестоносцами, видимо, служит подтверждением высказанного в литературе предположения о том, что и после возвращения Желал-эд-Дина в Орду (при поддержке Витовта он сумел на короткое время занять отцовский престол) часть татар, пришедших с ним в ВКЛ, осталась там и была принята на литовскую службу.

Уже в 1414 г. бургундский рыцарь Жильбер де Ланноа, по пути из Вильно в Пруссию остановившись в Троках, записал в дневнике:

«Также обитает в помянутом городе Троках и в нескольких деревнях вокруг него большое число татар [...], а они – обычные сарацины, не знают веры Иисуса, а говорят на особом языке, называемом татарский»

Приток татар в литовские земли продолжался на протяжении всего XV в. О том, какие масштабы принял этот процесс, свидетельствует ярлык эмира Едигея (фактического правителя Орды), в котором тот просил Витовта (в 1420 г.) не принимать у себя бежавших из Орды мурз. Но в 1429 г. Витовт писал великому магистру Тевтонского ордена: «К нам прибывает бесчисленное множество татар из пределов Киева [...] и просят дружественного приюта с нашей стороны». Причиной эмиграции была междоусобная борьба претендентов на престол улуса Джучи; многие из них искали в ВКЛ поддержки, убежища. Некоторым царевичам удалось с помощью Витовта и его преемников добиться власти на короткий срок, а один из них, Хаджи-Гирей, даже стал основателем крымской династии. «Заезжие» ордынцы появлялись в Литве нередко, часть из них возвращалась в свои улусы. Но одновременно продолжало расти и число татар, прочно связавших свою судьбу с ВКЛ, получивших земли с обязанностью военной службы. В 1528 г. татары должны были выставлять на службу 665 человек, что составило около 6 % всей шляхты, перечисленной в реестре (постановлении о военной службе).

Процесс формирования группы служилых татар в принципе завершается в начале XVI в.; её состав стабилизируется. В это время уже можно говорить о *литовских татарах* как сложившейся общности, сформировавшейся группе, со своими правами и обязанностями.

Как полагает большинство исследователей, смешанные браки (разрешенные фактически до начала XVII в.), в сочетании с другими (прежде всего социальными) причинами способствовали языковой славянизации татар ВКЛ, завершившейся ко второй половине XVI в. Следует также добавить, что присутствие среди переселенцев выходцев из различных земель Золотой Орды (подтверждённое генетическими исследованиями их прямых потомков в рамках нашего ДНК-проекта «Lithianian Tatar Nobility», изначально различавшихся диалектами и произношением, способствовало и использованию в общении и внутри группы местных наречий.

После этого основным фактором, содействовавшим сохранению литовскими татарами определенной обособленности, являлась их религия. Предоставленная татарам при поселении в ВКЛ свобода вероисповедания (включая разрешение строить мечети) способствовала консолидации этой группы на конфессиональной основе и сохранению, прежде всего в религиозной сфере, арабского письма, даже для белорусских и польских текстов. Приняв католичество или православие (а такие случаи в XV-XVI вв. известны, в том числе и среди татарской аристократии, хотя и не столь многочисленны, как иногда утверждают), такие литовские татары уже ничем не отличались от остальных феодалов ВКЛ, растворялись среди них, и порой занимали в литовском обществе очень видное положение (примером могут служить князья Глинские, потомки Мамая). Большинство, однако, сохраняло ислам, а это обстоятельство, несмотря на характерную для ВКЛ веротерпимость, отделяло служилых татар от остальных феодалов этого государства. По той же причине впоследствии литовские татары должны были длительное время добиваться доступа к некоторым привилегиям, полученным шляхтой христианского вероисповедания в середине XVI в. Однако в XV и в начале XVI в. различия в положении служилых татар и остальных представителей благородного сословия в ВКЛ были весьма незначительны.

Пожалование татарским поселенцам земель на условии военной службы определило их принадлежность к служилым людям ВКЛ. Первые такие пожалования, как мы уже говорили, относятся ко времени Витовта. В этот период возникли татарские околицы в окрестностях Трок – Сорок Татар, Прудзяны, Мерешляны, а также Лососно под Гродно и многие другие поселения, упоминаемые в источниках XVI-XVII в. Ревизия татарских имений 1559 г. несколько раз прямо упоминает о том, что некоторые земли, – например, Лигойне у Трокского озера, – были даны татарам ещё при Витовте. Напомним, что о существовании татарских сёл в окрестностях Трок в 1414 г. указывает Ж. де Ланноа. В литературе давно отмечено, что крупные татарские поселения образуют своего рода защитный пояс, прикрывавший Троки и Вильно с запада и юго-запада, преграждая путь набегам крестоносцев.

Однако поселения татар возникали не только в Литве или на Гродненщине, но и в центральной Белоруссии. В дипломатической переписке 1428 г. есть упоминание о том, что татары, жившие в окрестностях Минска, приветствовали Витовта и поднесли ему дары: коней, верблюдов, другой скот, оружие,

Отдельные татарские поселения имелись и на Украине, но их судьба изучена довольно слабо. Во всяком случае, татары, уже в XVI в. жившие во владениях князей Острожских, практически не были связаны в основном группой служилых татар. Только к XVII в. переселение части литовских татар на Волынь будет способствовать сближению этих групп и унификации их привилегий.

Большинство рядовых татарских воинов, как и мелкие бояре, владели только землёй. Но, уже по крайней мере в первой половине XV в., известны и пожалования татарам крестьян. Так, например, один из младших Чингизидов, – князь Асанчук (Санчук)-улан (родоначальник князей Уланов-Асанчуковичей) получил имение Засулье в Минском повете с «непохожими людьми» до 1440 г. Немало пожалований татарам отмечено и в «книгах данин» великого князя и короля Казимира, в актах Литовской метрики, относящихся к правлению Александра и Сигизмунда I. Крупные владения татарской знати возникают в то время в Новогрудском, Минском, Лидском, Ошмянском поветах. Любопытно, что большинство этих крупных имений известно на территории Беларуси, а не в коренной Литве (где были сосредоточены татарские околицы). Видимо, география татарского землевладения в Великом княжестве Литовском отражала общие закономерности и тенденции развития феодального землевладения в этом государстве (как известно, оно сопровождалось проникновением литовских феодалов в славянские области Великого княжества, где имелся значительный фонд свободных земель).

В XV – начале XVI в. земельные владения татар не представляли собой какой-то особой формы землевладения, Известные нам по Литовской метрике пожалования татарам осуществлялись по общей формуле: в вотчину, «до живота», часто «до воли господарской». Со временем владельцы стремились (и обычно – успешно) добиться «вечистых» прав на свои земли и дворы. Процесс приобретения татарами вотчинных прав принял большой размах при Сигизмунде I, и это также отражало общие тенденции развития землевладения в Великом княжестве.

Однако татары, как и все остальные литовские феодалы, не имели права отчуждать свои земли без согласия (или утверждения) великого князя (как известно лишь Статут 1529 г. позволил всем владельцам имений распоряжаться по своему усмотрению третьей частью этих владений). На практике, впрочем, этот запрет нередко нарушался.

По общему образцу татары несли и военную службу. Судя по переписи литовского войска 1528 г. и другим документам, на них распространялись общие для всех феодальных землевладельцев Великого княжества правила несения службы, обычно – один конь, т.е. всадник, с каждых полных или неполных 8 служб крестьян, с сохранением обязанности личной военной службы и для тех представителей господствующего класса-сословия, которые крестьян не имели. Тем не менее, татарские отряды представляли собой особые военные единицы. Татарские *стяги* или *хорунжества* (в 1528 г. их было 7, позже – 6, не считая татар Клецкого княжества, которые служили в одной хоругви с местными боярами-шляхтой), возглавлялись особыми должностными лицами – татарскими хорунжими. Кроме «урядов» хорунжих, представители знати занимали и посты татарских маршалков. Татарских «урядников», как и прочих должностных лиц, назначал великий князь, и, как правило, все должности исполнялись пожизненно. Уже в начале XVI в. должности хорунжих и маршалков переходили практически по наследству в определённых семьях. Соотношение функций татарского хорунжего и маршалка в источниках того времени, к сожалению, чётко не прослеживается. Но если у бояр-шляхты поветовый маршалок, – представитель великого князя в повете, – занимал место выше хорунжего, то у татар хорунжий, глава ополчения, в XVI в. и позже стоял всё же выше маршалка (не исключено, что это явилось результатом изменения роли татарских маршалков, передачи части их функций хорунжим).

Вопрос о происхождении военной организации литовских татар, окончательно сформировавшейся в первой трети XVI в., оживлённо дискутируется в литературе. Ряд польских исследователей считает, что татарские хорунжества, – Уланское, Юшинское, Найманское, Ялоирское, Кондрацкое и Барыньское, – восходят к ордынским улусам, отрядам, приведённым в Литву татарскими феодалами, и представляют собой родоплеменные образования. Дело в том, что названия этих стягов совпадают с племенными именами улусов Хушин (Уйшун), Найман, Ялаир, Конграт, Барын; «улан» – титул младших представителей ханского дома (Уланское хорунжество возглавляли потомки уже упоминавшегося Асанчука-улана).

Однако изучение источников показывает, что система хорунжеств зафиксированная переписью войска 1528 г. и более поздними источниками, сформировалась в ВКЛ, а названия татарских отрядов, закрепившиеся за ними в XVI в., восходят к родовым именам татарской знати, получившей или сохранившей власть над ними с санкции великого князя. В начале XVI в. известен случай «смены династии» хорунжих (Барыньским стягом первоначально также управляла одна из ветвей Уланов; название же это хорунжество получило по роду мурз Барыньских, пришедшему им на смену), в составе одних и тех же стягов имелись представители разных ордынских родов, т.е. эти ополчения нельзя считать «родовыми» отрядами; родовое имя хорунжего не обязательно совпадало с родовым происхождением подчинённых ему татар. В пользу предположения, что эти отряды сформировались уже в Великом княжестве,

свидетельствует и то обстоятельство, что в переписи 1528 г. большинство служилых татар названы *казаками*.

Этот тюркский термин, усвоенный позже украинским казачеством, означал людей, порвавших связи со своим родом и сюзереном, промышлявших военным делом. Называя литовских татар казаками, этот и другие документы первой трети XVI в. (позже термин у татар выходит из употребления) видимо, отражали традицию, свидетельствующую о добровольном характере службы этих людей великому князю. Возможно, это название отражает и ход процесса переселения в XV в. (прибытие в Великое княжество свободных воинов или небольших отрядов со своими *атаманами*; кстати, такое наименование сохранилось до XVI в. для должностных лиц в некоторых татарских околицах, в том числе в очень крупной околице Лососно на одноименной реке под Гродно).

Вплоть до утверждения в 1566 г. II Литовского статута местное законодательство, как правило, не занималось специально статусом служилых татар. Как видно из документов этого периода, в юридической практике на них распространялось действие статей I Статута и норм обычного права, относившихся ко всей шляхте. В частности, служилые татары пользовались той же, что и остальная шляхта, *навезкой*, – возмещением за оскорбление, ранение, и такой же *головщицной* – возмещением за убийство. До начала XVI в. они пользовались равными с остальными феодалами правами и в судебных делах. Наиболее видные татарские феодалы даже сами иногда выполняли судебные функции и по отношению к христианам. Однако Статут 1528 г. ограничил судебные права всех нехристиан, лишив татар (подобно евреям) права свидетельствовать по земельным делам. Это право было возвращено татарам только 35 лет спустя, по привилеям короля Сигизмунда II Августа.

Документы этого периода различают среди татар знать, в том числе *царевичей* – потомков ханов Большой орды и Крыма, *уланов* (представителей младших ветвей золотоордынской династии Чингизидов), *князей и мурз* и рядовых служилых людей. Эта структура в основном соответствовала структуре собственно литовско-русского класса феодалов, где князья и паны (крупные феодалы) составляли особые, привилегированные группы, возвышались над рядовым боярством. Татарская знать сохранила родовые традиции, связи с ордами, где порой видную роль продолжали играть их близкие родичи. Известны даже случаи, когда знатные татары возвращались в свои родовые улусы, чтобы унаследовать власть над ними. В 1520-е гг. несколько княжеских родов – Уланы-Асанчуковичи, Тимирчичи и Хазбиевичи Юшинские (Юшенские), Найманы-Петровичи, Ялоиры (Кенкевичи) были вовлечены в местнический спор о старшинстве. Дело решалось великим князем вместе с его советом (панами-радой), с учётом свидетельств ханов Менгли-Гирея и Шейх-Ахмеда. За татарской знатью признавался княжеский титул, в этот период равнозначный аналогичному титулу литовско-русской знати; титулы князя и мурзы первоначально довольно чётко отделяли татарскую аристократию от основной массы служилых татар. Но татарские князья, на практике сохранившие и в новых условиях привилегированное положение, обеспечившие за собой монополию на военную и административную власть в татарских хорунжествах, всё же юридически не составляли какой-то особой категории служилых татар. Составляя их верхушку, владея крупными имениями, знать несла службу на тех же общих основаниях что и остальные татары, в равной с ними степени пользовалась судебной защитой. Различия в их положении (вероятно, более отчётливые в начальный период) к XVI в. заметно стираются.

В литературе сложилась традиция делить служилых татар Великого княжества Литовского на *татар господарских*, т.е. «государевых», великокняжеских, и *татар-казаков*, якобы составлявших две особые категории татарского служилого населения. При этом утверждалось, что татары-казаки, основная масса татарского населения, в отличие от знати, первоначально обязаны были кроме военной службы исполнять другие повинности в пользу великого князя (возить письма воевод и наместников, ходить на охоту с королем и с воеводами и т. д.). Но это

утверждение – результат недоразумения, и основано на документах, ранее известных авторам, изучавшим историю татар в Литве, лишь по заголовкам (приведённым в публикации середины XIX в.). Речь идёт о нескольких «листах» (привилеях) короля Сигизмунда I, который (как видно из самих этих документов, внесённых в Литовскую метрику), действительно освободил ряд татар, названных казаками, от этих повинностей, но, – что прямо отмечено, повинностей, *незаконно возложенных на них воеводами*, т.е. юридически не составлявших обязанности этой группы татар; при этом они также рассматривались как «господарские татары», т.е. «государевы люди», татары, находящиеся на службе у великого князя (в отличие от всех прочих ордынских татар или отдельных татар, уже тогда находившихся на службе местной знати, например, татар князя Острожского). Таким образом, в это время служилые татары ВКЛ составляют единую сословную группу, с общим объёмом прав и обязанностей.

Следует, впрочем, упомянуть и существование в тот период, кроме служилых татар господарских и «простых татар», проживавших в городах и местечках и занятых ремеслом (часто – кожевенным делом), извозом, огородничеством, которые по своему положению приближались к мещанам и не пользовались шляхетскими привилегиями. Не всегда однозначно оценивался статус татар, проживавших в магнатских и шляхетских имениях (а уже в 1631 г. ревизия татарских имений ВКЛ отмечает, что из перенаселённых татарских околиц многие перешли на земли литовских «панов сенаторов», т.е. крупных землевладельцев, а некоторые переселялись и в города). Если во владениях крупных феодалов, например, у князей Радзивиллов (околицы Орда, Осмолово и Иваново по Клецком), исполняя за свою землю военную службу (только не королю, а крупному феодалу), татары сохраняли то же сословное положение, что и поселившаяся в тех же владениях литовско-русская шляхта, то другие татары, арендовавшие небольшие наделы с обязанностью уплаты чинша, а иногда и с некоторыми другими повинностями, обычно не могли претендовать на привилегированный статус. Кстати, отдельные (немногочисленные) татары, проживая на землях татарской знати, держали их землю с обязанностью службы владельцу имения; в ревизии имений 1631 г. они названы боярами (в то время в Великом княжестве этот термин «девальвировался» и обозначал именно военнотатарских крестьян, крестьян-слуг, более привилегированную группу крестьянства). Поскольку они отмечены только в нескольких имениях татарской аристократии, можно предположить, что эти татары-бояре могли быть потомками личных слуг ордынских феодалов, при выезде в Литву оставшихся у них на службе и потому не получивших собственных пожалований. Впоследствии, на протяжении XVII-XVIII в. эти менее привилегированные группы литовских татар «размываются»; новые условия военной службы и изменения в татарском землевладении создают возможность доступа к шляхетским привилегиям практически всех татар Речи Посполитой, не только в Великом княжестве Литовском, но и в Короне Польской, на украинских землях (где в XVII в. возникает несколько новых татарских военных поселений, в частности Ювковцы под Острогом на Волыни, в имении князей Яблоновских).

Мы затронули здесь лишь основные моменты истории литовских татар в указанный период. Из-за недостатка места не представлялось возможным, в частности, осветить такие вопросы, как исполнение татарами военной службы (их участие в войнах и отдельных походах, – практически во всех военных кампаниях, которые вело Великое княжество Литовское, с начала XV в., служба при великом князе в качестве личного конвоя во время его поездок в Польшу – и т. д.), деятельность татарских писарей литовской великокняжеской канцелярии, их активное участие в дипломатических сношениях Великого княжества с татарскими ордами (литовские татары исполнили не только функции писарей и толмачей, но и гонцов, послов).

В заключение хотелось бы только отметить, что благодаря великокняжеским пожалованиям, – а они в исследуемый период были практически единственным источником развития татарского землевладения в Беларуси и Литве, – татары-мусульмане вошли в состав

класса-сословия феодалов ВКЛ, вплоть до издания Статута 1529 г. служилые татары не подвергались религиозной дискриминации, и вероисповедание не оказывало решающего влияния на их положение. Религия литовских татар, отделяя их от остальных феодалов княжества, не являлась препятствием для роста их землевладения, приобретения крестьян, расширения владельческих прав на землю.

Военно-служилое землевладение литовских татар определило их место в социальной структуре Великого княжества, способствовало приобретению ими основных прав и привилегий, доступных то время остальным представителям благородного сословия – нобилитету ВКЛ.

В первой трети XVI в. положение несколько меняется. Татары «отстают» от остальной шляхты, добившейся новых привилегий и вынуждены «догонять» её, добиваясь уравнивания в земельных правах (предоставления права свободно отчуждать свои имения), в условиях военной службы (отмены обязанности татар служить со своих земель по первому требованию великого князя, тогда как остальная шляхта являлась теперь на службу лишь по сеймовому постановлению). Эти различия между ними будут ликвидированы лишь во второй половине XVII в. Однако в XVI-XVIII вв. для татарской шляхты из-за её вероисповедания будет закрыт доступ к участию в сложившейся в ВКЛ системе шляхетского самоуправления. Политические права шляхты мусульманского вероисповедания получит лишь после разделов Речи Посполитой, в Герцогстве Варшавском и Царстве Польском (депутатом сейма стал Якуб Тарак-Мурза-Бучацкий). Но включение татар в состав литовских служилых людей ещё при Витовте даже в самые трудные для литовских мусульман периоды освящало их привилегии авторитетом «старины», нормами обычного права, чрезвычайно важными для консервативно настроенной литовской шляхты. Сомнению подвергались те или иные права служилых татар, по религиозным мотивам периодически вводились (а потом отменялись) те или иные ограничения. Но неизменно оставалось основное право этой группы – право владеть землёй и крепостными *крестьянами* (с 1529 г. им запрещалось только владеть «невольной челядью», т.е. холопами, за исключением, впрочем, пожалованной великим князем вместе с имениями). Сформировавшись в конце XIV-XVI в. как одна из категории литовских служилых людей, литовские татары сохраняли свой привилегированный статус и после Люблинской унии 1569 г. и даже после разделов Речи Посполитой, в Российской империи, когда дворянскими собраниями Виленской, Минской, Гродненской, Ковенской, Волынской и Подольской губерний, Белостокского округа и Герольдией Царства Польского были признаны дворянские права практически всех (более 200) татарских родов, сохранявшихся на этой территории.

Как уже отмечали многие исследователи, именно ислам, несмотря на утрату тюркского языка, сделал возможным сохранение, вплоть до наших дней, этой сравнительно немногочисленной группы, национального самосознания литовско-белорусских татар, разделённых государственными границами, но не утративших своей исторической общности.

Использованная литература

Думин С.В. *Правовое положение литовских татар по Статуту 1588 года // Третий Литовский Статут 1588 года. Материалы Республиканской научной конференции, посвященной 400-летию Третьего Статута.* Вильнюс, 1989. С. 217–229.

Думин С.В. *Ревизия Яна Кердея 1631 года (книга 12 переписей) как источник по истории литовских татар. века // Исследования по истории Литовской метрики.* Сб. научных трудов. М. : Ротапринт Института истории СССР АН СССР. 1989. Ч. II. С. 228–251.

Думин С.В. *«Татарщина» в земельном праве Великого княжества Литовского // Спорные вопросы отечественной истории XI–XVIII веков. Тезисы докладов и сообщений Первых чтений, посвященных памяти А. А. Зимина.* Москва, 13–18 мая 1990 г. Ч. 1. М.: ротапринт Института истории СССР АН СССР, 1990. С. 72–75.

Думин С.В. *Татарские князья в Великом княжестве Литовском* // Acta Baltico-Slavica. Т. XX. 1989. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1991. S. 7–49.

Думин С.В. *Татары-казаки в Великом княжестве Литовском* // Татарские мурзы и дворяне: история и современность: Сборник статей. Вып. 1. – Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2010. – С.55-65.

Думин С.В. *Имена и прозвішчы* [Имена и фамилии у литовских татар] // Байрам. Татары на зямлі Беларусі. Квартальнік згуртавання татараў-мусульман на Беларусі («Аль-Кітаб») Менск, 1991. № 1 (2). С. 25–27

Думин С.В. Волков В.Г. Сабитов Ж.М. *Этногенетические связи литовских татар: исторические корни литовско-татарского дворянства* // Золотоордынская Цивилизация. № 9. 2016. С. 309-325.

Думін С.У., Канапацкі І. Б. *Беларускія татары: мінулае і сучаснасць*. Мінск: Палымя, 1993. 206 с.

Dumin S. *Herbarz rodzin tatarskich Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Wyd. III. Białystok, Związek Tatarów Rzeczypospolitej Polskiej, 2019. 186 s.; 96 s. kolor. ill. (польск. яз.).

Dumin S. *Szlachta tatarska w Wielkim Księstwie Litewskim i zmiany w jej sytuacji prawnej w XVI–XVIII w.* // Roczniki Historyczne. Rocznik LVII. 1991. S. 147–163 (польск. яз.).

Jakubauskas A., Sidykov G., Dumin S. *Lietuvos totoriai istorijoje ir kulturoje* Думин С., Ситдыков Г., Якубаускас А. *Литовские татары в истории и культуре*. Изд. 2-е, испр. и доп. Kaunas, 2012. 436 p., iliust (лит. и рус. яз.).

Konopacki A. *Życie religijne Tatarów na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI — XIX w.*, Warszawa: WUW, 2010. 253 s.

Kryczyński S. *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*, Warszawa: [Zakład Graficzny Drukprasa](#), 1938. 318 s.

ЗАХОРОНЕНИЯ МУСУЛЬМАН Г. МИНСКА

Сергей Мускевич, Минск, 2022

Краткая история мусульман Минска

Мусульманское сообщество г. Минска, как и других поселений Беларуси, Литвы и Польши, формировалось на протяжении нескольких столетий с момента поселения выходцев из Золотой Орды на территории Великого Княжества Литовского. Вплоть до конца XIX века почти всеми минскими мусульманами были местные татары, представители фамилий Александрович, Якубовский, Мухля, Жданович, Полторжицкий, Муха, Канарский, Хасеневич, Конопацкий, Асанович, Сафаревич, Смольский, Богданович, Радкевич, Весновский, Ильясевич и др.

После военных столкновений с Османской империей в Минске появились пленные граждане этого государства, которые за время нахождения здесь не только влились в мусульманскую общину Минска, но и внесли заметный вклад в развитие экономики города. Так, кондитерскую нишу освоили Офли, Казанчи, Бабуз, Мелиты, Чалаковы, Хасан-Оглы, Чирак-Оглы, Кади-Оглы, Алихан-Оглы, Иваке-Оглы, Сантар-Оглы и др. Некоторые из них активно вступали в браки с местными татарами.

Так, Офли породнились с Мурза-Мурзичами, вместе с ними попали в Тунис, Англию и Польшу. Женой Хасана Алеевича Бабуза была Мерьема из Александровичей, а зятем – Мустафа Иосифович Полторжицкий. Ибрагим Чалаков (Чалак-Оглы) был женат на татарке из

Узды, его сын Магомет жил там же, но выслан в 1937. Женой Магомета Чалакова была узденская татарка Айша Хасеневна Сафаревич, которая после войны с тремя детьми переселилась в Минск. Стоит отметить, что уже в советское время, в 1929 году, Хасан Бабуз открыл лавку по выпечке и продаже на Коммунальной набережной вафель, причём объём производства составлял 120 вафель в сутки.

Определённую долю мусульманского населения Минска составляли чиновники и военные из Крыма и Поволжья, и их количество существенно возросло после начала Первой мировой в 1914 году. Так, военным имамом, имеющим проживание в Минске, стал Сафаров. Сюлейман Мустафович Латыхов (1895 – 1941) был женат на дочери узденского имама Фатиме Магометовне Александрович (1900 – 1940), жил по ул. Танковой 78 и был выслан в 1940. Керимовы из Крыма были связаны родством с минскими Лебедами, а дочь Романа Керимова Фатима выполняла обязанности бухгалтера минской мусульманской общины после 1991 года. Среди других мусульман Минска можно также упомянуть фамилии Сайтов и Сабитов.

После Второй мировой войны ситуация для мусульман Минска сложилась не очень удачно. С одной стороны, был приток населения со всей территории СССР, но с другой – разрушение мечети, мизара, роспуск общины, политика атеизма и т.д.

Проживали татары Минска в собственных домах по правому берегу реки Свислочь, на улицах Большая Татарская (Димитрова), Малая Татарская (Колхозная), Татарский (Колхозный) пер., Зелёный пер., Фруктовая, Заславская, Петровский пер., Танковая (Ново-Красная), Лагерный пер., Тарасовский пер., Любомирский пер., Канатный пер., Совхозная, Кирпичный пер. и др. Как правило, это были одноэтажные деревянные дома, часто на несколько семей. Но были и двухэтажные каменные, особенно по Большой Татарской и Фруктовой ул.

Основными занятиями, дающими средства к существованию, у минских татар были огородничество (преимущественно для хозяйств, где огороды выходили к реке) и выделка кож. Немногочисленная прослойка образованных татар занимала должности в госучреждениях и ведомствах, таких как казённая палата, почта, училища, полиция, железная дорога, армия, суд, акцизное управление и т.п. Единичные семьи владели имениями с землёй в окрестностях города, среди которых наиболее крупные – Мухли с владением Тучинка (в районе ул. Харьковской). В конце XIX – начале XX среди мусульман Минска было несколько предпринимателей – кондитеры Офли, Казанчи, Мелит, Чалаковы и др.

Для исполнения религиозных мероприятий минские мусульмане построили мечеть на Большой Татарской улице. Изначально она была деревянной, а при имаме Мустафе Смайкевиче на его месте возвели каменное здание. Существовал также общинный дом и место для захоронений умерших.

Рис. 1 – план татарского квартала Минска, 1963

Мизар

Минский мизар был заложен ещё в период Речи Посполитой на северо-запад от города, среди полей у дороги на Молодечно. Расположен на возвышенности, покрыт лесом. От Свислочи к мизару был прокопан водосточный канал.

На территории мизара находился деревянный домик, в котором жил смотритель. Одним из них был Иосиф Лебедь из-под Новогрудка, который вторично женился в Минске и поселился здесь. Это здание община после войны хотела использовать как молитвенный дом, но не получила разрешение. При нём же был и огород.

Наиболее раннее из обнаруженных на сегодняшний день захоронений датируется 1854 годом. Памятник был извлечен во время земляных работ при строительстве мечети. Самое последнее из обнаруженных датируется 1967 годом, и оно было перенесено с мизара в 1978 году.

Среди захороненных на мизаре кроме татар были и граждане Османской империи. Так, при строительстве мечети был извлечён из земли камень, который изначально находился на могиле Юсуфа Абды-Улы, умершего в 1899 году (Рис. 2).

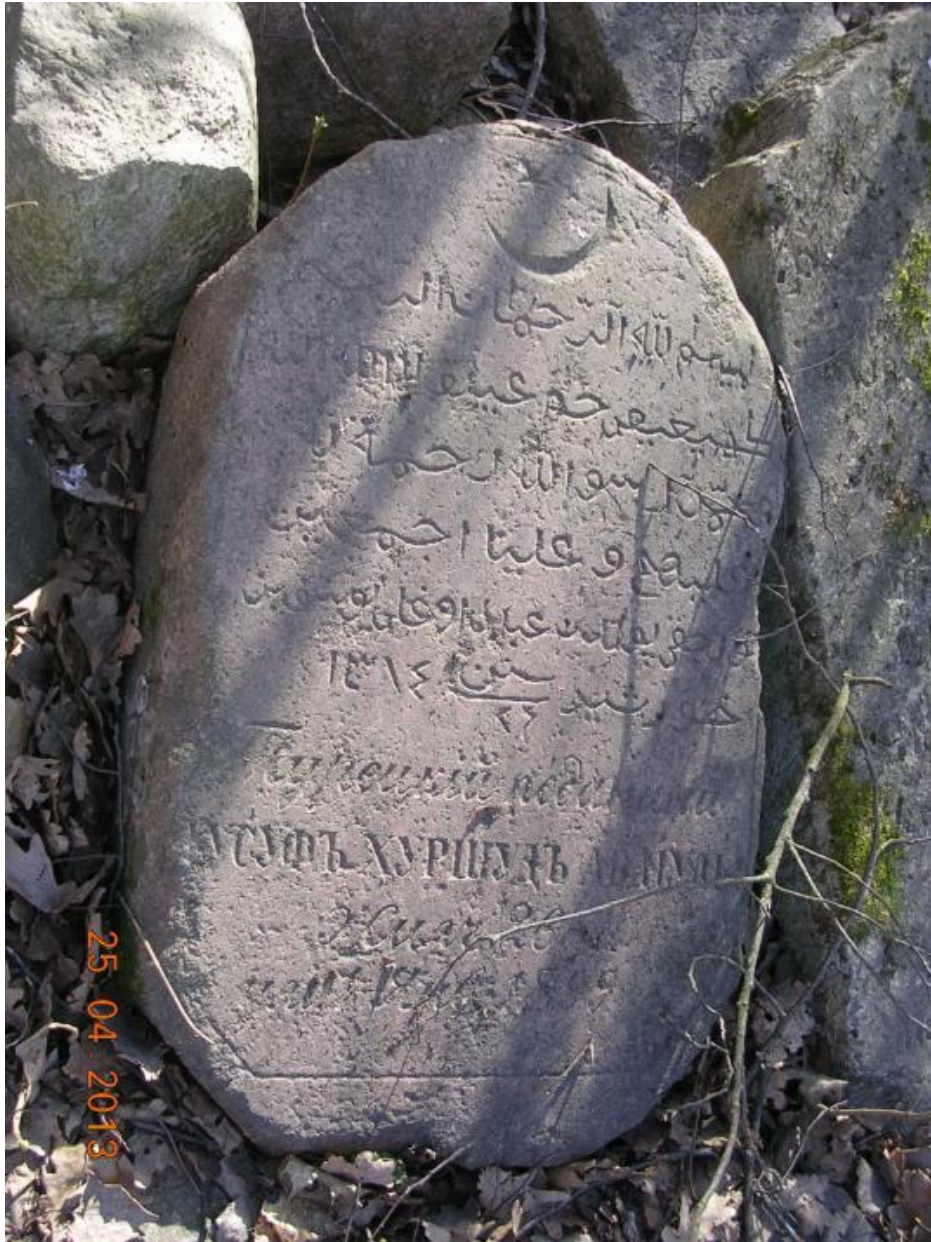

Рис. 2 – Могильный камень турецкого подданного Юсуфа Хуришуда Абды-Улы, жил 26 лет, умер в январе 1899.

Роль мизара как места для захоронения мусульман в целом и татар в частности стала снижаться с середины 1950-ых годов. Вместо этого, стали использоваться Кальварийское и Московское кладбища. На Рис. 3 показана динамика захоронений по годам в послевоенное время.

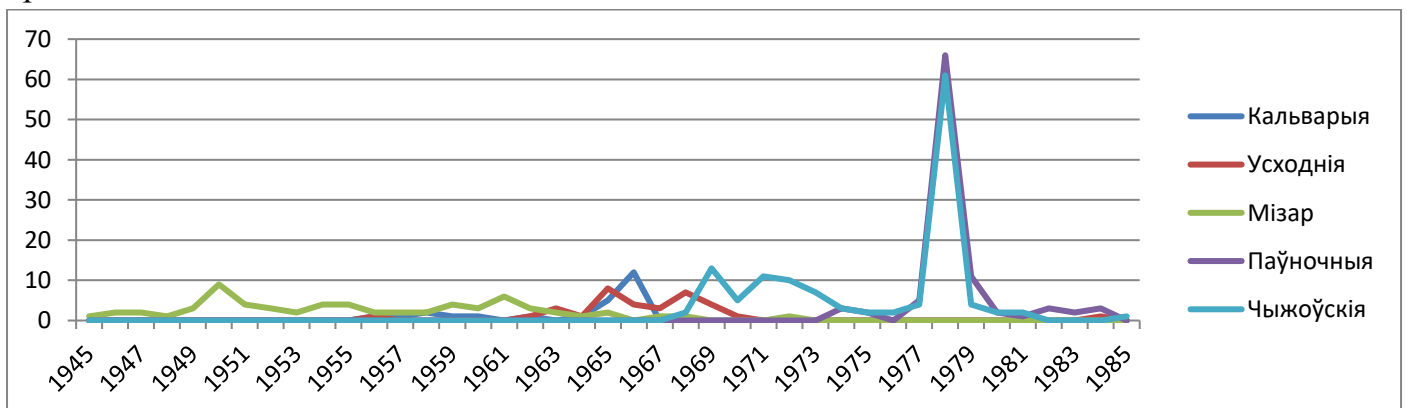

Рис. 3 – Количественная динамика захоронений по годам на мизаре и других минских кладбищах.

Так, уже в 1956 первые татарские захоронения появились на Кальварийском кладбище, изначально предназначенном для католиков Минска, но превращённом в общегородское. В том же году захоронения стали производиться и на Восточном (Московском) кладбище.

Рис. 4 – Фото могилы Галины Захаровны Хасеневич (? – 1914) на минском мизаре до его сноса.

Немного позже, с открытием новых общегородских кладбищ, татар стали хоронить и там. Так, в 1968-м первые захоронения появились на Чижовском кладбище, а в 1974 на Северном. На них же в 1978-м производились перезахоронения с минского мизара.

На сегодняшний день Кальварийское, Восточное, Чижовское и Северное кладбища являются ограниченно действующими. В существующие могилы разрешается захоронение родственников умерших, что и происходит вплоть до настоящего времени.

Кроме этих, действующими являются общегородские кладбища Михановичи, Колодищи, Западное, Лесное. Единичные захоронения татар есть на кладбищах Сеница, Козыревское, Атолино и др.

Мизар в Смиловичах стал активно использоваться для захоронения мусульман Минска уже с 1960-ых гг. Изначально там хоронились те, кто имел смиловичские корни, а затем более соблюдающие мусульмане. В 1978 г. около десятка захоронений в Смиловичи было перенесено с минского мизара. Существует проблема нехватки свободного места на смиловичском мизаре в связи с этим.

Как упоминалось выше, минский мизар в 1960-ые и 1970-ые гг. не использовался для захоронений. Со всех сторон его обступила застройка и новые улицы – Грибоедова, Игнатенко, Виленская. Участились случаи вандализма, осквернения захоронений. Летом 1978 г. в газете было размещено сообщение о планируемом сносе мизара и предложении о переносе захоронений.

Рис. 5 – Аэрофотоснимок минского мизара и прилегающей территории, 1941.

Перенос захоронений начался в июле 1978 года и продолжался около 3 месяцев. Кто-то переносил только памятники, кто-то производил эксгумацию. Для некоторых захоронений изготавливались новые памятники. Преобладающее количество перезахоронений было осуществлено на Чижовское и Северное кладбища (Рис. 3). Около десятка – на мизар в Смиловичах. 4 захоронения (2 Муха, Асанович и Богданович) – на мизар в Узде. Вероятно, были факты переноса на мизар в Ивье.⁹

Снос мизара начался уже осенью 1978 года. Спилили деревья, посреди мизара вырыли котлован, в который бульдозером сбросили оставшиеся камни. Сохранилась лишь могила Александровича Хасеня Мустафовича (1900 – 1959), работника типографии, а во время Второй

⁹ Есть также перезахоронения и на мизаре в г.п. Мир. – *Прим.ред.*

мировой подпольщика. Позже к нему подхоронили жену Галину Адамовну из Хасеневичей (1905 – 1995). По свидетельству дочери Хасеня Александровича рядом его могилой остались неперенесёнными захоронения его отца Мустафы, брата Самуила и жены Самуила Хадиджи.

Всю территорию сравнивали, проложили дорожки, клумбы и сделали сквер. В 1982 году уничтоженный минский мизар посетил исследователь татарской истории Станислав Думин, который сделал перепись памятников, лежавших на краю территории мизара. Некоторые из них позже были обнаружены на Чижовском кладбище.

Во время проведения земляных работ при строительстве минской мечети из-под земли были извлечены некоторые могильные камни и сложены на стройплощадке. Позже к ним добавили камни, находившиеся на поверхности по всей территории. После постройки здания мечети и оформления прилегающей территории была создана площадка, на которую установили часть могильных камней, а судьба остальных пока не известна.

Рис. 6 – Памятники, извлечённые во время земляных работ при строительстве мечети, 2013.

Всего с учётом переписи Думина 1982 года, переписей Мискевича 2012 и 2016 годов были установлены имена 88 человек, захороненных с 1855 по 1961 годы. Это представители фамилий Богданович, Александрович, Яломовский, Смольский, Мурзич, Якубовский, Гембицкий, Лебедь, Мухля, Щуцкий, Мейшутрович, Полторжицкий, Корицкий, Богушевич, Ильясевич, Чимбаевич, Рызванович, Радкевич, Шегидевич, Воронович, Раецкий, Шункевич, Радлинский, Адамович, Щенснович, Бицютко, Улан, Муха, Сафаревич, Хасеневич, Конопацкий.

Среди них были и известные татары, служащие, чиновники: статский советник Хасень Мустафович Якубовский (1823 – 1894), сверхштатный чиновник особых поручений Минской казённой палаты Бекир Мустафович Богданович (1868 – 1894), коллежский асессор Алей Асанович Смольский (1839 – 1897), штабс-капитан Ярославского полка Алей Салихович Лебедь (1846 – 1911), пилигримка Зейнаб Полторжицкая из Александровичей (? – 1885), коллежский секретарь Мустафа Алеевич Сафаревич (1851 – 1882), надворный советник Алей Ибрагимович Смольский (1862 – 1913), коллежский асессор Магомет Асанович Смольский, коллежский секретарь Хасень Бекирович Смольский (1840 – 1871), статский советник Бекир Мустафович Якубовский (1828 – 1885), коллежский асессор Осман Хасеневич Якубовский (1870 – 1911), надворный советник Якуб Адамович Смольский (1832 – 1895) и многие другие.

На одном из сохранившихся камней (Мустафы Якубовского, 1902 – 1923) указано поселение Урупово. Это был хутор из двух хозяйств в лесу на запад от Плещениц, почти при самой границе с Польшей в период с 1921 по 1939 годы. Там жили Якубовские и Полторжицкие, которых частично выслали, а частично переселили в д. Белое. Таким образом, мизар Минска использовался для захоронений татар и других поселений восточной Беларуси в межвоенный период. Есть свидетельства, что в Минске хоронили жителей хутора Погулянка, м. Логойск, Мстиж, Шепели, Пуховичи и др.

Кальварийское кладбище

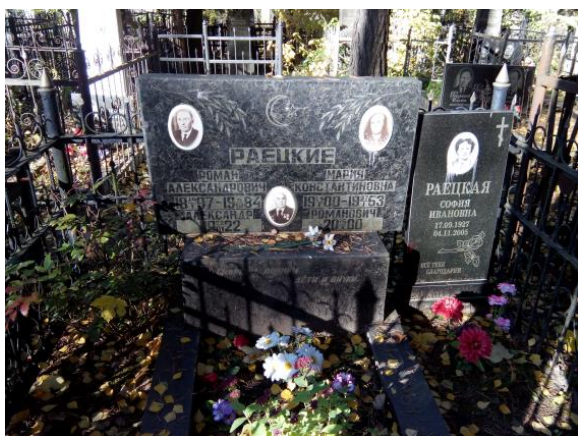
Как уже упоминалось выше, первые захоронения татар на Кальварийском кладбище стали появляться уже в 1956 году. Это была могила Айши Александровны Хасеневич (1890 – 01.01.1956, участок 6, ряд 14), второй жены Ибрагима Хасеневича, который после развода вернулся из-под Несвижа в Минск. Выбор Кальварии вероятнее всего обусловлен тем, что она жила в этом же районе города.

Всего на 2018 года было выявлено 40 татарских захоронений на Кальварийском кладбище. Динамика по годам представлена на Рис. 3. Это и обычные могилы, и урны в колумбарии. Здесь похоронена Аминя Мустафовна Александрович (Байрашевская) (1892 – 1966), дочь статского советника, жена офицера Первой мировой Алея Османовича Александровича из Узды. В межвоенное время они эмигрировали в Крым, в 1944 чудом избежали депортации.

Восточное кладбище

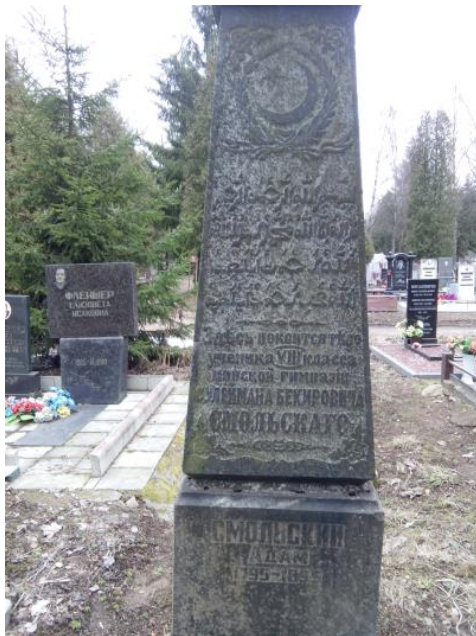
Первые захоронения здесь стали появляться также в 1956 году. Всего на 2018 год выявлено около 50 могил – Гембицкие, Щуцкие, Смольские, Богдановичи, Шегидевичи, Мухи, Мухли, Хасеневичи, Раецкие и т.д.

Из наиболее известных людей здесь похоронены музыканты Смольские – Бронислав Сильвестрович (Салихович) (1909 – 2005) и его сын Дмитрий (1937 – 2017), бывший председатель мусульманской общины Минска в послевоенное время Адам Мустафович Лебедь (1881 – 1965), железнодорожный служащий и владелец им. Тучинка Якуб Сюлейманович Мухля (1875 – 1967), родители теплофизика Бекира Смольского – военный врач и главный терапевт на ЖД Михаил Бекирович Смольский (1888 – 1969) и Роза Александровна (1888 – 1956).

Чижовское кладбище

Кладбище было открыто в 1965 году, но первые татарские захоронения появились в 1968 году. В 1978 году в связи со сносом минского мизара сюда было перенесено более 60 могил. Умерших продолжают хоронить в существующие могилы родственников до сегодняшнего дня, и на 2022 год было выявлено около 230 могил.

Здесь похоронены: сын минского имама Хасень Мустафович Смайкевич (1900 – 1973), художник Ибрагим Рафаилович Гембицкий (1900 – 1974), ветеран, лейтенант Алей Иосифович Мейшутович (1909 – 1997), коллежский советник, надзиратель Речицкого акцизного управления и член присутствия по питейным делам Бекир Адамович Смольский (1841 – 1904, перезахоронен в августе 1978), статский советник, уроженец Ляхович, владелец земель в Медвежино и Акимовке, чиновник Казённой палаты, кавалер орденов Алей Ибрагимович Сафаревич (1836 – 1913, перезахоронен) с женой Шарифой (1846 – 1928, перезахоронена), статский советник, член Думы 1907 года Бекир Сюлейманович Мискевич (1886 – 1941, перезахоронен), лейтенант и ветеран Роман Бекирович Мискевич (1907 – 2003) и др.

Северное кладбище

Первые захоронения татар на Северном кладбище датируются 1974 годом. На момент обследования в 2015 году было выявлено около 170 захоронений. В 1978 сюда также было перенесено около 70 могил с мизара.

Из известных людей здесь похоронены: инженер Александр Михайлович Смольский (1926 – 1979), ЖД-служащий, кавалер орденов, владелец земель на Тучинке, в Теодоровщине и Медвежино Мустафа Сюлейманович Мухля (1868 – 1974) с женой Сюзанной Самуиловной из Якубовских (1876 – 1935, перезахоронена), титулярный советник, письмоводитель Минской мужской гимназии Иосиф Хасеневич Рызванович (1844 – 1927, перезахоронен) с женой Алимой Амуратовной (1857 – 1933, перезахоронена), дочерью Мерьемой Бицютко (1876 – 1963, перезахоронена), зятем Сюлейманом Якубовичем Бицютко (1871 – 1941, перезахоронен) и другими потомками, Нина Александровна Румянцева из Асановичей (1890 – 1956, перезахоронена), которая была женой известного минского революционера, чей дом-мемориал находится возле площади Победы, предприниматель-кондитер и член правления минской мусульманской общины в послевоенное время Хасан Александрович Бабуз (перезахоронен) и др.

Смиловичи

Минские татары хоронились и в Смиловичах, если имели там корни или родственников. По свидетельствам родственников умерших, в 1978 году с минского мизара в Смиловичи было перенесено более десятка захоронений, что требует дальнейших исследований для подтверждения.

После 1978 года количество захоронений из Минска существенно увеличилось, а после 1991 приобрело массовый характер. Преобладающими стали захоронения мусульман не татарского происхождения.

Узда

В 1978 году в связи со сносом минского мизара в Узду было перенесено 5 захоронений. Это Александр Александрович Богданович (1872 – 1919), который до настоящего момента ещё не идентифицирован, Алей Иванович Муха (? – 1915) с женой Эмилией Иосифовна Муха (1879 – 1958), сын которых Иосиф был женат на узденской татарке Еве Сюлеймановне Якубовской и перенёс могилы в Узду. Также была перенесена могила Фатимы Бекировны Асанович (1868 – 1945), которая была родом из-под Сморгони, в Первую мировую попала с мужем и дочками в Казань, а в межвоенное время жила в Минске. Её дочь Зина Александровна Муха (1902 – 1952) также перезахоронена с минского мизара на узденский.

Козыревское кладбище

Кладбище находится в новом микрорайоне «Минск-Мир» и уже закрыто для захоронений. По свидетельству родственников, здесь захоронена Ева Сюлеймановна из Радкевичей. На данный момент кладбище ещё не обследовано.

Колодищи

Кладбище находится в лесу в 10 км на восток от города. Татарские захоронения с 1995 года, количеством около 30. На данный момент ещё не обследовано.

Михановичи

Кладбище находится в 8 км на юго-восток от города. Обследование 2022 года показало наличие 2 захоронений: Александр Степанович (Мустафович) Ильясевич (1936 – 1999) и Александр Сапарович Якубовский (1945 – 2001). По свидетельству родственников Ильясевича там же находятся могилы его матери Мерьемы Александровны со Щуцких и сестёр. Анализ имеющейся базы захоронений показывает, что количество татарских могил может составлять более десятка.

Сеница

Кладбище расположено у самой дороги Минск-Слуцк в 1 км от города. В 2022 году выявлена одна могила – Ибрагима Бекировича Шункевича (1932 – 1999). Его отец был родом из Мира, один из братьев Сапар погиб на Второй мировой, второй брат Роман во время войны входил в руководство минской мусульманской общины и в 1944 выехал в Австрию.

Выводы

Как видно, география захоронений мусульман Минска представлено довольно широко. Это не только кладбища Минска, но и окрестных поселений всей области.

Не все захоронения минского мизара были сохранены, и это является величайшей потерей в контексте сохранения исторической памяти.

Выявление татарских захоронений второй половины XX – начала XXI века затруднено ввиду совпадения ФИО у татар, белорусов, поляков и евреев.

Из обнаруженных захоронений татар удалось идентифицировать лишь 30%.

Благодарности и источники информации

При проведении поисковых работ и написании статьи мне помогали следующие люди:

Станислав Думин, герольдист, генеалог,
историк. Москва.

Алёна Любая, архивист, преподаватель.
Минск.

Тамара Шункевич, кандидат химических
наук. Минск.

Розалия Полторжицкая. Минск.

Аминя Мурзич. Минск.

София Якубовская. Минск.

Лилия Лис. Молодечно.

Омар Раецкий. Узда.

Александр Смольский, архитектор. Минск.

Ева Чалакова. Минск.

Хота Александрович. Минск.

Лия Бицютко, художница. Минск.

Роза Щуцкая. Минск.

Яков Лебедь. Минск.

Аминя Хасеневич. Минск.

Максат Овезов. Минск.

Эльмира Ахрем. Молодечно.

Эльмира Мейшутович. Минск.

Иосиф Гембицкий. Минск.

София Хайрулина. Минск.

Нелли Муха. Минск.

Евгения Бабуз. Минск.

БЕЛОРУССКИЕ ТАТАРЫ В СОСТАВЕ ПОДПОЛЬЯ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

*Светлана Грибова,
Брест*

В героическую летопись борьбы против фашизма яркую страницу вписали и подпольщики. Безусловно, нельзя переоценить значимость подполья в Победе над немецко-фашистскими захватчиками. В составе его членов вели борьбу с врагом и белорусские татары, где ими было совершено много благородных и самоотверженных поступков. Больше всего местных татар было представлено в минском подполье. В составе последнего вел борьбу с врагом Хасан Мустафович Александрович, участник подполья с ноября 1941 по ноябрь 1942 г. Он вместе с другими минскими подпольщиками выпускал второй, третий и четвертый номер газеты «Звезда», листовки и другие агитационные материалы.

Также в состав минского подполья, а именно, в подпольную группу на кожевенном заводе «Большевик», которая действовала с августа 1941 г. по июль 1944 г., входил татарин Яков Матвеевич Конопацкий (1913 г.р.) (член группы с августа 1941 г. по март 1944 г.) и его сестра Роза Матвеевна Конопацкая (1911 г.р.) (член группы с декабря 1942 г. по март 1944 г.). Основная деятельность подпольщиков сводилась к похищению с завода изготовленных кож, химикатов, медикаментов, соли и передаче их через связных партизанам. Кроме того, подпольщики распространяли на заводе листовки, газету «Звезда», поддерживали тесную связь с командованием партизанской бригады «Народные мстители» имени В.Т. Воронянского и отрядов «Мститель», имени А.В. Суворова, имени И.Г. Котовского Минской области, выполняли их задания [1, л. 1].

Яков Матвеевич Конопацкий начал работать на заводе «Большевик» в 1932 г. строгальщиком. После оккупации Минска в 1941 г. продолжал свою работу на этом же заводе (во 2-м цеху), так как из города выйти не успел, а в Красную Армию не смог попасть по состоянию здоровья [1, л. 59].

Я.М. Конопацкий стоял у истоков создания патриотической группы на кожевенном заводе и был одним из активных его участников. Вот как он сам вспоминает свою деятельность в минском подполье: «Знакомый с кожевенного завода Гаевский Фаустин познакомил меня со своим сыном Владимиром, который после оккупации Минска устроился на завод в 1-й цех, где работал его отец. Мы договорились с Владимиром Гаевским о совместных действиях против немцев. У нас была возможность выносить с завода выделанные кожи крупного рогатого скота, свиней, коз и прятать их в заранее намеченных местах с целью передать в удобное время партизанам. В начале 1942 года я познакомился со связным партизанского отряда «Дяди Васи» Егоровым Василием Егоровичем, который одно время сам или с женой Юлией Антоновной забирал от меня кожи и увозил на телеге в сторону Бегомля. Со временем кожи стала забирать его жена. Связные от партизан приезжали ко мне на квартиру или к моей сестре Розе, работавшей вместе с мужем Малаковичем Иваном на пункте квашения (плодово-овощной базы № 2. – Г.С.) и помогавшей мне прятать вынесенные с завода кожи. Еще я прятал кожи у тетки моей жены Фатимы, которая жила по улице Ленина. Большинство кож приносил одному

старику, который жил возле ТЭЦ-2, фамилию его я не помню. Кое-что из кож относил к сестре на улице Кропоткина и в дом в конце улицы Красноармейской, где жила семья Белан. Выделанные кожи я выносил с завода, обвязавшись вокруг пояса. Иногда удавалось вынести сразу несколько штук.

По совместной работе знаю нескольких человек, которые помогли мне доставать выделанные кожи на самом заводе: Петрович-Тарченко Зинаида Иосифовна и Наркевич Регина Иосифовна, которые носили кожи в определенное место, в частности к заводскому магазину, откуда я их и забирал. Больше всего кож приносили мастер Лямперт, Гаевский Фаустин и его сын Владимир, который был связан с партизанами. <...>

Мне приходилось бывать у партизан отряда «Дяди Васи», где встречался с Егоровым Василием и Волостных Евгением.

В местечке Смиловичи служил в полиции и был связан с партизанами мой двоюродный брат, которого я поставил в известность относительно того, что скоро с другими людьми с завода поеду за солью. Брат передал эту информацию партизанам, которые остановили машину и забрали соль.

Мой второй двоюродный брат Полторжицкий Джимал Яковлевич был членом 1-й Минской партизанской бригады, с которым я тоже был связан и передавал ему кожи...». [1, л. 59–60].

В Национальном архиве Республики Беларусь хранятся материалы, в которых содержится информация о борьбе с врагом Розы Матвеевны Конопацкой в качестве связной партизанского отряда им. Г.И. Котовского бригады «Народные мстители» имени В.Т. Воронянского с 15 декабря 1942 г. по 13 марта 1944 г. В ее боевой характеристике значится, что она всегда выполняла поручения командования, которые касались сбора и доставки медикаментов и кожаных заготовок в партизанский отряд, добычи сведений разведывательного характера о вражеском гарнизоне в Минске. Она предоставляла свою квартиру в пользование партизанам, которые приезжали на задания в Минск [2, л. 415–416].

Однако деятельность подпольщиков была раскрыта врагом в марте 1944 г. По подозрению в связях с партизанами вместе с некоторыми другими членами группы были арестованы Яков Матвеевич Конопацкий и его сестра Роза. Они мужественно держались на допросах, никого не выдали и ни в чем не признались. Роза в марте 1944 г. была вывезена оккупантами на работу в Германию. Я.М. Конопацкий свой арест связывает со следующим случаем: подруга его жены была знакомой немца, возможно, антифашиста, который дал ей пистолет. Яков Матвеевич пистолет забрал и передал его пленному Ахмету, работавшему в столовой. По мнению Я.М. Конопацкого, Ахмет его и выдал [1, л. 60]. Так или иначе, Яков Матвеевич был вывезен в концентрационный лагерь во Франции. В конце войны он оказался в американской зоне оккупации и в 1945 г. вернулся на родину. Жил и работал в Минске. За свой вклад в победу над общим врагом Я.М. Конопацкий получил медали «За боевые заслуги», «Партизану Отечественной войны» 1-й и 2-й степени, «30 лет Вооруженных Сил СССР» [1, л. 25].

Необходимо также отметить активность борьбы с врагом подпольной группы в составе целой татарской семьи, которая действовала в Минске с сентября 1941 г. по 25 марта 1942 г. В

состав группы входили: Ибрагим Александрович Адамович (руководитель), его сестра Елена, отец Александр Ибрагимович и мать Мария Ивановна. С первых дней оккупации члены семьи оказывали помощь воинам Красной Армии, которые бежали из лагерей военнопленных или не вышли из вражеского окружения, прятали их в своей квартире, обеспечивали одеждой, документами, временно устраивали на работу. Кроме того, в квартире Адамовичей хранились добытые оружие и медикаменты. Тут же печатали на пишущей машинке антифашистские листовки, которые потом распространяли по городу. Инициатором многих рискованных операций являлся Ибрагим Адамович. Он был способен прекрасно подделывать печати оккупационных учреждений и подписи начальников на паспортах, пропусках и других документах. Именно в квартире Адамовичей на Пугачевском переулке, 12 неоднократно собирался штаб подпольной организации – Военный совет партизанского движения (ВСПД). Данная организация возникла в сентябре 1941 г. (действовала до марта 1942) и ставила своей целью общее руководство партизанским движением в окрестностях Минска при сотрудничестве с подпольным ГК КП(б)Б. Надо отметить, что у руководства ВСПД семья пользовалась особым уважением и доверием. Об этом свидетельствует и тот факт, что приказом ВСПД от 1 октября 1941 г., Александр Адамович (в подполье «Алебович») и Ибрагим Адамович были назначены командирами будущих партизанских отрядов и групп. Однако деятельность подпольщиков была раскрыта фашистами. 25 марта 1942 г. руководителя группы Ибрагима Адамовича арестовали за день до запланированного ухода в партизанский отряд. Остальных членов семьи также забрало гестапо. В оккупационных документах-отчетах по поводу арестов минских подпольщиков весной 1942 г. сообщалось, что гитлеровцами было захвачено 404 человека, 251 из них расстрелян. Также отмечалось, что 7 мая 1942 г. в Минске были публично казнены еще 28 человек. Как свидетельствуют участники минского подполья, в это же время, после допросов, в течение которых он проявил мужество и никого не выдал, был повешен и Ибрагим Адамович. Остальные члены семьи после его смерти некоторое время были вынуждены прятаться в партизанской зоне [3, л. 27].

Несмотря на террор оккупантов в отношении минских подпольщиков на протяжении 1943–1944 г., в городе возникают новые подпольные группы. В составе минского подполья, а именно в списке связных разведывательно-диверсионной группы «Мстители» (руководитель С.В. Юрин), действовавшей с июля 1943 г. по июль 1944 г. в г. Минске и соседних районах, значится татарин Адам Сулейманович Мейшутрович (1915 г. р.), проживавший в Минске на ул. Танковая, 62, кв. 2. До войны работал столяром при строительстве авиазавода. Связным группы А.С. Мейшутрович был с 22 января 1944 г. Он содействовал выявлению предателей Родины и немецко-фашистских пособников [4, л. 8].

Татарка Мария Константиновна Байрашевская с 8 июня 1943 г. по 1 июля 1944 г. выполняла функции связной подпольной разведывательно-диверсионной группы «Первые» (руководитель В.И. Жуков), действовавшая с 27 марта 1943 г. по 1 июля 1944 г. в г. Минске, а также в Смолевичском, Борисовском, Пуховичском и Червенском районах Минской области. Она проводила работу по выявлению предателей Родины, руководителей пронемецкой БНС [5, л. 1–2]. За свою деятельность в борьбе с врагом М.К. Байрашевская была награждена медалью «Партизану Отечественной войны» 2-й степени.

Таисия Яковлевна Якубовская (Николайчик) (1927 г. р.), которая до войны жила в Минске по ул. Совхозной, 11 (недалеко от ул. Татарской, где располагалась мечеть), также участвовала в борьбе с врагом. В 1940 г. умерли ее родители, опекуном стал брат матери – Асан Александрович, который 24 июня 1941 г. ушел на фронт и погиб в первые дни войны. Она осталась одна. Как вспоминает сама Т.Я. Якубовская, с ноября 1942 г. она входила в состав подпольной группы, которой руководила Р.П. Духовникова (член минского подполья, связная партизанского отряда «За Родину» бригады имени М.В. Фрунзе Вилейской области с сентября 1941 г. по июль 1944 г. – С. Г.), жившая по соседству и повлиявшая на присоединение Т.Я. Якубовской к подпольной работе. В мае 1943 г. члены группы организовали побег 20 военнопленных и переправили их в партизанский отряд «За Родину». Из отряда получали листовки и сводки информбюро, которые потом распространяли [6, с. 63]. Т.Я. Якубовская добывала и переправляла партизанам оружие, медикаменты, боеприпасы, соль и другие необходимые вещи. Ее квартира была явочной для подпольщиков и партизан, которые направлялись в Минск на задания. Кстати, Т.Я. Якубовская была официально признана в послевоенные годы связной отряда «За Родину» бригады им. М.В. Фрунзе Вилейской области (с 15 ноября 1942 г. по 3 июля 1944 г.) [7, л. 10, 14].

Антифашистское сопротивление наблюдалось по всей республике. Можно привести примеры борьбы белорусских татар в подпольном движении и в других населенных пунктах. Так, Галина Сулеймановна Варакса (1921 г.р.), уроженка г.п. Смиловичи Минской области, с июля 1941 г. по июль 1944 г. входила в составе 1-й Руденской подпольной группы Руденской подпольной партийно-комсомольской организации. Свой вклад в Победу над врагом внесли и подпольщики из г. Узда Минской области. Среди членов Узденского подполья значатся татарин Адам Яковлевич (Якубович) Александрович (1923 г.р.) и татарка Эмилия Александровна Раецкая (1917 г.р). Вели борьбу с врагом татары и в составе брестского подполья.

Есть примеры участия татар из г. Копыль Минской области в подпольном движении. Много испытаний выпало на судьбу Степана Хусейновича Александровича. Он родился 15 декабря 1921 г. в семье копыльских татар. В сентябре 1939 г. поступил на филологический факультет БГУ. Однако в 1940 г. был призван Копыльским военкоматом на службу в Красную Армию. В начале Великой Отечественной войны находился в Иране. 16 мая 1942 г. у древней крепости Еникале он был ранен во время боевых действий, а через неделю попал в плен. Оказался в лагере военнопленных в Кривом Роге. «Мусульманская вера родителей помогла ему, когда один из барачных фюреров, ставил его к стене, истерически выдыхая в лицо: “Юдэ!!” Жизнь ему спас процитированный наизусть отрывок из Корана» [8, с. 19]. В августе 1942 г. С.Х. Александрович бежал из концентрационного лагеря и после двухмесячных странствий, пройдя Украину и Полесье, в деревне под Слуцком упал с ног. Один человек сжалился и привез его чуть живого в Копыль. Было это в октябре 1942 г. (Тяжелые лагерные испытания и путь домой описан им в почти документальной повести «Далекие зарницы»). С трудом добрался к родным, как вспоминает С.Х. Александрович, «потянулись мучительные дни домашнего ареста. Из дома не выпускала болезнь (из лагеря принес процесс в легких), боялся и чужого глаза. На легальное положение перешел окончательно весной 1943 г. С этого

времени у меня уже наладились связи с партизанами, которым отец изготавливал овчину...» [9, с. 204]. На Копыльщине он участвовал в подполье и сотрудничал с партизанами. Находясь на службе у оккупантов, в полиции, передавал партизанам пароли, добывал оружие и боеприпасы. Он, кстати, руководил работой подпольщиков, служивших в полиции. Есть сведения о том, что С.Х. Александрович принимал участие в двух боевых операциях диверсионной группы, в том числе в операции в ночь с 29 февраля на 1 марта 1944 г. по убийству бургомистра Копыльского района [10, л. 206]. Кроме того, он был связным 27-й бригады им. В.И. Чапаева Минской области. А с 28 июня 1944 г. находился в составе отряда им. В.И. Чапаева данной бригады. В июле 1944 г. С.Х. Александрович был направлен в Красную Армию для дальнейшей борьбы с врагом. Его младший брат Александр (1925 г.р.) вместе с ним участвовал в борьбе с гитлеровцами на Копыльщине. Он выполнял поручения партизан 27-й бригады им. В.И. Чапаева, когда находился на службе у оккупантов в качестве заготовщика сапожной мастерской. Александр также являлся членом диверсионной группы по уничтожению немецко-фашистских чиновников, был связным отмеченной бригады. 28 июня 1944 г. вместе с братом зачислен в ее состав в качестве рядового отряда им. В.И. Чапаева. После освобождения территории Беларуси от немецко-фашистских захватчиков был направлен в ряды Красной Армии.

Таким образом, очевидно, что белорусские татары внесли свой вклад в общую победу над немецко-фашистскими захватчиками в годы Великой Отечественной войны в составе подполья. В своем абсолютном большинстве это были уроженцы восточных областей БССР, значительное число которых вело борьбу с врагом в составе минского подполья. Есть данные об участии в подпольном движении узденских и копыльских татар, а также представительстве татар в брестском подполье. Все они мужественно сражались, рискуя своими жизнями, борясь за будущее без фашизма и геноцида.

Список использованных источников и литературы

1. Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). – Ф. 1346. Оп. 1. Д. 282.
2. НАРБ. – Ф. 1450. Оп. 5. Д. 501.
3. НАРБ. – Ф. 1346. Оп. 1. Д. 270. Л. 7–9, 27, 34–35, 37–40, 191, 203.
4. НАРБ. – Ф. 1346. Оп. 1. Д. 197.
5. НАРБ. – Ф. 1346. Оп. 1. Д. 195.
6. Нікалайчык, Т. Я. Тое, што помніцца / Т. Я. Нікалайчык // Байрам. – 1994. – № 4. – С. 61–63.
7. НАРБ. – Ф. 1450. Оп. 5. Д. 743.
8. Янушкевіч, Я. Ружы настаўніку (слова на ўспамін пра Сцяпана Александровіча) / Я. Янушкевіч // Байрам. – 1991. – № 4. – С. 17–20.
9. Александровіч, С. Кнігі і людзі. Даследаванні, архіўныя знаходкі, успаміны, эсэ / С. Александровіч. – Мінск : Маст. літ., 1976. – 207 с.
10. НАРБ. – Ф. 1405. Оп. 1. Д. 223.

ОБ ЭТИМОЛОГИИ ЭТНОНИМА «ЛИПКА»

Овезов Максат

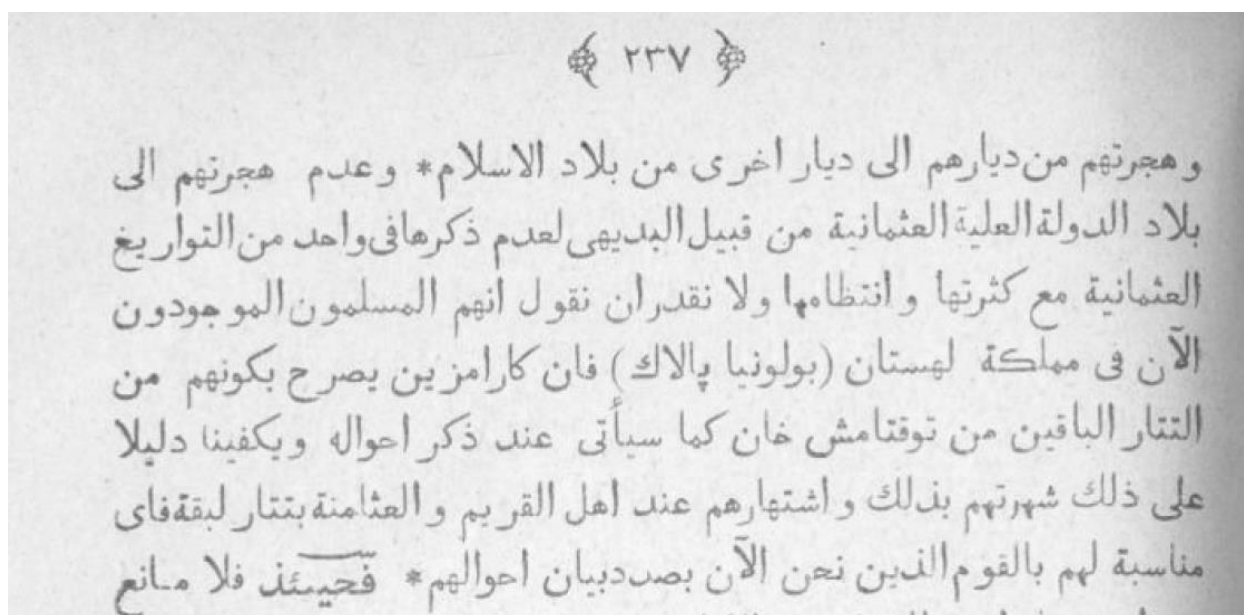
При чтении многочисленных материалов о жизни татар бывшего ВКЛ часто можно встретить обозначение данного субэтноса этнонимом – «*татары-липки*». Источники, раскрывающие этимологию слова, указывают на его изначально мусульманское происхождение. Некоторые авторы утверждают, что этим словом именовалась Литва в староосманском языке.

Однако, ни в старом крымскотатарском ни в османском языке этот регион не назывался таким названием. Согласно ряду современных турецких исследователей, этот географический регион издавна назывался общим названием «Королевство Лехистан». Тюркское¹⁰ название государства Литва – «*Litvanya*» появилось только после образования данного государства в начале XX века¹¹.

В связи с этим, упомянутое происхождение слова, предлагаемое С. Туган-Барановским представляется не удовлетворяющим.

Однако, случайность, из которых, обычно складываются ценные последствия, показала оригинальное написание этнонима *татары-липки* арабской графикой. Автор статьи обнаружил в историческом труде выдающегося татаро-башкирского ученого Мурада Рамзи¹² «Тальфик аль-Ахбар» на арабском языке в нескольких местах краткую информацию о татарах бывшего ВКЛ. И именно оригинальное арабографичное написание исследуемого этнонима на арабском языке привлекло его внимание.

Говоря о башкирах, Мурад Рамзи пишет:

¹⁰ Единое для турецкого и крымскотатарского языков.

¹¹ Даже в самом позднем толковом словаре османского языка нет слова обозначающего государство «Литва» [нет слова "Липка" на котором настаивает Туган-Барановский, как нет и слова "Литвания", используемого в турецком и крымскотатарском языках]. Однако, наряду с этим имеется название «Лехистан». См. *يغنى توركجه لغت* Мехмет Бахаеддин Товен, изд. Стамбул 1927 г. стр. 631.

¹² Мурат Рамзи. 1854 – 1934. г.г.

«И отсутствие переселения их (*т.е., башикир*) в земли Высокого Османского Государства совершенно очевидно, по причине отсутствия упоминания о них в любом из османских исторических трудов, несмотря на их множество и упорядоченность. И мы не можем сказать, что они [являются] мусульманами, находящимися сейчас в Королевстве Лехистан (Полония, Поляк). Карамзин заявляет, что они – из татар, оставшихся после Токтамыш-хана, как то придет при упоминании о нем. И достаточно нам в качестве доказательства этому, их известность этим, и их известность у жителей Крыма и османов под [*прозвищем*] татары-либка [اتتار لبقة]. И какое отношение к ним имеет народ, которым мы являемся сейчас, в связи с [*приведенным*] разъяснением их дел?»¹³.

Данный этноним в оригинальном арабском написании привлек внимание наличием характерного сугубо для арабской флексии окончания ж.р. имен собирательных – ة благодаря чему можно предположить его изначальное написание в ед. ч. как لبقة что дает типичный для арабского языка трехсогласный корень. Усиливается данное предположение тем, что это слово является согласованным определением этнонима, по умолчанию являющегося именем собирательным. При рассмотрении классических толковых словарей арабского языка как «Тадж аль-‘Арус» и в особенности «Лисан аль-‘Араб», стало очевидно, что данная форма распространена в арабском языке, неся следующий смысл:

لبق: اللبقة: الظرف والرّفق،

«Аль-Лябаку – остроумие, доброжелательность»¹⁴.

Что же касается женской формы слова, применяемой и для имен собирательных, то оно выглядит следующим образом:

وَقَالَ الْفَرَّاءُ: اللَّبِقَةُ الَّتِي يُشَاكِلُهَا كُلُّ لِبَاسٍ وَطَيْبٍ

«И сказал Аль-Фарра»¹⁵: *Лябика* – та, которой подходит любая одежда и благовония»¹⁶.

¹³ [Тальфик ал-ахбар ва тальких ал-асар фи вакаи‘ Казан ва Булгар ва мулюк ат-татар.. Соч. М.М. Рамзи. Т. I. Оренбург: Типо-литография товарищества «Каримов, Хусаинов и К°», 1908]. *Перевод автора статьи.*

¹⁴ «Лисан аль-Араб». Ибн Манзур. т. 10, стр. 326.

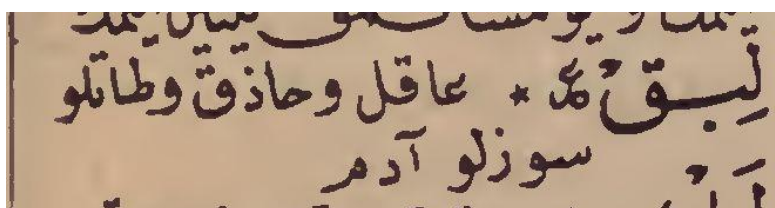
¹⁵ Абу Закария аль-Фарра – имам куфийской школы арабского языка, имел прозвище «повелитель верующих» в грамматике араб. яз. Родился в Куфе в 144 г.х., умер в 207 г. в Багдаде.

¹⁶ Предыдущий источник.

Таким образом, предположение наше, высказанное ранее, о том, что لبقة является женской формой слова لبق подтвердилось, и, следовательно, можно утверждать, что имя собирательное будет иметь эту же форму.

Однако, все же, наша речь идет вокруг арабского слова, в то время как основное культурное воздействие на белорусских татар оказывали турки-османы, которые, бесспорно, сами ощущали влияние арабского и персидского языков.

Однако и османские толковые словари указывают на наличие аналогичной формы в османском языке. Что особенно примечательно, так это то, что при переходе в тюркский язык, оригинальное арабское слово изменилось в своей вокализации приобретя иной порядок гласных. Если в арабском оригинале идет вокализация по форме *ЛаБиК^н* то перейдя в османский язык, оно стало звучать как *ЛиБК*. Об этом говорит толковый словарь «Люгат-и-Ремзи»:

لبق – عاقل و حاذق و طاتلو سوزلو آدم

Libk – akıl ve hazık ve tatlı sözlü adam.

«*ЛиБК* – разумный, искусный и вежливый человек»¹⁷.

Как уже догадался читатель, наше внимание привлекает изменение вокализации и появление *кясы* после буквы *лям*, которое и дает нам уже знакомое «*ЛиБК/Липк*». Именно эта форма и составляет часть исследуемого нами этнонима.

Учитывая тот факт, что данный этноним пришел из мусульманского лексикона, то приведенная в этой статье связь представляется имеющей под собой основание. Если данные соображения могут соответствовать действительному положению дел, то известный нам этноним «*татары-липки*» можно было бы понимать несколько по-новому.

Поскольку корень слова как в арабском, так и в османском языке несет смысл «*вежливый*» то и этноним «*липки*» можно понимать, как *вежливые/культурные*.

Разумеется, данные соображения и приведенная связь арабских и османских слов являются из рода предположений, окончательно подтвердить которые может лишь продолжение исследования по данному направлению.

В связи с чем, стоит отметить, что намеченная в последние годы деятельность МРО в РБ по построению религиозности путем научных исследований способна дать

¹⁷ «Люгат-и-Ремзи», др. Х. Ремзи, Стамбул, 1305 г.х. том 2, стр. 261, 18 строка.

продолжение не только в обозначенном здесь вопросе, но и дать больше ответов на давно поставленные вопросы.

Овезов Максат. Минск, 20.06.2023 г.

РЕЦЕНЗИЯ НА СТАТЬЮ О «ЛИПКАХ»

Р.А. Александрович-Туфкрео

Представленное уважаемым Максатом Овезовым рассуждение на тему термина «липки», привлекает наше внимание уже самим ключевым словом и читается с интересом. Вслед за автором пытаемся разобраться, почему возник и набирает распространение этноним, существующий за рамками всех остальных самоназваний татар, а также принятым по отношению к поселившимся на территории Великого Княжества Литовского воинам из Золотой Орды, в названии которых мы будем употреблять термин «польско-литовские татары».

Первым, что вспоминается сразу после прочтения текста, и, особенно, толкования опорного понятия, является мнение о том, что *«...Литовские мусульмане – лучшие татары России и стоят вообще во главе мусульманства по культуре и образованности. Было бы весьма желательно привлечение их к деятельности среди остальных мусульман России. По службе им можно бы дать некоторые льготы для того, чтобы облегчить это, ибо, я думаю, их культурная жизнь послужила бы хорошим примером многим другим мусульманам»* [Исмаил Гаспринский. Русское мусульманство: Мысли, заметки и наблюдения мусульманина / И. Гаспринский. – Симферополь : Тип. Спиро, 1881. – 45 с. : ил.]. Думаю, это не миф. Как подтверждение, существуют и такие наблюдения:

«Они благородны в обхождении, в разговорах рассудительны, вообще гостеприимны, кротки и воздержаны: словом, не сходятся совершенно с монгольскими племенами» [Антон Мухлинский. Исследование о происхождении и состоянии литовских татар. Минск, 1993 (Репринт .воспроизв. Изд. СПб.: Тип. Эдуарда Веймара, 1857). С. 47].

«Колонии литовских татар и ныне заселены отставными воинами, из коих многие в высших чинах и украшены орденами. В последнее время многие стали служить и по гражданской части. Татары все вообще и до сих пор пользуются правами дворянства. ...Наконец надобно ещё заметить, что они всегда пользовались уважением за свои благородные качества, честность и прямоту» [Адам Киркор. Живописная Россия. – СПб, 1882; Минск, 1993. С. 15].

А теперь вернёмся непосредственно к «липкам». Прочитав доктору Янку Станкевича, а затем обратимся к некоторым высказываниям наших современников на интернет-порталах:

У 1672 годзе ў час вайны з Турэччынай частка беларускіх мусульманаў перайшла на бок туркаў. Пад імем Ліпкаў (подчеркнуто нами – Р.А-Т.) яны нападлі на

належачыя да Польшчы ўкраінскія землі. Але таму што з туркамі, акрамя супольнай веры іх нічога не лучыла, згадзіліся ў 1683 г. ваяваць супраць туркаў і татараў на баку Сабескага. [Я. Станкевіч. Беларускія мусульмане і беларуская літаратура арабскім пісьмом Вільня, 1933. Друкарня Я. Левіна, вул. Нямецкая, 22. Адбітка з Гадавіка Беларускага Навуковага Таварыства, кн. I. С. 10]

Польско-литовские татары или белорусские татары, липки. После Февральской революции в России возникли структуры литовских татар. 24 марта 1917 года прошло собрание литовских татар Петрограда. 23 апреля 1917 года в Петрограде был создан Временный комитет по организации Союза татар Польши, Литвы, Белоруссии и Украины во главе с М. Полторжицким. Некоторые татары-липки (Матвей Сулькевич, Леон Крычинский) приложили усилия к становлению крымскотатарского и азербайджанского независимых государств. Последний значимый этнический и миграционный процесс среди польско-литовских татар произошел в 1944-1951, в ходе «Обмена населением» между СССР и Польшей, в процессе которого ок. 3 тыс. татар переехало с территорий, отошедших к СССР в 1939, обратно в Польшу, на территории которой оставалось всего 2 татарских села: Бохоники (Bohoniki) и Крушиняны (Kruszyniany). [Шишка Е.А. Кто такие польско-литовские татары? <https://evshishka.livejournal.com/1280.html>]

Откуда взялось слово «липки», не совсем понятно. Считается, что Липка — это татарское название Литвы. Но полной уверенности нет. А ещё возможно — это сокращение: ли-пки, то есть литовские и польские. Но это тоже сомнительно. [Откуда взялись татары-липки в Литве, Польше и Беларуси. <https://dzen.ru/a/XPCke9ZGnCesJioB>]

На последнем мнении можно было бы и завершить наш отзыв на предложенную Максатом Овезовым версию, которая является не просто версией: представленное исследование выглядит убедительным, хоть и не ставит точку и не останавливает употребление термина «липки». Как бы то ни было, мы рады этой версии, так как (возможно, интуитивно) не принимали это название и считали его искусственным.

В связи с этим хотим обратить внимание на ещё одно, периодически повторяющееся в разного рода работах клише. Это связано со смешанными браками мужчин-татар с местными женщинами, которые, якобы и приобщили татар к белорусскому и польскому языкам. При этом не упоминается, что это были государственные языки, которыми следует овладеть.

В дополнение профессор арабской филологии Петербургского университета и уроженец Новогрудчины Антон Осипович Мухлинский сообщает в своём исследовании, что названия их фамилий приняты были ими в том числе и от жен. Вот ещё два высказывания:

З прычыны недахопу жанчын-татарак, урад Літвы дазволіў татарам жаніцца на ліцьвінках-хрысьціянках, пры ўмове захаваньня моногаміі. Дзеці ад шлюбаў з хрысьціянкамі заставаліся ў веры сваіх бацькоў. [Гембіцкі Ях'я. Да пытання аб

сацыяльна-эканамічным стане беларускіх татар у сярэднявеччы. Беларуская Акадэмія навук. Запіскі Аддзелу Гуманітарных навук. Працы па гісторыі. Т. III. Менск. 1929]

Жаніцьба з беларускамі прывяла да змены антрапалагічнага тыпу (здесь автор вторит антропологу Юлиану Талько-Гринцевичу – Р.А.-Т.) ды прыняцця мовы і культуры беларускай... Жаніцьба на хрысціянках не перашкаджала працягваць род татарска-мусульманскі, бо дзеці найчасцей заставаліся ў бацькоўскай веры. А дзяўчаты-хрысціянки, беручы шлюб з мусульманінам, тым самым былі “згубленыя” для працягнення колькаснага складу беларусаў, палякаў. (Я.Станкевіч).

Хотелось бы обсудить, является ли распространением явление женитьбы на христианках. Особенно среди знатных татарских родов? Глубоко уважая труд доктора Янки Станкевича, трудно согласиться с «згубай» для количественного состава белорусов и поляков, ведь скорее существуют примеры перехода, например, в католицизм мусульманок Новогрудка. Или возникновения христианской ветки рода Корицких. А также распоряжения правительственных органов о предоставлении сведений о том, сколько татар перешло в христианскую веру, а сколько осталось при вере предков своих...

С уважением, Розалия Александрович-Туфкreo

ВЗГЛЯД ИМАМА НА СОВРЕМЕННОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ИСЛАМА И МУСУЛЬМАН В БЕЛАРУСИ

*Абдулла Магомедов,
имам Минской Соборной мечети*

Недавно мы отметили важную дату – 625 лет с прихода первых на этих землях мусульман – татар, и, соответственно, ислама – на территорию Беларуси. Это великая дата, ведь был сделан огромный вклад в доведении мусульманского призыва и ознакомление коренного населения с Исламом, где ислам и мусульмане отсутствовали и вовсе.

Хотел бы помолиться Всевышнему за души всех тех, кто нес тяжелое бремя мусульманского призыва в сложные времена, в лице имамов и всех неравнодушных татар-мусульман, которые являлись образцами и представителями ислама в глазах жителей Беларуси. Сегодня мы можем только восхищаться мусульманами-переселенцами за проявленную стойкость, с началом прихода на новые и по началу чуждые, а затем уже родные земли Беларуси.

Каждый мусульманин, распространивший слово Всевышнего, получит огромную награду от Создателя, так как он на пути Всевышнего и следует пророческому пути в распространении знаний.

Всевышний сказал в Коране: «**А на посланника возложена только ясная передача**». (сура «Свет» аят 54).

Ибн аль-Мубарак, известный богослов и хадисовед, сказал:

لا أعلم بعد النبوة درجة أفضل من بث العلم

«Я не знаю после пророчества высшей степени, чем распространение знаний» (передал имам аль-Байхаки).

Мои годы проживания в Беларуси и ежегодные поездки по мусульманским общинам страны, после ознакомления на местах и анализа ситуации привели меня к некоторым выводам и заключениям, что основными признаками Ислама, которые остались в некоторых общинах – это ежегодные собрания мусульман на мизарах (кладбищах) и чтение дуа за умерших, уход за мизарами и обращение к имаму во время годовщины смерти близких, чтобы почитали Коран.

Времена атеизма сильно повлияли даже на имена мусульман, родители стали выбирать своим детям вторые, немусульманские, имена, распространились межконфессиональные браки, что усилило ассимиляцию.

В разговоре с нашим братом в одной из общин я услышал такие слова: «У нас было сто мусульманских семей, но [потом из них] ни один татарин не женился на татарке и ни одна татарка не вышла за татарина».

Увиденное подтолкнуло меня к тому, что местным мусульманам необходимо первоначально соблюдать, придерживаться определенных устоев Ислама, чтоб предотвратить усугубление ситуации. Самое важное, чтобы мусульмане Беларуси – коренные и приезжие – поняли важность и увидели эту обстановку и нашими глазами тоже, поняли, что базовые принципы Ислама нужно сохранить и развивать, чтоб не потерять нашу малочисленную в этой стране мусульманскую общину, культуру и идентичность.

1. Намаз.

Намаз – обязанность каждого верующего человека. Но, к сожалению, местные мусульмане редко практикуют его, в общинах среди десяти человек один или двое еще могут совершать пятикратный намаз, а в некоторых общинах не бывает вообще совершающих намаз. Конечно, есть и те общины, хвала Всевышнему, где обстановка с намазом и пятничными молитвами получше.

Мы должны знать, что намаз – одно из первых дел, за которое с нас спросят в День Суда. Как говорится в хадисе Пророка (мир ему и благословение Аллаха, ﷺ), человек в Судный день первым делом будет спрошен об исполнении обязательных намазов. Если же этот отчет будет успешным, то и остальное ему непременно облегчится.

Сподвижники Пророка ﷺ очень старались своевременно и полноценно совершать все намазы. Представьте себе ‘Умара ибн Аль-Хаттаба (да будет доволен им Аллах), который страдает от ран и лежит на смертном одре, истекая кровью, и в это время говорит:

لَا حَظَّ فِي الْإِسْلَامِ لِمَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ

«Нет полноценного удела в Исламе у того, кто оставил намаз» (Байхаки).

Намаз – опора мусульманина и ни что другое, ни дуа, ни посещение мизаров, ни благой твой нрав к окружающим не могут заменить намаз. Как ничто иное, намаз укрепляет твою веру, помогает выполнять остальные обязанности Ислама и держаться за веру. Намаз – опора твоей религии, поэтому оставивший молитву полностью подвергает себя опасности лишению вообще имана (веры), пусть Всевышний убережет нас.¹⁸

¹⁸ Ср. Китаб Ивана Луцкевича, с. 45А-45Б:

«Калі спытаюць: «Колькі відаў пакланення, на якіх вера мусульманская грунтуецца?», адкажы: «Шэсьць рэчаў маеш знаць і верыць, і языком мовіць, пільнаваць і чыніць:

2. Соблюдение границ дозволенного и запретного.

К большому сожалению, этнические мусульмане не разбираются, что дозволено (халяль), а что запрещено (харам) мусульманину в жизни и в употреблении в пищу. Знают только, что свинина запрещена и всё. Мусульманину запрещено употреблять в пищу любое мясо, заколотое не по нормам шариата.¹⁹

Иначе говоря, нельзя просто пойти в магазин или на рынок и купить мясо курицы, баранину, говядину, индюшатину или любое другое мясо, которое считается дозволенным мусульманину, если оно зарезано немусульманином, и даже мусульманином, но не по религиозным канонам Ислама (без произнесения слов «**БисмиЛляһ, Аллаһу акбар!**» – «**С именем Аллаха, Аллах выше всего!**»). В Беларуси часто сталкивался с тем, что мусульмане по рождению не видят запрета в этом и употребляют мясо с прилавков магазинов.²⁰

Мы, имамы, обязаны об этом предупредить и насторожить мусульманское население Беларуси, что мусульманин, употребляющий харам подвергает себя опасности, что Всевышний не будет отвечать на его мольбы, Всевышний гневается на него, черствеют сердца, появляется вялость в поклонениях, не хочется совершать предписания Всевышнего, благодать покидает его и это все сказывается на здоровье человека.²¹

Пророк мир ему сказал:

لَيَأْتِيَنَّ عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ، لَا يُبَالِي الْمَرْءُ بِمَا أَخَذَ الْمَالَ، أَمِنْ حَلَالٍ أَمْ مِنْ حَرَامٍ

«Наступят для людей времена, когда человеку будет безразлично, из дозволенного или из запретного приобретенное им имущество» (аль-Бухари).

Пророк Мухаммад (мир ему и благословение Аллаха) сказал: «Плоть, которую взрастили на потреблении харам, достойна лишь огня Ада» («Джамиуль-ахадис»).

3. Межконфессиональные браки и их плоды

Найперш Пана Бога Адзінага павінен знаць. Другое – гусюль-абдэсь браць. Трэцяе – пяць раз на кожны дзень намаз кланяцца. Чвартае – Рамазан-месяц поснакаць. Пятае – з чаго закят-дзесьціну даваць. Шостае – да хаджу ісці. Хто не мае з чаго закят даваць або да хаджу ісці [можа не рабіць гэтага], але абавязкова трэба верыць, што нам Пан Бог фарзам прыказаў гэтыя шэсць рэчэй». Калі хто гэтых шэсць рэчэй не прызнае і не верыць [у іх], і не чыніць, дык усе добрыя учынкi, іман, з жаной ніках, хоць бы і да хаджу хадзіў – то ўсе тыя рэчы утраціш. Юнак і панна, калі тых рэчаў не знаюць, у малжэнства (=да шлюбу) не дазволена [аддаваць] такіх людзей. Іншых рэчаў нямала ёсць, датычных веры мусульманскай, але гэтыя шэсць рэчаў найпатрэбнейшыя». – Прим.ред.

¹⁹ Ср. Кітаб Івана Луцкевіча, с. 68А – 68Б: “Харам – гэта тое, што Пан Бог забараніў Кур’анам. Пан Бог мовіў: «Харамам вам усім здыхляціна і кроў, і мяса свіное, і тое, што рэжуць, Бога не ўспамінаючы, і на імя балванскае (=дзеля ідалаў), і [тое, што] ўтоплена, і задушана сілом, і што кяфіры б’юць, і што скацілася альбо звалілася [з вышыні], альбо быдла быдла заколе, і кроўчанае (=кроў), і што звер зачаў (=задраў) і жывым не будзе, або заеў – гэта ўсё харам. А толькі тое чыстае, што нажом зарэжуць» (тое, што зарэжа мусульманін, згадаўшы ўслых імя Аллага) <...> «І кожнае п’янства харам». І людзей забіваць, і наеўшыся есці – усё тое харам”.

Тж. См. Кітаб Івана Луцкевіча, с. 62Б – 63А:

“Пан Бог у Кур’ане паведаміў гэтым аятам: «Іман пяючыя мусульмане, Мне, Богу, верныя! Пэўна, што п’яны напой, танцы-плясы, сходкі карчэмныя, у косці, у карты гуляць, лёсы-варожкі (варажба) – гэта пракляты харам, то учынак з умыслу шайтанскага. Таго сцеражыцеся, калі хочаце быць вольнымі ад Пекла”.

²⁰ В пражніе времена вопрос халяльности мяса не стоял, т.к., всё мясо резали резчики-мусульмане и оно по определению было халяльным, животных резали с произнесением “Бисмилляһ, Аллаһу акбар”. Халяльное мясо обозначалось в быту словосочетанием “свойскае мяса” (бел. ‘домашнее мясо’). – Прим. ред.

²¹ Ср. Кітаб Івана Луцкевіча, с. 56Б: “Хто ўжывае харам – сем рэчаў злых, сабе шкадлівых мае мець: Першае – жывот яго будзе чоран, і просьба яго да Пана Бога будзе недаходна, і моцы мець не будзе, чуйнасці ў вушах, яснасці ў вачах не будзе, краскі на твары не будзе (згубіць здаровы выгляд), спору (баракяту, дабрабыту) ў доме мець не будзе”. – Прим.ред.

Межконфессиональные браки оказали большое влияние на угасание численности мусульманского населения в Беларуси. Мы очень много сталкиваемся с детьми от смешанных браков, которые приходят в мечеть и просят, чтоб помолились за их умершего отца-мусульманина. В ходе подобных разговоров узнаем, что в основном дети таких смешанных браков уже немусульмане. Подведу грубую статистику, что из 100% смешанных браков 80%, где дети уже не относят себя к Исламу. Статистика моя приблизительная, из скромности я указал 80%, но есть опасение что процент еще выше. Это должно заставить мусульман задуматься о будущем своей семьи и стоит ли вообще вступать в такие браки. Беларусь – мононациональная республика, в которой легко могут раствориться мелкие общины мусульман, тем более если они не соблюдают канонов своей религии, культуры и нет браков среди мусульман. Снижение количества этнических мусульман всего лишь вопрос времени, на сегодняшний день из 100% населения Беларуси, меньше одного процента составляют мусульмане.

Некоторые ученые уже высказываются о запретности межконфессиональных браков в странах, где мусульманского населения меньше, так как тенденция идет к снижению.

Для начала мы должны знать, что канонически (согласно Корану) мусульманке вообще запрещено выходить замуж за любого немусульманина. Таков закон Аллаха. И хотя для мужчин-мусульман есть разрешение жениться на женщинах из числа людей Писания, но в этом вопросе есть очень много нюансов и для каждого случая отдельный подход. Не говоря о том, что просто совместная жизнь в любой семье может быть сопряжена со сложностями личного характера, в межконфессиональном браке на это накладываются религиозные и национальные разногласия и споры.

Совет улемов Духовного управления мусульман Российской Федерации (ДУМ РФ) в ходе очередного расширенного заседания, постановил: межконфессиональные браки, в частности, с представительницами людей Писания, на территории РФ недопустимы и возможны лишь в определенных единичных случаях по решению местного муфтия, который сам рассматривает и принимает во внимание все обстоятельства данного конкретного случая (Постановление Совета улемов ДУМ РФ).

Во многих мусульманских республиках Северного Кавказа, хотя они и находятся в составе России, вообще не заключают межконфессиональные браки. Благодаря бракам исключительно между единоверцами, мусульманское население в этих регионах увеличивается, хоть и находятся они в немусульманской стране.

Мусульмане Беларуси в своем регионе должны стабильно проводить, посещать и не пропускать пятничную молитву, должны создаваться условия для омовения, мечети и молитвенные дома по республике должны функционировать на регулярной основе, быть доступными для путников и местных мусульман, родителям необходимо обучать своих детей нормам Ислама. Также желательно мусульманским проповедникам выходить в массы с помощью телевидения, радио и соцсетей для того, чтоб мусульмане не чувствовали себя оторванными от мусульманского мира и не считали себя брошенными, а духовные лица должны быть маяком для верующих.²²

²² Ср. Китаб Ивана Луцкевича: “Пан Бог Стварыцель паважным словам Сваім мовіць: «Іман пячючыя, Мне, Богу, верныя мусульмане, аддавайце [тое, што належыць] да Мяне, Бога Свайго, і да Прарока свайго Мухаммада ﷺ, верце у Кур’ан, справуйцеся паводле Кур’ану і паводле хадзісу прароцкага, слухайце вучоных, муфтэяў, якія будуць з вас навукай

Муфтияту Мусульманского религиозного объединения в Беларуси предстоит еще очень много кропотливой работы, необходимо засучив рукава сначала поднимать и укреплять свой джамаат и общины из числа этнических татар-мусульман, а также привлекать к работе приезжих мусульман, студентов или новых мусульман.

Ибн Раджаб аль-Ханбали сказал:

أفضل الصدقة تعليم جاهل أو إيقاظ غافل

«Лучший вид милостыни (садаки) – обучить незнающего или пробудить небрежного»
(Маджму' Расайль).

узвышаныя і вам будуць навуку з Кур'ану і хадзісу прароцкага [выкладаць]». Навуку знайце і вучоных людзей слухайце, бо гэта не імам сабе тое прыпісвае, каб яго слухалі, а Пан Бог Стварыцель загадвае, каб навукі слухалі, вучоных людзей баяліся, бо нам трудна кожнаму зразумець Боскае Пісанне." – Прим.ред.

АЛІШЭР НАВАІ. УЛЮБЁНЫ СЭРЦАЎ

Працягваем публікаваць пераклад трактату “Улюбёны сэрцаў” (Махбуб аль-кулуб) Алішэра Наваі, зроблены Давудам Радкевічам.

5. Аб цярплінасці

Цярпенне (*сабр*) – гэта адмова ад жыццёвых выгод і цялесных асалод; гэта азначае нялёгкім пакланеннем скоўваць жарсці, устойліва зносіць усё нягоды і не ўпасці; гэта азначае пераносіць усе цяжкасці шляху да Праўды, сцяргець ўсе чутае і бачанае, якое б яно ні было горкае і бязладнае.

Цярпенне горкае, але слодыч – яго плён, гэта цяжкая справа, але яна аддалае бедствы здавён. Няма такога няўдачніка, які не дасягнуў бы поспеху, калі па шляху цярпення пайшоў, няма такога няшчаснага, які б дзякуючы цярпенню шчасця не знайшоў.

Яно – ключ да суцяшэння, шлях да задач вырашэння. Яно – спадарожнік надакучлівы, які да мэты давядзе; сябар нудны, які да жаданага прывядзе; ламавы конь, які да месца давядзе без ліха; павольны мул, які да прытулку прыйдзе паціху.

Яно падобна на ментара, які засмучае чалавека словамі непрыемнымі, але для яго карыснымі; прыпадабняецца да лекара, які хворага доўгім лячэннем даймае, але яго вылечвае і такім чынам ажыўляе. Закаханыя пра яго не хочуць нават чуць, але яно прыводзіць да спаткання; пакутуючы ў расстанні, яны не хочуць нават успамінаць пра яго, але яно вяртае каханую і каханне.

Салавей душы не ведае, што рабіць у клетцы цярпення – маўчаць, спяваць ці крычаць; папугай сэрца не ведае, што рабіць – затаіцца, галасіць ці стагнаць. У стэпе цярпення ёсць і хваляванне, і спакойны дух; у яго даліне ёсць і павольны, і імклівы рух. Яно не звяртае ўвагі на закаханага, хоць ён ад расстання

памірае, яму абыякава, калі нават ён у агні жарсцяў згарае.

Цярпенне цёмнае і доўгае, нібыта ноч расстання, але яно прыносіць гадзіну ранішняга спаткання; яно цяжкае і далёкае, як шлях хаджу, але прыводзіць да Каабы шчасця.

Кожны раб Божы, пазбаўлены цярпення, у рэшце рэшт ахвяруе сабой у якасці кары, кожны хто спадзяецца, ды не мае цярпення, у рэшце рэшт развітваецца з марай.

Яно для закаханых з’яўляецца хваробай, якая вечна даймае, а для хворых – атрутай, якая жыццё адбірае.

Цяжар цярпення і здаровага чалавека скруціць, пакута, звязаная з цярпеннем, яго пачуццё атруціць.

Цярпліваць душы непрыемнасці прыносіць, яно ад сэрца вялікай мужнасці просіць. Шлях да яе складаецца з цемры і бедстваў, ды той, хто ідзе гэтым шляхам, нібы Хызр, знаходзіць жывую ваду за дарожным прахам.

Прарок Аюб, мір над ім, – адзін з тых, хто насіў груз цяжкасцяў цярпення²³, пасланнік Мухамад ﷺ – адзін з тых, хто вытрымліваў цяжар яго нашэння.

Бэйт:

*Цярпліўца праца – ўсіх цяжэйшых многа,
Але цярплівы добры дар бярэ ад Бога.*

Аповяд аб цярпенні закаханага

Адзін зняможаны ад кахання да ружовашчокай прыгажуні пакутаваў, за што ён быў абвінавачаны і ў турму патрапіў. Ён разнастайным катаванням падвяргаўся, але ў сваёй любові не прызнаўся. Нарэшце, аднойчы вартавыя выцягнулі яго з вязніцы, прыцягнулі звязанага на плошчу, кінулі на зямлю і пачалі

²³Аюб – прарок-цярплівец, які быў выпрабаваны стратай дзяцей, маёмасці і здароўя, аднак не наракаў на Бога і лёс, за што быў вернуты ў нармальны стан і атрымаў яшчэ больш даброт ад Бога.

яго біць так моцна, што паламалі цэлае бярэмя палак.

Ён быў зранены ад галавы да ног, на ім не было ні аднаго жывога месца. Ад удараў пацярпела яго цела, ад крыві плошча пачырванела. І ўсё ж ён рота не адкрываў, захоўваючы таямніцу ў сваёй душы.

Стаміўшыся катаваць, яго адцягнулі ў бок і вырашылі даць яму вызваленне – інакш і нельга было паступіць па сумленні. Тады ён выплюнуў з рота пакусаную манету. Калі каты адышлі ад яго, да яго наблізіліся людзі, каб даведацца, у чым справа. Ён распавёў наступнае: калі яго катавалі, пры гэтым прысутнічала яго каханая, якая глядзела на яго. Калі ён пад ўдарамі ляжаў, ён у роце манету трымаў. Калі боль рабіўся невыносным, ён кусаў гэтую манету і такім чынам пакусаў яе ўсю. Ён ведаў, што каханая глядзіць на яго, і даказаў ёй сваё цярдзенне і мужнасць. Калі яна ўсё гэта зразумела, то да яго падышла і на ногі падняла. Пяшчотнымі словамі яна, нібы бальзамам, яго раны загаіла; пасля таго, як яна да яго прысела, ад яе ласкавых слоў вярнулася жыццёвая сіла ў яго знясіленае цела.

Яму дасталася такое дабро, пра якое ён нават марыць не збіраўся, ён дасягнуў такога шчасця, аб якім і думаць баяўся.

Усё гэта было вынікам цярдзення і пакуты, плёнам трываласці і выпрабаванняў.

Бэйт:

Хто цярдліва зносіць беды, каго лёс не зможа здужаць,

Той уколы не адчуе і калючай самай ружы.

6. Аб ветлівасці і прыязнасці

Ветлівасць (*тавазу'*)²⁴ любоў людзей да выхаванага чалавека спараджае, у дачыненні да яго ва ўсіх пачуццёў дружбы абуджае. Яна расквечвае ружы блізкасці у кветніку дружбы, упрыгожвае баль спагады і прыхільнасці гэтымі ружамі. Яна прымушае ганарыстасць ворага змякчыцца і абуджае ў сэрцы злога ворага пачуццёў чалавечнасці. Пастаянная ветлівасць

выклікае сорам нават у бессаромнага суперніка і перашкаджае бессаромнаму ворагу рабіць ліхія ўчынкі.

Хоць ветлівасць аздабляе любога, калі ветлівыя магутныя і заможныя, то асабліва любаты ў ёй многа. Яна добрая для ўсяго чалавечага роду, але калі старэйшыя ветлівыя да малодшых, так прыемней для народа.

Ветлівасцю без марнатраўства можна людзям дагаджаць, не даючы дароў, ад чалавека дабра чакаць.

Ветлівасць старэйшых спрыяе, каб малодшыя іх дабраслаўлялі, і праз гэта дабраслаўленне жыццёвыя выгоды звычайнымі сталі. Праз ветлівасць старэйшыя да малодшых спагаду маюць, і ад гэтага пачуцця яны ніколі не адвыкаюць. Дзякуючы ветлівасці малыя дарослымі падаюцца – такімі іх робяць іх паводзіны. Ветлівасць ад непавагі да людзей адвучае, чалавека ад насмешак і здзекаў выбаўляе. Яна выходзіць ў прыродзе чалавека чалавечнасць, як вынік ветлівасці ў існасці людзей з'яўляецца чалавечнасцю.

Калі ветлівасць прыносіць столькі карысці малодшым, то старэйшым яна прыносіць іх у некалькі разоў больш. Ветлівасць надае любові прыгажосць, па рэчышчы ветлівасці людзі прыходзяць да сяброўства. Ветлівасць і прыязнасць (*адаб*) лютэрка дружбы ачышчаюць, з абодвух бакоў яго асвятляюць. Прыхільнікі ветлівасці і прыязнасці ў людзях да сябе павагу і пашану абуджаюць – той, хто сее такое насенне, і ўраджае такі збірае.

Гэтыя якасці з'яўляюцца добрым пачаткам для адносін паміж людзьмі; калі яны моцныя, робяцца трывалымі і адносіны паміж тымі, хто любіць. Калі абодва бакі дасканалыя ў сэнсе маралі, то ў адказ на ветлівасць і прыязнасць яны таксама выказваюць ў адносінах адзін да аднаго павагу і заахацэнне. Як выдатна з такімі сябрамі сядзець, з такімі прыхільцамі дружбу мець! Наколькі добрыя людзі, якія берагуць

²⁴ Таксама мае значэнне сціпласць.

любоў і сяброўства, захоўваюць адзінства і ўзаемную павагу!

Чалавек дасягае сегасветных выгод, калі ён праяўляе гэтыя якасці дзеля чысціні дружбы, ён можа спадзявацца на літасць Божую пасля смерці, калі ён праяўляе іх для задавальнення Госпада. Калі ён гэта робіць дзеля Бога, то шчасце яму будзе ўсміхацца, калі ён так паводзіцца з-за сваёй прыязнасці і маральнасці, ён шчасцем будзе напаўняцца.

Варты такога спрыяння і дасягае яго толькі той, хто мае прыроджаную спагаду да сціпласці і выказвае да яе шанаванне. Але не вартыя яго самалюбец ганарлівы і невуц нецярплівы.

Бэйт:

Такое жыццё – толькі ў мудрых, хто мае развагу, цярдлівых,

Не будзе яно супакоем пустых самалюбаў юрлівых.

Аповяд пра ўзнагароду за ветлівасць

Дзіўных вестак збіральнікі, дзівосных навін апавядальнікі распавядаюць так: аднойчы падчас паляўнічай мітусні, калі паляўнічыя конна скакалі і дзічыну стралялі, шахская жамчужына з пышнаю кароны Хасрова Парвіза на зямлю ўпала, і ў мітусні ніхто не заўважыў, калі яна прапала. Калі ўсе з палявання вярнуліся, аб тым, што адбылося даведаліся і праз абвешчальнікаў шукаць гэтую рэдкую жамчужыну ўсіх людзей паслалі. Паколькі гэта ўпрыгожанне кароны варта было даніны ад цэлага народа, то была абяцаная вялікая ўзнагарода. Людзі ў стэпе жамчужыну шукалі і пра ўзнагароду мары хавалі.

А ў той час ішлі два падарожнікі, адзін з якіх быў невуц, а другі – адукаваны. Невуц быў самазадаволеннем з-за свайго невуцтва поўны, а другі асветлены святлом ветлівасці і выхаваны дыктоўна. Першага звалі Мудбір-вандроўнік, а другога – Мукбіль-выбраннік.

Выпадкова ў гэты час яны па тым жа стэпе ў горад ішлі, а насустрач ім выйшлі людзі, тыя,

што жамчужыну шукалі і не знайшлі. Калі правадыр гэтых людзей да іх падышоў, Мудбір з-за сваёй пыхі прайшоў міма, нават не глянуўшы на яго. А Мукбіль ветліва вочы долу апусціў і, вітаючы правадыра, галаву нахіліў. І тут пад нагамі ён жамчужыну згледзіў, падняў яе, пацалаваў і правадыру даў. Правадыр, які таксама і захавальнікам абяцанай узнагароды быў, прывёў Мукбіля ў палац і Хасрову Парвізу паведаміў пра ўсё, што адбылося. Хасроў быў вельмі задаволены, Мукбіля надзяліў шчодрымі дарамі па сваёй волі.

Мудбір з-за сваёй фанабэрыстасці апальшчыкам²⁵ лазневай печы стаў, а Мукбіль дзякуючы ветлівасці і прыязнасці жамчужыну мэты дастаў.

Бэйт:

Хто ганарысты – стаў ахвярай прыніжэння, ад люду ён адлучаны,

А сціплы – зарабіў багацце і з марай не разлучаны.

7. Аб праслаўленні Бога

Услаўленне Бога (*зікр*) ў тым, каб сэрцам Ісціну ўспамінаць і языком яе праслаўляць.

Некаторыя кажуць, што язык павінен устрымлівацца ад гэтай справы, а толькі сэрца павінна Ісціне аддаваць славу. Услаўленне Госпада значыць, што трэба сэрца праўдай запаўняць і ад усіх іншых думак вызваляць. Сутнасць *зікру*²⁶ заключана ў аддаленні ад усяго сегасветнага і ў збліжэнні са Стваральнікам нашага свету тленнага. Услаўленне ў тым, каб, акрамя Бога, усё забываць, толькі Ім сваё сэрца суцяшаць.

На вышэйшай стадыі той, хто славіць, цалкам знікае ў Тым, Каго славяць, ён не можа нават гуку вымавіць, нават слова сказаць. Каб дасягнуць гэтай святасці, трэба ад усіх спадзяванняў адмовіцца, адрачыся ад быцця і нябыту, ад існага і няіснага; не думаць пра існуючае і неіснуючае – ні пра што, ісці да асноўнай мэты адзіным шляхам.

²⁵Апальшчык – рус. истопник

²⁶*Зікр* – памінае, услаўленне Бога

Калі не адмовіцца ад самога сябе і ад усяго таго, што не ёсць Ісціна, гэтай каханай нам не спазнаць, калі не адмовіцца ад усяго існага і няіснага, гэтай жывой вады нам не дастаць.

Той, хто нырае ў гэтае мора, не павінен рота раскрываць, калі хоча жэмчуг мэты дастаць. Той, хто шукае шлях да гэтае святыні, павінен маўчаць, калі ён хоча хавальнікам яе стаць.

Таму, хто не ўмее захоўваць таямніцу цара, галаву сцінаюць, мячом пакарання дрэва яго жыцця ад кораня аддзяляюць. Чалавек выдае таямніцу цара ад бяссілля сэрца свайго і ад моцнага ўздзеяння гэтага віна на яго.

Рубаі:

Тыя, што суфійскіх ісцін келіх выпілі спаўна,

Ап'янелі больш за піўшых чару чыстага віна.

Сапраўднае віно ледзь з тысячнай доляй мы параўнаем,

Гэтых вінаў, што мудрых ап'яняюць і штодня іх пояць дап'яна.

Аповяд аб утоеным сэнсе

Набліжаны да Усявышняга Стваральніка Хаджа Абдула аль-Ансары – хай будзе святой яго таямніца – сказаў: “Тое, што казаў Мансур²⁷, я таксама казаў, але ён казаў пра гэта адкрыта, а я іншасказальна. Я, дзякуючы таму, што схваў таямніцу, шчасце сваё знайшоў, а ён за тое, што выдаў таямніцу, на шыбеніцу пайшоў. Ён у той час быў няспелым юнаком, таму не былі своечасовымі яго словы на гэты конт. Слухач адрынуў яго і асудзіў яго на тое, што адбылося. А я пра гэта кажу, адстойваю свае словы і ўсім даказваю. Мне ніхто не можа запырэчыць, таму і не пярэчыць. Хоць аднолькавы змест маіх словаў, але знешні выгляд у іх не такі, хоць і не новы”.

Прыхільнікі знешняй формы толькі на знешнасць увагу і звяртаюць, а прыхільнікі зместу са зместу карысьць здабываюць.

²⁷Мансур аль-Халадж, суфійскі містык, які дапускаў неразумныя выказванні (*шатахат*), знаходзячыся ў экстазе. Навакольныя людзі меркавалі, што гэта – свядома сказаныя словы, а значыць, відавочнае нявер'е. За гэта яго

О Божа, асвятлі цёмныя сэрцы аблудных прахам ног гэтых дасведчаных людзей, праясні саслабелы зрок іх вачэй!

Бэйт:

Зрабі, о Божа, ясным мне па сутнасці быццё,

Каб наvekі шчасця поўным стала ўсё маё жыццё!

8. Аб уважлівасці

Увага (*тавадджуг*) – гэта азначае на Ісціне засяроджвацца і да яе звяртацца, парваць нітку сувязі з людзьмі і да Ісціны прывязацца; гэта адмова ад усіх спадзяванняў, якія ўвагу ад Ісціны аддаляюць і да ўсяго іншага, акрамя Пана Бога, набліжаюць.

Падзвіжнік не павінен нікуды свой позірк адводзіць і сваё рашэнне адмоўнае або станоўчае выказваць нават тады, калі здабудзе дабрабыт зямны і нябесны, узровень святога ці нават прарока.

Калі прыляціць страла, ён не павінен заплюшчваць вочы, а калі яна пашкодзіць адно вока, другое ён павінен раскрыць яшчэ больш ахвоча.

Калі падчас сузірання Ісціны на яго будзе каменне ляцець, ён не павінен хаваць галаву і нават абараніцца хацець. Калі накіруецца на яго люты леў, то яго, нібы мурашкі, не павінен баяцца ён; ён павінен глядзець, як на муху, калі з'явіцца раз'юшаны слон. Плынь няшчасця, нібы кропля, не павінна ўвагу яго адцягнуць, бура бедстваў не павінна нават валасок на яго галаве варухнуць.

Вераломнае неба з усімі сваімі зоркамі для яго – усеяны залатымі пырскамі блакітны лісток прасты, маланка падзей для яго – знесены ветрам жоўты пялёстак. Яркае сонца для яго – малой парушынкi доля, паўнаводнае мора – нікчэмная кропля.

пакаралі смерцю. У цэлым, меркаванні суфіяў адносна справы Мансура падзяляюцца. Некаторыя яго асуджаюць, а некаторыя – апраўдваюць, зважаючы на тое, што сказанае несвядома не ўлічваецца.

Нічым нельга ўвагу яго адцягнуць, нельга пагасіць агонь яго сузірання, калі на яго дажджышчы лінуць.

Гэтая стадыя падзвіжніка даказвае яго адданасць і паказвае яго шчырасць; яна прыкмета таго, што ён шчыры ўлюбёны, чыстай душой паланёны; бяспрэчны доказ таго, што яго планы далёкія, важнае сведчанне таго, што яго каханне высокае.

Маснаві:

Индуc адным сваім паглядом

З галінкі ліст сарваць дасць рады.

Аповяд пра лёс закаханага

Сэрца беднага апальшчыка сагрэў жар любові да сонцападобнай царэўны, ад гэтага жару кроў яго ўскіпела, душа яго імкнулася выйсці з цела. Здабытак розуму ён выпусціў з рук, нібы сябе забыў, моцны запал вар'ятам яго зрабіў. Дзеці збівалі яго каменнем, гналі яго з адной вуліцы на другую імгненне за імгненнем. А ён імя царэўны паўтараў – і тым ён сэрца сваё суцяшаў. Калі яму надакучвалі камяні малечы, ён прыходзіў да сваёй печы.

Пра каханне апальшчыка пайшлі па горадзе чуткі, дасягнула і вушэй царэўны тая пагудка. Паколькі шчырая любоў валодае чароўнай сілай, яна кранула яе сэрца, і ўбачыць свайго апантанага закаханага ёй стала міла.

Царэўна выехала на шпацыр конна і накіравалася да апальшчыка на кані сваім годна. Калі небарака-апальшчык даведаўся пра гэта шчасце, ён засяродзіў на ёй ўсю сваю ўвагу і скіраваў на яе погляд, пакуль не страціў прытомнасць. Ён увесць быў ахоплены агнём пякучым і сузіраў, хоць ужо стаў невідучым. Людзі не паспелі прыйсці да яго на дапамогу, а душа ўжо адляцела ад нябогі.

Царэўна, прычына яго смерці, па сваім неразумным закаханым плакала і тужыла – сама яго забіла і сама ж па ім жалобу насіла.

Бэйт:

²⁸Сэнс дадзенага фрагмента вельмі важны для разумення сутнасці ісламу. Маецца на ўвазе, што на пэўным этапе вернік пачынае судзіць выключна сябе і пазбаўляецца як ад асуджэння, так і ад празмернай пахвалы стварэнняў. Гэта не

*Калі каханне сегасветнае такую сілу мае,
То сіла любові сапраўднай цэлыя горы
скранае.*

9. Аб задаволенасці

Задоволенасць (*рыза́*) – гэта азначае адмовіцца ад сваіх жаданняў і самазадавальнення; выпіць чару задаволенасці Вышняй Ісцінай; гэта значыць сэрца пахаваць і забыць, дзеля задавальнення сапраўды Улюбёнага жыць.

Гэтая стадыя з'яўляецца вельмі высокім узроўнем, найвышэйшай ступенню падзвіжніка, таму што спачатку, калі ён знаходзіцца ў ніжэйшай зняважанай стадыі, яго задаволенасць нікчэмная. Але калі самазадавальненне яго ў агні знішчэння цалкам згарае і ён, дзейнічаючы дзеля задавальнення Божай Ісціны, угору сябе падымае, ён сябе ад бруды таго, што не ёсць Бог, ачышчае і высокія якасці набывае.

На гэтай цудоўнай стадыі падзвіжнік ў карціннай галерэі не адрознівае партрэт кітайца ад партрэта еўрапейца, бо ён усё лічыць творамі Усявышняга Мастака і ўсё бачыць дарэчным на сваім месцы. У яго ўжо не столькі радасці ад райскіх даброт, ён не так ужо смуткуе ад пякельных пакут. Ён вартасці Мусы не ўсхваляе, дзеі Фараона не асуджае. Паміж мудрацом Ібрагімам і Намрудам праклятым ён не бачыць розніцы, для яго яны нібы блізныя.²⁸

Калі ў садзе сусвету ў яго ногі будуць ўтыкацца шыпы або на яго галаву будуць сыпацца кветкі, то ён, паколькі ўсё гэта адбываецца па волі і загадзе Усемагутнага Садоўніка сусвету, не павінен ні берагчы ногі ад шыпоў, ні хаваць галаву ад кветак.

Дзеля задавальнення Улюбёнага ён павінен душу падарыць, калі Ён запатрабуе і жыццё, ён і яго павінен з задавальненнем уручыць і лёс за гэта дабраславіць. Ён павінен жыць дзеля Яго і

значыць, што ён губляе розум і здольнасць адрозніваць добрае ад дрэннага. Ён толькі засяроджваецца на Тым, Хто дае ўсё добрае і дрэннае.

памерці, калі ў гэтым сутнасць задаволенасці на гэтым свеце.

Ён павінен бачыць сваю задаволенасць у задавальненні Ісціны, дзеля яе адмовіцца ад уласных жаданняў і ахвяраваць сабой. Калі Ісціна будзе літасцівая да яго, яна павінна быць каханай яго, калі яна будзе строга яго судзіць, ён усё адно павінен яе любіць. Ён павінен успрымаць яе як лячэнне, калі нават яна яму нават наносіць рану, ён павінен быць рады, калі яна яго рану на грудзях перавязвае старанна.

Бэйт:

Будзь задаволены ўсім, што добрым ці то дрэнным выглядае,

Бо сутнасць усяго – ад Пана Бога, добра ўсё, што Ён стварае.

Аповяд пра тое, што халіф Алі пісаў пра задаволенасць

Жэмчуг мора святасці, зорка неба праўдзівай дарогі, пераможны леў Божы, валадар прававерных Алі, сын Абу Таліба, хай будзе ім задаволены Пан Бог, аб стадыі задаволенасці пасланні складаў і пра падзвіжніка, надзеленага якасцямі задаволенасці, пяром асветы распавядаў.

Ён выказвае такую думку: “Калі задаволенасць падзвіжніка дасканалая і адпавядае задаволенасці нябеснай, калі яго папрсяць падставіць левую вачніцу пад вушак дзвярэй, ён не павінен пра сваё становішча забываць і ў знак празмернай адданасці і правую вачніцу для гэтай справы аддаваць. Калі ён зробіць так, то яго свавольства не прыйдзе да задаволенасці.

Чаму той, хто знаходзіцца на ўзроўні задаволенасці і дзеля падпарадкавання губляе ўсё сваё, павінен лічыць правае вока шаноўным, а левае нікчэмным? Задаволенасць патрабуе рабіць дакладна так, як загадана”.

Такая салодкая ягада ў садзе святасці бывае, такі прыемны плод на дрэве ісціны паспявае.

Бэйт:

*Тут адно родзіць, а ў іншай зямлі – другое,
Але ў краі якім растуць плады спакою?*

10. Аб каханні

Каханне (*ішк*) – гэта зіхатлівае свяціла, ад якога ідзе яснасць і святло людскіх вачэй, бліскучы жэмчуг, які дорыць прыгажосць і каштоўнасць вяноў людзей; гэта ўзыходзячае сонца, якое сэрца, зарослае калючым хмызам смутку, на кветнік ператварае, срэбны месяц, якая цёмную спачывальню душы асвятляе; гэта шырокае мора, кожны вір якога топіць сотні караблёў розуму і прасвятлення, высокая гара, кожны камень якой зносіць галаву пабожнасці і праведнага служэння; гэта пякучае полымя, у якім палаюць сэрцы, зіхоткая бліскавіца, ад якой душы пакутуюць без канца; гэта крыважэрны цмок, высмоктвае кроў людзей, нібы вампір; грозны цар, што парушае спакой і мір. Той не нап’ецца крывёю, колькі б ні піў, гэты не здавольваецца крывёю, колькі б ні ліў.

Каханне – гэта ўдар маланкі, які спальвае гумно розуму і веры; бура, якая разносіць па свеце яго попел без усялякай меры. Для яго аднолькавыя жабрак і шах, яно набожнага і распуснага ператварае ў прах.

Яно ў душы закаханага цягу да каханай выклікае, адным зьяннем сваім яго душу адымае.

Закаханы – палонны такой нягоды, ахвяра такой непагоды. Ён патанае ў хвалях шторму, яго забівае раскатам грому. Ён пакутуе пад уладай вераломнай пачвары, губляе розум ад д’ябальскай кары. Гэтай смутай ён паланёны, перад гэтым катам ён безабаронны. Ён – пакутнік такога крывапіўцы, ён – ахвяра такога забойцы.

Фархад быў адным з нявольнікаў гары каханья высокай, Маджнун быў адным з палонных пустыні вар’яцтва шырокай. Матылёк – адзін са звар’яцелых закаханых у свяцільню начэй, адзін з горача закаханых у ружу – палымяны салавей.

Адным з тых, хто адчуў жар каханья, з’яўляецца Хасроў, паэт цудоўны, адным з праслаўленых ў шынку каханья з’яўляецца Джамі, усім вядомы, – хай будзе ім пухам

зямля, хай уганаруе Аллаг нас ісці па іх шляхах,
хай накіруе нас па іх слядах.

Бэйт:

Хай вечна будуць без расстання

У саюзе цесным век яны.

Як саламандры ў палымным

Агні сярбруюць ва ўсе дні.

Вышэй апісаная любоў і вышэй згаданыя
закаханыя існуюць дзякуючы Каханай²⁹, яны
заўсёды знаходзяцца ў вышэй згаданым стане і
валодаюць вышэй названымі якасцямі.

Сутнасць іх Каханай – прыгажосць, і
выслоўе: “Папраўдзе, Аллаг прыгожы і любіць
Ён прыгажосць” сведчыць пра гэта. Каханне,
нягледзячы на наяўнасць у ёй гонару і велічы,
волі і самастойнасці, з’яўляецца нямоглым
служой і бездапаможным рабом пры пышным
двары царства прыгажосці.

Калі султанша прыгажосці выходзіць з-за
найчысцейшай заслоны сваёй і калі загараецца
бляск яе з’яўлення, ён разбівае шкло вокнаў
вачэй закаханага, агаломшвае, нібы вочы аленя
здзіўленага, а затым адважны чарадзеі кахання
праз гэтыя вокны прабіраецца ў дом сэрца; ад
яго разбурэнняў у гэтым доме губляецца розум
і разважлівасць.

Невядома, як ахвяры гэтага тырана,
пасланага султаншай прыгажосці, будуць яго
прыгнёт цярапец, пад яго цяжкім цяжарам які
стан яны будуць мець.

Нягледзячы на гэта, палонныя пакутнікі
гэтага царства і бяздольныя людзі гэтага
панства, віном гэтай прыгажосці да страты
прытомнасці напіваюцца, ад яе сузірання дзівам
напаўняюцца, ёю паланеныя, у яе гарача
ўлюбляюцца.

Калі гэтая султанша, захапіўшы тую краіну
і паланіўшы хуткім набегам яе жыхароў,
сыходзіць з саду зьяння ў сваю таемную
святыню, калі гэтае святло заходзіць за заслоны
цемры, калі сонца прыгажосці хаваецца за

чорнымі хмарамі, бяздольны і зняволены народ
гэтай краіны, з-за перапынку яго сузірання, а ён
жадае яго працягу, такія шум і мітусню
падывае, што можна падумаць, быццам Дня
ўваскрасення зара палае. Народ смуткуе, бядуе,
падывае крык, нібы ў Часіну Адплаты, у той міг
крыкі і лямант дасягаюць небасхілу і лясных
шатаў. Гэта такі стан, цяжкасці якога нельга
пераказаць, бедствы якога нельга апісаць, яго не
зразумее той, хто сам яго не перажываў, і не
паверыць той, хто сам відавочцам гэтага не
бываў. Усё гэта і называецца развітаннем і
растаннем.³⁰

Тры віды любові маюцца, якія на некалькі
ступеняў падзяляюцца. Першы від – гэта
звычайная любоў, распаўсюджаная сярод
простага люду. Пра яе кажуць: “Такі і такі
закахаўся ў такую і такую”.

У найвышэйшай ступені гэтага віду любові
мэтай з’яўляецца законны шлюб, агульны і
традыцыйны для ўсяго чалавецтва звычай. Што
тычыцца ніжэйшай ступені, то на гэтай ступені
могуць паўстаць трывогі і хваляванні,
беспарадкі і непрыемнасці, пра якія нязручна
распавядаць і непрыстойна пісаць.

Другі від – гэта любоў абраных, якая бывае
ў асаблівых людзей. Гэта азначае – нявінным
поглядам нявінных вачэй нявіннае аблічча
сузіраць, пад дзеяннем гэтага нявіннага аблічча
нявіннае сэрца ўзбуджаць і шляхам гэтага
нявіннага сузірання атрымліваць асалоду ад
нявіннай прыгажосці сапраўднага Улюбёнага.

Адным з ранейшых паэтаў, нявіннай
любоўю паланёных, паэтаў, што пісалі паэмы
аб гарача закаханых, з’яўляецца Эмір Хасроў
Дэлійскі, леў лесу паэзіі, саламандра агню
храма любоўных нягодаў, беззаганны
падарожнік даліны жарсці і асалоды. Яго
выдатныя выказванні, бліскучыя і змястоўныя
вершы выклікалі збянтэжанасць сярод
улюбёных і лямант на сходзе людзей,
захапленнем паланёных.

²⁹ Маецца на ўвазе Бог

³⁰ У дадзеным урыўку Наваі тлумачыць суфійскія тэрміны,
якія абазначаюць сустрэчу і расстанне з Богам падчас
пакланення.

Яшчэ адным з цудоўных, нябачаных і рэдкіх у любові людзей, уладальнікам нявіннай прамовы і нявінних вачэй, гонарам мусульманскай супольнасці і веры з'яўляецца шэйх Іракі, які надзелены якасцямі сапраўднага закаханага і якім складзены творы бездакорнага зместу і формы.

З наступных варта згадаць нявіннага гульца любові, які, робячы адзін толькі ход, трапляе адразу ў два сусветы, паверанага таямніц гулякаў, апілых віном Ісціны ў шынку любові, сонца нацыі і веры Хаджу Хафіза Шыразскага, а таксама правадыра беззаганых закаханых, які адным палымяным духам спальвае гэтак святло і таго шэйх-уль-Іслама, які ўчыняе на нябеснае царства паход, яго светласць, настаўніка – намі ушанаванага – сваёй супольнасці і веры Абд ар-Рахмана Джамі, хай будзе яму зямля пухам.

Хоць іх вартасці і вышэй чыста паэтычных, але яны і паэзіяй усіх жанраў сусвет перамагалі, любоўным агнём сваіх вершаў увесь свет спальвалі і па ветру пускалі, ад кожнага іх бэйта душы і сэрцы мужоў любоўю палалі.

Ёсць і яшчэ людзі, якім давялося паспытаць віна любові з чары гэтага валадара, якія ішлі па ўказаным ім шляху, вершы якіх пра каханне і жарсці сагравалі сэрца цюркаў і ўздымалі замяшанне сярод сартаў³¹.

Мэта іх у гэтай творчасці і ў гэтай паэзіі – выказванне сваёй любові, скаргі на полымя жарсці і яе наступствы, і гордыя выказванні пра пакуты, якія прычыняюцца маланкай любоўных бедстваў.

Свет кахання адрозніваецца бездапаможным станам закаханага і вялікай прыгажосцю каханай. Кожны закаханы дзіўнымі думкамі жыве; ён перажывае дзіўны стан, адчувае цудоўныя перажыванні і пагібельныя мукі. Ён у словах выказвае ўсё, што яго дзівіць: бязмежнасць прыгажосці

каханай, яе пяшчота, празмернасць яе зламыснасці і гонару і іншыя яе якасці; сілу сваёй любові і жарсці, бясконцасць засмучэнняў, свае просьбы і да таго падобныя перажыванні; ёсць яшчэ цяжкія абставіны, якія маюць дачыненне да абодвух бакоў. Хоць пра іх складаюць шмат кніг і пішуць багата твораў, але нам не ўяўляецца магчымым цалкам іх апісаць, пры не ў сілах пра іх як след расказаць.

Жыццё на сегасветным базары дзякуючы каханню ў поўным разгары. Чалавечая гаворка нібы нежывое цела, калі каханне няма; луг без кветак, без духмянага мурогу – людскія словы і выразы, калі згасла яго святло, і ўсё дарма. Свечка без ззяння – гаворка, у якой няма паэтычнага дару, нудная кампанія – паэзія, у якой няма любоўнага жару. Акрамя любові ўсё – пустая казка, няма без любові ні добра, ні ласкі. Праўду кажуць пра любоў: гэта – сутнасць жыцця і яго кроў.

Бэйт:

*Калі каханне іскры ў словах не гарэла,
То цэлам мы яго бяздушным лічым смела.*

Аповяд пра каханне Маджнуна

Агонь кахання стаў душой Маджнуна саграваць і яго полымя пачало ў яго аслабелым целе жар падымаць. Усімі сродкамі спрабавалі яго лячыць, але не змаглі панізіць жар. Калі хворы стаў пакутаваць у перадсмяротных пакутах, адзін з сяброў пайшоў да Лайлі, каб ёй сказаць пра гэта. Гэтая вестка вельмі засмуціла яе, і яна паслала Маджнуна словы свае. Калі пасланец вярнуўся з паперай той, цела Маджнуна развіталася з душой.

Міласэрныя сябры пачалі яму той ліст чытаць і сталі жыватворнае ўздзеянне на хворага заўважаць. Кожнае паўторнае ліста чытанне надавала целу хворага сілу і набліжала душы вяртанне. Хоць яму не дапамаглі амулеты і замовы, ацаліла яго пасланне каханай, вярнуўшы да жыцця знову. Для Маджнуна

³¹Цюркі – тут: качавыя жыхары сучаснага Узбекістана, сарты – аседлыя. В. Бартольд выказвае думку, што супрацьпастаўленне мае больш глыбокія карані, таму

словам “сарты” могуць абазначацца персы і таджыкі, або персамоўныя жыхары Сярэдняй Азіі.

шматразовае чытанне ліста ад каханай стала, нібы граматка³², якую ён павесіў сабе на шыю. Ад слоў кахання яго хвароба прэч сышла, ад паўтарэння гэтых слоў душа ў яго цэле ажыла.

Бэйт:

*Закаханы вечна слабы і пакутуе ад гора,
Але мілую пабачыць – і ён больш ужо не хворы.*

Аповяд пра каханне да Ісціны

Трэці від кахання – гэта каханне праведных, якія без сузірання прыгажосці зьянення Ісціны як бы струпянелыя бываюць, а як глянуць на яе – прытомнасць губляюць. Яны ў моры сузірання пагружаныя і гэтым сузіраннем здужаныя. Яны не будуць адчуваць, калі нават бура падзей лісце кветніка неба падхопіць завей, яны будуць абыякавыя, калі яна пялёсткі зорак на ўсе чатыры бакі развее. Іх пачуцці дранцвеюць пад дзеяннем прыгажосці чароўнай, іх запал разгараецца ад прыступу гэтай любові цудоўнай.

Калі прарокі да іх ідуць, праведнікі ад мэты сваёй позірк не адвядуць, ніякі анёл не зможа ад гэтага іх увагу адцягнуць. Іх мара – на свае вочы прыгажосць Каханай сузіраць, іх занятак – Яе мастацтва і дасканаласць усведамляць. Ад моцы віна спаткання хмялеюць іх сэрцы, ад моцнага ўздзеяння зьянення здужаныя іх целы.

Душа іх нічога не жадае, акрамя спаткання, іх нішто не суцяшае, акрамя нябеснага сузірання. Гэта – людзі, якія дасягнулі ў каханні жаданага, якія зразумелі, як падняцца да Усемагутнага Пана. Яны лічацца пястунамі наканавання, якія дасягнулі мэты ў каханні.

Аповяд аб вышэйшай ступені любові

Шэйхі і святыя, якім выпаў гонар паломніцтва ў Мекку здзяйсняць, маліліся Богу на гары Арафат, імкнучыся тое, чаго яны

жадалі, атрымаць. Большасць з іх прасілі Аллага іх ласкай надзяліць і Сваю праўдзівасць аб’явіць.

Султан падзвіжнікаў, адзін з выбітных мужоў, якія спазналі Ісціну, шэйх Абу Саід Хараз, хай свяціцца яго шануюнае імя, запячатаўшы маўчаннем свае вусны, стаяў і, скіраваўшы свой позірк да неба, яго прыгажосць сузіраў.

Адзін з прысутных сказаў яму: “О шэйх, малітвы, узнесеныя ў гэтую часіну, будуць прынятыя, усе шэйхі моляцца; чаму ж ты нічога не просіш, нібы табе нічога не трэба, і на скакуне мольбаў не скачаш на неба?”

Шэйх адказаў: “Пра што я павінен маліцца і чаго я павінен прасіць, калі мне дадзена нашмат больш за тое, чаго ўсе гэтыя людзі малітвамі просяць? Яны жадаюць мудрымі быць, а я, каб апрытомнець, павінен на імгненне стаць невукам, таму што пад ударамі нябеснага зьянення я пакутую і смуткую, схіляючыся, нібыта саломінка, пад яго магутным грузам; я так дзіўлюся прыгажосці такой, што губляю прытомнасць і розум свой”.

Менавіта такая вышэйшая ступень любові, аб дасягненні канчатковай мэты закаханым сведчаць гэтыя словы. Гэта – закаханыя, якія спаткалі Ісціну, па тэрміналогіі шэйхаў-падзвіжнікаў – “тыя, хто дасягнуў мэты”. Іх можна назваць і закаханымі ў Бога і ўмілаванымі Яго, іх можна лічыць жадаючымі Госпада і жаданымі для Яго.

Рубаі:

*Як на раба з нябёс высокіх тым дабротам
час зляцець,*

*Разумны можа ў гэтай справе поспех мець:
Бог дае існасць усяму і Ён – вышэй за ўсё.*

*Збавёны той, хто Бога сэрцам здолеў
зразумець.*

³² Граматка – у беларускіх татар засцерагальны амулет, невялікі аркуш паперы з заісанымі там малітвамі, зашыты ў мяшэчак, які насілі на сабе.

ЯШАР КАНДЭМІР. СОРАК ХАДЗІСАЎ У АПАВЯДАННЯХ

Працягваем публікацыю хадзісаў у невялікіх апавяданнях для дзяцей.

СУСЕД Ў РАІ

Аднойчы адзін падзішах, жадаючы даведацца, як народ ставіцца да яго ўлады, выйшаў прагуляцца па горадзе. Каб яго не пазналі, ён змяніў сваю знешнасць і ўзяў з сабой аднаго са сваіх слуг.

Быў зімовы халодны дзень. Праходзячы міма мячэці, ён убачыў двух жабракоў, якія сядзелі на раг³³ вуліцы і дрыжалі ад холаду. Ім не было куды ісці.

Зацікавіўшыся іх размовай, падзішах падышоў бліжэй.

Адзін з іх жартаваў, наракаючы на холад:

– Калі заўтра я патраплю ў Рай, дык не пушчу туды нашага падзішаха! Калі ўбачу, як ён падыходзіць да сцяны Раю, здыму свой чаравік і шпурну яму ў галаву.

– Чаму ты не хочаш пускаць яго ў Рай? – пацікавіўся другі.

– Вядома, не пушчу. Бо мы тут гібеем³⁴ ад холаду, а ён раскашуе ў сваім палацы і нават не хоча ведаць пра наша існаванне. А потым возьме і зробіцца маім суседам у Раі. Ведаеш, прыцель, не хацеў бы я мець такога суседа, – сказаў ён. І яны абодва засмяліся.

– Запомні гэтую мячэць і гэтых дваіх, – загадаў падзішах слугу.

Вярнуўшыся ў палац, ён адправіў у тую мячэць сваіх людзей за двума жабракамі.

Пакуль гэтыя двое няшчасных спалохана думалі аб сваёй долі, іх прывялі ў добра абстаўлены пакой.

– Тут вы будзеце жыць, есці-піць і маліцца за нашага падзішаха. І яшчэ вы не будзеце прычыць, каб ён быў вашым суседам ў Раі.

Якім спагадлівым³⁵ і чалавечным быў падзішах, ці не так?

Наш Прарок так сказаў пра тых, хто дапамагае бяздольным:

³³ рус. “на углу”

³⁴ рус. страдаем

³⁵ рус. сострадательным

مَنْ نَفَسَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا
نَفَسَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ

رواه مسلم

*“Хто выбавіў чалавека ад пакут на гэтым свеце,
таго Аллаг выбавіць ад пакут у Судны дзень”.*

Гэты хадзіс перадаў імам Муслім.

ЗУБНЫ ЭЛІКСІР

Багата апрануты падарожнік зайшоў у рэстаран павятовага³⁶ мястэчка.

– Прынясіце добра прыгатаваны біфштэкс і салат да яго, – сказаў ён афіцыянту.

Але ледзь паднёсшы першы кавалак да рота, чалавек ускрыкнуў:

– Ой! Зноў зуб забалеў!

Тут да яго падышоў незнаёмы з вялікай кайстрай³⁷ у руках. Ён выцягнуў з кайстры маленькую бутэлечку і, намачыўшы яго змесцівам³⁸ кавалачак ваты, працягнуў яму са словамі:

– Калі ласка, прыкладзеце гэта да таго зуба.

Чалавек зрабіў, як было сказана. І неўзабаве радасна ўсклікнуў:

– Цуд! я ўжо не адчуваю абсалютна ніякага болю!

Усе прысутныя стоўпіліся вакол незнаёмага з вялікай кайстрай, каб купіць у яго гэты дзівосны эліксір. Неўзабаве усе пляшачкі³⁹ з кайстры былі прададзеныя.

Праз гадзіну “чалавек з хворым зубам” і “прадавец лекаў” сустрэліся на станцыі. Чакаючы цягнік, яны абмяркоўвалі паспяхова правернутую справу ў гэтым мястэчку і віншавалі адзін аднаго.

Якраз у той момант іх затрымалі паліцэйскія. Справа ў тым, што адзін з тых, хто набыў фальшывыя лекі і не змог пазбавіцца ад болю, тут жа звярнуўся ў паліцэйскі пастарунак⁴⁰.

Паліцэйскі камісар выклікаў ашуканцаў да сябе і спытаў:

– Якога вы веравызнання?

– Дзякаваць Богу, мы мусульмане, – адказалі яны, баючыся падняць вочы.

³⁶ рус. уездного

³⁷ рус. сумка

³⁸ рус. содержимое

³⁹ бутэлечкі

⁴⁰ участак

Тады камісар яшчэ больш раззлаваўся, прысароміў іх і прызначыў пакаранне, сказаўшы пры гэтым:

– Хіба вы не чулі словы нашага Прарока, мір над ім?

مَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا

رواه مسلم

“Той, хто падманвае – не з нашага ліку”

Гэты хадзіс перадаў імам Муслім.